

30.

69

ПОЩЕЙБІЧ

АЛЬМАНАХ

Л Ъ В І В

1 9 3 4

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

Ст. 13 рядок 2 знизу має бути:

з людей, лиш дикі нетри і ліс, після чого й пішла назва

Ст. 44. додати опущені два рядки:

Та вже повніє гомоном і нароста на зміну
велика і грізна радісна Новина..

Ст. 49 рядок 15 і 16 згори: переставити

**Крім того з технічних причин не зазначені наголоси на
словами:**

Ст. 5 рядок 6 знизу огудили

Ст. 5 .. 2 .. світлішаєм

Ст. 11 .. 2 .. гостей прапорі

Ст. 28 .. 1 згори дактілем

Ст. 43 .. 3 і 4 згори

і мотороші метушлива охопила квартали:

та у грудях не втішити гірко́го гніву слід.

Ст. 43 рядок 9 згори наповнилось

Ст. 43 .. 14 .. розко́тистим

Ст. 56 .. 7 .. жа́дібно

Ст. 57 .. 17 знизу ма́ріння

Ст. 58 .. 2 згори стра́шиться

Ст. 58 .. 8 .. не́назисть

ПОЦЕЙБІЧ

Василюк

WS(2-8u)5-6953

ВИДАВНИЦТВО
„ЛІТЕРАТУРНИЙ
С В І Т“

06
10

ПОЦЕЙБІЧ

А Л Ь М А Н А Х

~~62036.~~

1934

Л Ь В І В

2.
кач

рач 314
28/50

ПОДПИС

10-000

Львівська державна
наукова бібліотека

А. А. М. А. К.

020300

1934

10000

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 6318

В. БОБИНСЬКИЙ.

М Е Т А Ф О Р И

Коли з квіток спадають вниз платки,
не треба їх жаліти нам. Хай смуток
торкає серце леготом руки —
ми знаємо: небавом кожний прутик
обліплять стиглі соком ягідки.

Коли уздриш під деревом, в землі,
як півгнила валяється одна з них,
чи знову розводитимеш жалі?
Вона на той рік — гоном соків снажних
відродиться, розмлівши у теплі.

Коли, привчаючи до слів уста,
дитя кидає свій невмілий лепет,
дбай, щоб міцніла слів тих повнота.
Так садівник добірним очком щепить
дички — й на них добірний плід зроста.

Коли кристали благородних руд
летять в жерло розпаленої домни,
чи й їх краси жаліти будеш тут?
З них вродиться непоказне і скромне
залізо — скарб, що визволяє труд.

Коли під осінь жваве плем'я бжіл
вигонить трутнів, пажерну непотріб,
ти знай: закон життя — закон могил.
Таким не місце поміж нами, котрі б
огудили сувору глиб їх діл.

*

Так під промінням неударжних літ,
що на маршрути життьових доріг нам
ллють в суміш: кров і сік, полин і мід, —
ми з кожним днем світлішаєм і стигнем,
викохуючи серця спілий плід.

Хай перша посріб сивих волосин
віщує: вже не за горами старість!
хай ваших виснаг не дідичить син, —
защеплена у серце з серця парість
осяє осінь ваших самотин.

Для цього в мент, коли межа нова
підводить підсум пройденого зросту,
ми серцем різьбимо такі слова,
що віднаходять прохідь найбільш просту
між супереччям: серце-голова.

І бережно, у жар, що в нас горить,
вкладаючи руди живої шихту,
руди червоної, як гематит,
згортаємо туди і пил і крихту
дрібних секунд тріумфів і обид.

Й так стиглістю сповняєм серце вщерть,
щоб себелюбний наших змислів порух,
навіть найменший, в ній знаходив смерть.
Щоби відчув орудь сердечних твердь,
як зимне лезо в серці — хижий ворог.

УРИВОК ПОЕМИ

Буде так: З харчівні безробітних
побіжить,
поправляючи хустку,
Марія.

Спить Івасик. Хай спить...

(Івасиком назвем його, Степане?)

Вибіжить на пустку.

Стане.

Постоїть мить...

Зорі вгорі —

піжмурки, піжмурки, піжмурі...

— На мороз... — подумає мати.

І справді — в повивала пухнаті
сповине коренасті конарі
мла,

летюча, як пух,
тремтюча і сива.

І розцвітуть на морозі
хрещаті гілки

бурульками, призмами, глицями...

На розі
Замкової стоятиме Іва.
Стануть поряд. Примовкнуть.
Все тіло — причаєний слух.

Оратиме поле часу,
одгортаючи за скибою скибу,
місяць — плуг.

Раптом
десь
гromовими тремтицями
вибух, вибух, вибух!

Виляском, виляском, —
ніби
бич чабанів по воді —
спереже.

Хлипка булькне у грудях:
Вже!

Тоді
серце: тук-тук, туку-тук, туку-туку!

Побіжать вулицями по бруку,
немов по груді,
із скиби на скибу...

А там
знов —
вибух, вибух, вибух!
І ще раз і ще раз і ще —
без устанку...

А там
праворуч кафе —
(Пам'ятаєте? Недільні фейфи,
бар »інферно«, оргії до ранку,
Лю...)
ліворуч контора банку.
Впоперек же, буруном потужним,
нечувана річ:

Все тут —
порожні сейфи
(не турбуйтеся: капітали безпечні,
давно повивожені річ!)
шафи бібліотечні
земянського клюбу,

конторка кав'ярні, книжки
подвійно двійних бухгалтерій:
скарби душ і душі скарбниць,
брук устелили грубо,
бронзою ковані двері —
вибиті з паш кам'яниць
золоті спорохнявіли зуби,
кинуті ниць
креденці кришталюного скла
побитого на скалки,
опукі з вина барилки,
фотелі м'які крісла —
як штики
вип'яли вгору ніжки —
все
понакидане жужмом,
без ладу.

Так
буруном потужним
на брук
кинула міць чиїхсь рук
нечувану річ...

Кинула й каже: Геть!
Вороже геть, не пройдеш ти!
Вороже геть!

Нарешті
залізні морщені штори
банкової контори
обхопили хребет.
»Як панцир!«
гордо сміються ті,
що привикли ставати вранці.

Гордо сміються. Он
Макс білозубий — Белец.
»Виженем карнавал вон!
Час му юж на попелец!«

Зморщив брову Кінаш,
з віч дрібку блисків вискріб:
»Правильно, Максе — наш
день нині!...«

Сміються. Вчули б той сміх
ті, що по той бік, в центрі гень,

мозок би в них застиг,
як в кризу дивіденд рівень.

Смійтеся, смійтеся, так,
хай розпружаться нерви.
За труд відбитих атак
коротка мить перерви.

Сміються. Лиш Юлько ні.
Приліг між бочками Юлько,
вздрів рух ген-ген у вікні
і напевне не курить люльку.

Згасне вікно — хлопчак
в темряву зір свій пружить,
око, як рись той, мружить
і всміхається. Так, Юльку, так.

Мруж око, Юльку, мруж!
Вщерть наливайся завзяттям.
Ліг ти сюди хлопцям,
встанеш дорослий муж.

Встанеш мудрцем і атлетом,
коли Макс, білозубий Макс,
 кине в світ
препарації нових синтакс.

Під світляним вахлярем
високих дзвінких траєкторій
ринеш бурею, ринеш вогнем
на штурм історій!

Ги і не тільки ти.
Крилом необорного зриву
пучнявій, заокрилюйся, лети
буре потопу-припливу!

Олько, Зозуля й Кінаш,
Повх і Марко і Крайній,
Ліда і Кох і Фляш —
такі незвичайні й звичайні
імення, закляті в книжках,
як хлопчина блідий — Гімпель,
що, вмерши, живуть у серцях, —
наш стяг, наш полум'яний вимпел!

ПЕТР БЕЗРУЧ.

О С Т Р А В А

Сто років у шахті жив я, мовк,
сто років вугілля свёрдлив,
за сто літ труд мені рам'я затовк,
крицею м'язи затвердли.

На червіні уст мені вугіль загус,
пил вугляний в'ївсь в очі,
з бороди і з потилиці, з вилиць і з вус
вугляне кошлатиться клоччя.

Хліб з вуглям беру, як до праці йду,
з роботи йду на роботу:
Стоять над Дунаєм палаци в ряду
з крові моєї і поту.

Сто років в копальні я мовк, я жив —
хто сто літ мені, хто оддасть їх?
Як же декому я обушком загрозив,
підняли мене дехто на сміх:

„Май розум, держися панів, як тепла,
йди, вертайся в копальню знов!«
Як же я підійняв обушок, — гей, текла
на Остраві, на Фридеку кров!

Всі ви на Шлезькому, всім вам кажу,
Петре, Павле, чи як ще вас там:
мої груди, закуті в крицевий кожух,
тисячам шлях вказали до наступу!

Переклав з чеської мови

В. Бобинський.

I. ФЕФЕР.

ТАК СПІВАВ БАС....

Так співав, так співав бас:

Потоп розквіття балькони залив,
сходи з мармуру і двері в різьбі,
бронзові леви у величі грив
грізно пильнують доба по добі
сходів і брами і вулиці й мас.
Так співав, так співав бас.

Сяють у світлом залите вікно
барвні малюнки і золото стін.
Дивиться вулиця — ллється вино,
дами у танцях, п'яніших од вин.
Хмуриться вулиця злістю образ.
Так співав, так співав бас.

Бряз велетенський місто будив,
гострий, тріскачий мороз світ пік,
п'яних жінок рей піною зник,
луска припала до левиних грив...
І йшов бряз од міст і полями йшов бряз...
Так співав, так співав бас.

Куля за кулею, куля — і от
множиться в левиних гирлах злість.
Куля розхвицькала левові рот,
гриву другому обчімхала й хвіст.
І леви лежать і ковтають свій сказ...
Так співав, так співав бас.

Чорна осіння ніч то була,
блискав над обрієм грому блиск,
в місто шіснадцята влада прийшла
і леви розбризкали бронзу удризок.
Гостей прапори зустрічали й спів мас.
Так співав, так співав бас.

Тиха на досвітку бралась пора...
Ніхто не оплакував смерти звірів.
Підтоптаний сторож з другого двора
брухту од велетів збувсь, як умів.
Купив їх недорого древній євбаз*).

Так співав, так співав бас.

Потоп розквіття балькони залив,
сходи з мармуру і різьби дверей,
ллється у вікна юнацький спів,
червінь хусток аж за очі бере,
і гуде Арсенальською гул і бряз!
Так співав, так співав бас.

Переклав з єврейської **В. Бобинський.**

*) Євбаз — єврейський базар у Києві.

РІЗДВО

I.

Село — комошиться.
Село — чепуриться.
Село — упріває.
Та є чого —
У вечір різдво
Оживився світ. Заворушився світ.
Всі звихаються. Всі роботу мають.
Біленькі хатки до сонця сміються. Нетерпеливо ре-
чора дожидають. Колядників визирають.

II.

Та не все село одну роботу має.
Та не все село одну радість чує.
Та не всіх однака доля стрічає.
І Лісівка оживилась. І Лісівка заворушилась. Та не
радощами оповилась.
Завмерла робота надвірна. Застигла в печах страва
недоварена.
На Лісівці гості. Непрохані гості. На Лісівці крик
лунає, заліза бриньчать.
Гості — як змії.
Гості — як господарі.
Заліза — як дзвіночки.

III.

Лісівка — це горішний кут села так називається.
Лісівка лежить у віддалі двох кільометрів від села,
що розляглося на підгірській долині. І навіть перепо-
роджена мало що не вся — неначе відтята від села —
молодим березняком.
Колись, ще перед сто роками, тут не було нікого
Лісівка — це горішний кут села так називається.
Лісівка.

Ліс був власністю пана Білицького.

Та по якомусь часі пан ліс запродав жидам, а жиди порозпродавали селянам на сплати. І селяни взялися ліс викорчовувати. Де був темний ліс — поробилися царинки, а з часом на тих царинках повиростали маленькі селянські хатини. Бо бідніші селяни спродували свої клаптики родючого чорнозему на селі багатішим газдам і купували на Лісівці удвоє так.

Та жити було дуже погано. На цій плоскуватій та глинькуватій землиці годі було доробитися хліба і Лісівчани часто ходили по роботах. Їздили до Прусів, Франції, Молдави, Канади, Америки — всюди де лиш чули сякі такі зарібки.

Їздили й повертались.

А як повертались, то були не тими темняками, що вперед. Верталися свідомішими, культурнішими. До школи було далеко, але, докладали всіх сил і висилали дітей до школи, бо знали ціну науки.

Та настав інший час. Прийшла війна і забрала багато людського майна і праці. А по війні Лісівка перша відчула на собі залізну руку нових часів.

Та хоч росли злидні то в парі з ними росла й свідомість. Лісівчани читали, організувалися.

І згодом Лісівка почала заражувати не тільки село, але й околицю.

Були приятелі, але багато ворогів було.

Піп кожної неділі викрикував:

— То безбожники! То соціялісти! Через них така біда настала. Люди, борони вас боже від тої зарази!

Хрестилися від лісівських людей.

Почалися доноси:

— Той газети читає.

— Той політику провадить.

— Той до церкви не ходить і не молиться.

— Той до гріхів приводить.

Пішли нальоти, допити, тяганина. Не було такого щасливого року, аби з Лісівки когось за політику за ґратами не було.

День-у-день пахали селом. Але випахати було не легко.

— Який спокій, як не знаєш їх замірів! А як хлопці „гинді-минді“ тай нароблять біди?

Та не встоялося довго так. І на Лісівці найшовся той, яких всюди багато.

Дяків Гриць служив у місті вже цілий рік і село за-було за Гриця. Та літом Грицьо вернувся і чомусь відразу попався за політику. Два місяці просидів у в'язниці і прий-

шов у село. Та невдовзі вдруге Гриця арештують за політику.

Тай Лісівка загомоніла.

— Ото хлопець.

— Отаких побільше.

І як вийшов із вязниці, Гриць здобуває великої слави. Він усюди перший, він усьому голова.

Ото і почалось. Того й було треба.

Отож: На Лісівці рух і метушня.

— Так — рух і метушня.

На Лісівці.

IV.

Рядком хатки.

Над потоком Семенова. Повище Процева. А під лісом Романова.

З малої і небіленої Романової хати таки порядно куриться, бо Роман варить святу вечеру.

Сидить під піччю на низенькому стільчику, обкладає два глиняні горщики березовими сирими прутиками та час від часу дмухає кашливим ротом, аби ватерка не погасла.

Дим то в каглу не міститься. Білими клубками ко-
титься по хаті, дре в горлі та витискає з очей сльози.

Роман бухкає кашлем неначе б'є важкими таранами в олійні.

Коло його, босі, півголі та сині як курячі пупи, два хлопці, його ж онуки. Вони разом з дідом держаться очима чорних горщиків в печі, разом з дідом кашляють і разом з дідом піддувають ватерку.

Та чорним горщикам байдуже те, що три роти вже давно наставилися, заплакані від диму, тихі і похмурні, вони заледво визирають на світ з темно-сірого диму.

— Діду, діду, тут дуй! Тут в оцей вуголь! Тут, діду! О, як жарить. Діду! Аді, діду!...

— Діду, ще не вариться пшеничка? Чому пшеничка не вариться? Діду!...

Дід Роман вже і білий як голуб і глухий як зазуля. Його трудно докликатися.

— Діду! Діду!... Чуєте, діду!...

— Га?

— То ми до вечора не будемо їсти нічого?

— Гріх, Петрику.

— Коли я не годен вітримати. Я такий голодний...

Діду, а у дедика різдво буде? Піде до дедика різдво?
— Га?
— А у дедика різдво буде? Піде до дедика?
— Буде, буде. Піде, піде...
— Та як піде? Ти нам казав, що дедик дуже далеко у місті запертий у камінній хатці і туди нікого не пускають. Ти казав, що навіть сонічко ніколи не заходить до дедика і дедик без сонічка мучиться у темряві і студені. Правда діду?

Діду! Діду!...
— Га? що кажеш, Петрику?
— А різдво нам хто приніс?
— Божі ангелики, Петрику.
— То бог їх післав діду?
— Так-так, божі ангелики, Петрику.
— Діду, а дедик чому не приходить до дому? Ще забариться прийти дедик?
— Так так, ангелики, умгу...
— Діду! А то хто нам забрав татка і замкнув у місті до камінної хатки?
— Там-там, ангели божі, ангелики...

— Діду, дай трошки пшенички!... Дай!... Лиш одну лижечку зачерни... Дай, діду!... Діду!...
— Дай, діду! Лиш покушати. Діду!...
— Діду!...
— Петрику, Семенку, тихо, фе! Гріх таке робити. Аді різдво на хрестиках церковних сидить тай на село дивиться.

І дід показував рукою церковну баню з хрестиками, що блестіла до сонця як позлітка.

Та онуки замість блискучих хрестиків церковних, вгледіли щось інше.

— Діду! Діду! Ангелики! Діду, ангелики! Ті чорні, що нашого дедика забрали! Діду, ангелики! Діду!...

Дитячий лемент привабив і сивого діда до вікна

— Семенку, Петрику тихо! Будьте тихо!

— Діду, вони вуйків гній розкопують. Чого вони там шукають?

Тихо, тихо! Будьте тихо!...

— Діду!... Діду! Вони ідуть суда! Діду!...
Вчепилися коло діда, як реп'ях кожуха.
— Діду... Йой, діду!...

— Тихо Петрику, тихо Семенку! Не бійтеси! Вони вам нічого не будуть казати... Тихо!

— Тихо, кажу!

У низеньких сінях застукотіли важкі чоботи, а в одвірках кріси. До хати ввійшли чорні дві постаті з грізними обличчями. Тай присіли до старого як люті гадюки.

— Не знаю пани! Нічого не знаю. Ідіт собі гет, не перепужуйте дітий! Тут для вас нічого нема. Ще у Петрівку забралисте мого сина тай мое здоровля за ним. Живцем у могилу закопали. А тепер задурно, бо нічого не хлисите! Нічого! Вже нема що хлистати! Нема, пани! Ого!

Чорні постаті перевертали постіль, стіл, полиці і все що лиш було в хаті. А дід держав коло себе обома руками наляканих онуків.

— Усе беріть, усе перевертайте, лиш дітий не полоште, бо дуже боється вас. Вони тепер сироти. Ні дедика ні неньки у них, Круглі сироти.

Чорні постаті бушували без перестанку, хоч хата була майже гола.

— Шкода, пани, вашого труду. Тут для вас вже нічого нема. Ви вже забрали, що тут було ліпше. Сина закували, невістка умерла, господарочка розпаласи, лиш оставсми сам старе порохно та очих два червака. І вже нічого тепер не утнете, хоть шибайтиси куда хочете.

— — — — —

Ватра в печі вже давно погасла, а вся страва була в попелі.

Онуки плакали а дід йойкав.

— Ото-сми на старість уздрів світа! Ото-сми дожили гараздів!...

Потім турботно гладив їх по кучерявих головках і зацитькував.

— Петрику, Семенку цитьте! Що, голодні? Вечеря? Цитьте, я піду до вуйни Процихи і вона вам дасть. Цитьте!...

Але як онуки не переставали плакати, то взяв обох на коліна, заколисував їх пекучий біль тай приговорював.

— Ростіть, тай з розумом ростіть, аби хоть з вас були люди, бо ми не доросли до людей. Ой ні! Ми ще не люди!...

V.

Село комошиться.

Грають пили, сокири й інші хлопські музики.

Білосиній дим воздух кучерявить.

Село гомінку пісню колише.

Павлові парубки зі старим Тодосієм ріжуть у Микити січку і сміються з Тодосія, що він ще від учора постить.

— Вуйку, Тодо', то ви на війні такого розуму набрали?

— Якого?

— А постити?

— Так годиться. Різдво. Велике свято.

— На маєш! Дмитро Романів у місті тепер голодує, а наші старенькі пустодурно мучать себе голодом. Тай коби хоч нігде не були, нічо не виділи! А то і на війні були, і світом бували і неодну пригоду бачили, не одно лихо перенесли і дивижтися — ще їм не повилітала стара січка з коробок. Чиж не сміх це?

— Добровольці.

— Охотники.

— Ха, ха, ха!

Тодосій не видержав. Поліз Юркові просто до зубів.

— Ти, мой, ти шмаркачу! Як ті цінькну, то всі зуби повилітають!.. Аді, безбожник! Він мене старого розуму учити!..

Юрко плюнув і відвернувся аж поза хату. Не хотів розводити бучі.

— Щезай, бідо стара!

Василь!

Аж перестали крутити січкарю, як перескочив зза хати через пліт.

— Кудя, Васи'?

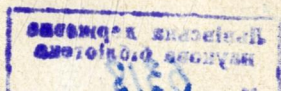
— Суда, Ви тут січите і не видите що робиться, а там далі все село перевернуть горі ногами.

— Де?

— Ціла Лісівка. Перевертають сіно, солому, рвуть острішки, розкопують гній, а з хатів то на крок нікого не пускають. У Вуйка череп на хаті перекидали, у Никифора поміст у коморі зривають, а у нас яму з бараболями геть розкидали.

А у Гаврила за потоком все поперевертали, скрізь перебушували. Питали за слугою Кирилом, та за дровами до ліса поїхав. Казали Гаврилові, чому він держить у хаті комуніста. Тюрмою грозили старому куркулеві.

Старого Проця зчастували, Іванових хлопців забрали й позаковували, а за вами і мною шукають. Лешишин Семен вилетів з хати завчасу і втік у ліс. А я з початку сховався у загату, відтак під вуйків оборіг, а тепер городами у луг і суда.

— Ну, що, хлопці, робимо?

— Кудя ширше.

Не думали довго. Всі три пішли ливадами, а потім вільшиною у зруб.

— Вже до дому, Кириле? Квапся небоже, квап, бо там чекають на тебе!

— Хто?

— Гості!

— Які гості?

— Старости! Прийшли тебе сватати, а тебе дома нема.

— Жартуй собі здоров!

— Ха, ха!... Файний жарт! Його газду на біду перепудили, а він: жарт.

— А — жандарі?!

— А ти гадав хто?

— Багато їх є?

— Гилий! цілого півсела! Таке різдво, аж гуде. А ти, коли хочеш щось на різдво перегризти, — то йди, пхайся їм у руки.

— Та я коней серед дороги не лишу.

— Роби, як хочеш, бо ми у ліс.

Кирило приїхав до дому щасливо. І подорозі не стрічав і дома не застав „гостей“.

Але Гаврило розтворив хавку як ворота.

— А подивитися! Єму казетів забаглови! Єму росія запахла під носом. Забирайся мені з перед очей на псю-маму. Я таких слуг не потребує, аби я через них по криміналах гнив.

Кирило відразу свис у корчі.

VII.

Гей ураган піднявся.

Гей вихор розгулявся.

Гей громи з неба впали.

І перебушовано. І поперевертано. І поперекопувано. Словом — увесь статок господарський горі ногами стоїть.

Забрали старого Проця, свата Івана, кума Гната. І ледінів одинадцятьох відразу пов'язали.

Хоч у Якова мертвець на лаві а у Никифора діти без нені і куска хліба — теж не лишили.

Селом — плач.

Селом туск.

Селом тривога.

VIII.

Жахнулось село.

Як отара овець у полонині, як компанія війська у войну, так, як заходило сонце, рушили Лісівчани пов'язані та пошлісовані у гліди.

Рушили до міста.

Ішли розбудити новою колядою мертві стіни чорних камениць, аби вони ще родили нових геніїв на світ.

Село ззиралось як на нове чудо.

Одні:

— Боже борони та сохрани від такого! Відколи жию, то ще не виділи мої очі такого. Щож вони сараки кому винні?

— То за гріхи.

— Так, так. Божа кара на людей спадає.

— А деж! Хто чув та видів виставати проти божої волі?

Другі:

— Оце, оце їм траба.

— А що, мете церкви не слухати?

— А нема бога?

— А що?

Треті:

— А відобрали землю?

А добра росія, мо?!

Вам було зле? Маєте! — Тепер буде добре Ану що буде добре!

Четверті:

— Не з добра арештують та замикають всю бідноту бунтівничу.

— Це не хіхичка, — щось буде леда день.

— Але бояться цього бідного хлопа.

П'яті:

— Дивлюся, Василю, тай ми у душі затерпло...

— То Николаю, нема що говорити. На вільному чоловікові здається, що він леда в день, увесь світ переверне до гори дном. А то не так. Ми ще заслабі до чогось братися. От, як буде война, то всіх нас зберуть у руки, так як оцих тепер.

— Та воно щось так і не так. Ми слабі, бо руки порожні тай ще до того позав'язувані.

— Та це також правда. Як є у руках який такий бич, тай пес не лізе до ніг.

Шесті:

— А не ліпше сидіти тихо і собі бути вільним? Жий по старому, проси бога і не біси, ніхто тебе і пальцем не кине. Аді не найшли добро але гіршу біду.

— Що тату? А хіба ви, що що години молитесь, такі дуже вільні?

— Або хто мені що каже?

— Що каже? А як була війна, то може вам не казали? Лишили вас, тату, дома? Чи може ви самі хотіли воювати? Правда, що мусілисте? А хіба то була воля?

— Та-а.

— А видите. От шкода нам перечитися, бо доля всіх нас однака.

IX.

...Бам—бав...

...Балам-бам...

...Бам-балам...

Оживився світ. Заворушився світ.

Земля оповилась запахами нових, теплих страв.

У кожній хатці засвітилося.

Сміється зірками небо і земля.

X.

— Неси стара білі сорочки та лагодь вечеру, бо вже час.

— Ого... Вже нам буде біло... Вже нам буде солодко...

— Гай-гай, вже буде флинькати! Стидайжесь себе старої!

За півгодини обоє старі сиділи у білих сорочках за столом, а на столі страва.

— Ну, стара, тепер їймо, пиймо, колядуймо та тішмося, бо є чим, бо тепер нам рай утворився. Ми тепер як голубет двоє. Ніби перейшли на молоді літа як трийцят років тому, коли поженилися. Нове життя, нам усмінулося, стара. Воркотілас та їлас мою голову, що хата мала, що тіснота. Аді яка широка стала! Хоть йди по ній гопака або польки!

Стара мовчала лиш потиху схлипувала.

Широка і німа.

Три сини, двоє старих — хата завсігди як дзвіночок.

Но, у днину то се, то те, — всяка робота, — а у вечір хлопці посходяться, читають, бесіднують, сміються і душа радується.

Правда, було і так, що посердяться, посваряться, не говорять оден до другого і так тоді на душі тяжко... Але це із тих недостатків. Не мож доробитися тай не мож доробитися.

Казав: уважайте хлопці! Дайте собі спокій з тими паперами, видите яка тепер біда коїться світом. От про-

жили ми старі, що не знали і нумера на хаті, то може і ви якось проживете без того. Бо з нашими людьми дуже варівка робота, — ти в них хлібом, а вони в тебе каменем. Але де, не послухали. А тепер мають: надавали порядно, збасаманили як аж сами хотіли і забрали до решти басаманити. Гірше як злодіїв.

— Ой гірка їм свята вечеря...

— Та ті два, то хоч май жилаві, але Тимофій як скипка. Там нема чого вдарити. Хомне'го хто два-три рази попід груди тай по нім. Когож там бити?

— Знаєш, стара, мені прийшов до голови 1917 рік.

..Сніг, болото, а ми в окопах бемося з москалями. Кулі висвистують, гранати землю розкидають, курява очи замітає. Лиш гев! і гев! і гев! Так страшно. Нараз як гевкнуло і я повалився як підтяте дерево. І що було далі, то не знаю. Знаю, що як я пробудився, то коло мене лежав ранений москаль і співав, вже слабим голосом, якусь колядку. Я ворухнувся, застогнав, зайойкався і він на мене звернув свою увагу.

„Австріяку“, — каже до мене гірко усміхаючись, — „Ти ще живий? Я вже не тої гадки, що ти живий. А чи ти знаєш, австріяку, що сьогодні різдво?“

Мене тоті слова як обухом в голову ударили.

Ми плакали, цілувались, прощались... І незадовго він сконав...

Ех, стара, стара!... Якби я тепер мав в руках гвіра так як тогди, знавби я, як ним орудувати...

*

Коло стола п'ятеро голівок кучерявих.

Коло стола п'ятеро ротиків маленьких.

Коло стола п'ятеро лобиків заплаканих.

— Слухайте, тепер маєте мене слухати як деді і нені бо я межи вами найстарший. А як не мете слухати, то буду вас бити оцим прутом березовим і плач вам нічого не допоможе. Ви ще усі дурні і нічого не знаєте, а я вже багато перевидів. Мене вже мали наймати на службу, але умерла неня і я мусів дома лишитися вас бавити, бо дедя кожний день сам варив їсти і на дворі всяку роботу робив. Тай добре я з вами убідував та укапарив. Ви лиш кричите їсти, ви лиш плачете, а я тріскаю коло вас, бо не можу ради дати. Відколи ви прийшли на світ, то ні одеж раз я не видів цего, аби ви усі разом були понаїдувані та у нових сорочках поубирувані. Неголодний Юрко і Маріка та голодний Іван і Параска, а неголодний Іван і Параска та плачуть їсти Маріка і Юрко. Повбирані у добрих сорочках Іван і Параска та у подертих Марія і Юрко,

а у добрих Марія і Юрко та у подертих ходять Параска і Іван. Отак завше, від коли я закемив себе тай вас. А тепер дедю забрали до криміналу і нам буде ще гірша біда.

— Івасику! Івасю!.. Чого засумувався? Чого плачеш? Не плач, дедик вернеться.

Ото дурний хлопець як розривався. Дедик Івася жалувал, купував цукорків Івасеві, вчив читати і тому він так плаче.

Ну, Івасику, вже цить! Гай, їж солодкої пшенички. Ану їж!... Але Івасику!...

Ану, будемо колядувати. Якої би то почати? Ану:

— Новая радість, новая радість...

То не коляда радости, а коляда пекучого болю та сліз дзвонить по хаті. Вона продирається шпарками в стінах на двір і пискливими дзвіночками розпуки розлітається по селу.

Коло стола п'ятеро голівок похилених.

Коло стола п'ятеро ротиків скривлених.

Коло стола п'ятеро лобиків зажурених.

*

Петрик біг городом попід Савчишин пліт.

— Колядувати Петрику?

— Ні, я до тітки Лесихи.

— Добрий вечір, тітко! Я прийшов вам сказати, що я був тепер з вашим Семеном. Він дуже наказував, аби ви не журилися, бо він з вуйковим Кирилом, Процевим Василем і Павловим Юрком пішов у гори до Федчуків. Вони довго вагалися, що їм робити, чи йти у гори чи не йти, але переховуватися таки тут у своєму селі. Але нарешті урадили, що перетривати тут до весни буде трудно, а дається самому вовкам у зуби якось нема охоти. Я і Настин Мартин, не пішли колядувати, але знесли їм у корчі хліба і страви, аби мали що повечеряти і чим перебути до завітрішного вечора, поки діб'ються у гори. Також ми оба з Мартином дещо зібрали і рознесли бідним. Тепер ще йду до Іванового Петра. Бо нас трох — я, Мартин і Петро — робимо цього вечора ще одну збірку. Нам тепер вдається все робити, бо тепер ходять за великими, а на нас не звертають уваги.

XI.

Село вигасає.

Село спати лягає.

А попід парканами щось чорніє.

А попід плотами щось бовваніє.

Чорніє щось під вікнами, попід вуглами хат.

ХІІ.

У Гаврила за потоком вже давно сплять всі. А на столі порозкладувані та повідкривані миски зі стравою для „небіщиків“.

Коти тихцем закрадаються до мисок їдять страву і тарабанять ложками по столі.

Сплячій сім'ї сниться, що нібито душі небіщиків приходили з тамтого світа і смачно вечеряють.

ХІІІ.

— Спиш стара?

— Лишень замертвіла.

— Уставай сарака, бо вже день, а до міста далеко.

— Ой не знаю, як сходити.

— А йдеш кумо?

— Зараз, зараз. Трошки зачекай, а я зараз.

— Квапся, бо Процисі та Гнатисі вже далі ноги повідмерзають на нас чекаючи.

— Ну, вже ходім! Поки сонце то ми ще перебіжимо дубину.

— Ого, вже, кумо, наше біжине коротке.

— Так, так, то лиш так говориться. А прийдеться де піти, то не мож ноги волочити.

Ого, минулися, любки, наші ходи тай все. От вже глипівби дома, аби ззачого та ззакого.

— Та що з того. Аді, який гаразд!

— Нічого, буде і гараздові.

Жінки спішилися до міста а Павлиха під хатою голосила.

— Катери', а ти чого? Та твої не у криміналі.

— Волілиби бути у криміналі, та як ваші, то зналаби, де є... А там і не відвідаю і їсти не понесу... Не знаю, де їх шукати, відкіля визирати... Коби літо, а то зима. Десь оден з другим застине у ярузі тай навіть і пес не гавкне... Ой діти мої діти... Ви то діждалися... Ви то дочекалися...

ХІV.

Над вечір у попа напитки, набутки.

Над вечір у віта колядники, музики.

Над вечір прилетіли з міста чутки, що в тюрмі голодівка лісівських в'язнів.

МИКОЛА ГОНЧАР.

ПЕРЕД ПЕРШИМ ГУДКОМ

Притьмом на підойму
Всесильність мозків
завзятістю м'язів
підважити обрій!
зіщулений обрій
у димів лахмітті
від огнищ присліплх
розгублених Скитів
на гонах прозорих
до Завтра.

Угору підойму!
Просунути обрій!
Там сонце скривавили
нальоти туги...

Шу-гнуть підоймою!
юним всеохватом!
Видерти сонце,
сторощити угар —
на гонах прозорих
до Завтра.

Притьмом на підойму!
підважити обрій!
За нами шаліє там сонячна туга
Серця рвуть причали...
Чуть-чуть тиху пристань
сирени вперезуть —
каскадами бунту:
до сонця помчати
на гонах прозорих
до Завтра.

МІЙ ЛЮД.

Кохати свій люд це не злочин
Кохати свій люд: про це марити!
А твій люд — це армія робочих,
А твій люд — селянський шар.

Кохати свій люд, це не злочин.
Рідне панство такеж як чуже,
Лиш блахманить по рідному очі,
І по рідному визискує тебе.

Кохати свій люд, це не злочин.
А твій люд із голоду чахне.
Його мову ворог толочить
І в оселях його сіє жах.

Кохати свій люд, це не злочин.
Романтичний дурман — кинь.
Коли люд свій любити хочеш, —
Ту любов зачаруй у чин.

П А Р О В И К

Направив сміло вдаль свою спіжеву грудь
І в темряву вкрутив очей різьку спіраль.
Готовий — випруживсь, — чіткий повільний рух
І вже горить од гону бистрого синявих шин емаль.

Розпластав пополам простору дику шир
І дзвонить довго в ніч по рейках свій порив.
Це він чолом розбив вітрів нестримний вир
І без вагань метнувся у чорну хлань гори.

Над водними безоднями без похиту біжить
Стрілою бистрою над кручами гуде,
Лиш іноді води напиться зупиниться на мить,
То на товариша з далеких піль зажде.

М Л И Н

Тече зі струджених натомлених грудей
Сонливих голосів каламутна ріка.
Здорова думка пиняво, стуманено бреде
— Оглухла дзвонами, кадилами важка.

Тече, повзе ріка... Ліниво торохтить
Невідомого Саваофа трухлий млин,
А загібущий мельник в золоті плахтин
Безглуздо мимрить щось серед кадил імли

Зігнали напхом люд у двір цей, у чаду
Батьків недолюбнів накочені шляхи,
— Закон, що зберігав усім панам владу.

Та вже встає злидар і дре епітрахиль
— Поривну — творить — дію молоду,
Співаючи налиті пристрастю стихи.

ХОР ОДВІЧНИХ КОРИФЕЇВ

(Приклонникам мистецтва для мистецтва)

Ми — співці, — Гомери сьогочасні і Алкеї
Єдинокомпетентні знатоки мистецької оздоби.
Ми вилічуєм на ямби і хореї
Все життя своє покрояне на стопи.

Ми в солодкому ярмі художнього канону
Того, що владно диктував колись Горацієві оди.
Ми шикуєм все під гексаметр і нону
Примхного життя різноманітні ходи.

Ми усьому надаємо власть, закон, порядок.
І усе життя розхлюпане берем у рим і ритмів шори,
Бо невже шум авт хтось вислухає радо?
За те всіх лоскочуть ніжно наші твори.

Ми того, що протогони нам дали, не бурим.
Не криємось: для епігонів не ганьба це, а похвально.
Ми розломим стрічку на цезурі,
Зробим із стрічки дві — і єсть оригінально.

То хореї звичні поєднаємо з дактилем,
То амфібрахами злагіднимо диподи акапестів.
І пишаємось мозаїковим стилем,
Оригінальним ультра всяких квестій.

Бо тепер Америки вже не відкриє нікому
Осмілюєм Гомерів запальних квазі циркові геци
І вигоним з них претенсії оскому,
Бо Парнас для нас, — мистецтва справжніх спеців.

ВЛАС МИЗИНЕЦЬ

ВІДПОВІДЬ

Українським фашистам.

На знадний і облудний ваш клич
— знову нести життя вітчизні,
ми вам кинемо просто до віч
наше горде і вперте: ні!

Бо і чим же вам нас підмануть,
коли також сусідський наш брат,
що здобув на війні вітчизну,
тепер мусить з нужди умірять.

Ми без вас у змаганні здобудем,
самі вибором собі волю,
та на брата з республіки труду
своїх рук не піднімем ніколи.

Тож готуйтеся, рушайте й сьогодні!
Не захопить нікого ваш каз.
Ми-ж усі — хто обдертий, голодний
Всі — проти вас.

СТЕПАН ТУДОР

ОДИН ДЕНЬ ОТЦЯ МИХАЙЛА СОЙКИ

(Уривок із повісти)

Отець Сойка накидає на плечі халат і розпростовуючи подорозі рамена, йде на стукіт з їдальні. Сліпа Текля стоїть між одвірками звичайна, велика, грузька, трохи розпливчата в пригаслому світлі лампадки. Її широкі, лискучі руки ворущаться бистро біля грудей, перебіраючи чотки. З приходом отця Сойки вони стихають умити, згорнувшись принишкою на грудях. Текля повертає одну скроню в сторону отця Сойки й послухавши хвилину, вибухає нараз своїм захлипливим, смішним, таємничо екзальтованим голосом:

— Гайдуків Василь приїхав по татунця, старий Гайдук умирає.

В чуткій ще зі сну уяві отця Сойки, з її темного, глибокого тла виплигує раптовно кругласта голова старого Гайдука, вся в смушках чуприни й бороди, низьколоба, широколиця, зі шпильками смішливих очей у бровах. Але отець Сойка спихає її в ту ж мить у тьму, з якої виринула, й торкнувши живо губами, сіканить скоромовкою:

— Гнатко тут?

— З бабунею на гумні.

— Нехай відчинить захристію й буде готовий.

— Так, татунцю...

— Ключі в малій їдальні, в крененсі, мама дасть.

— Так, татунцю...

— Коні щоб стояли при брамі й Василь коло них.

— Так, татунцю...

Текля наслухує хвилину в бік отця Сойки, тоді враз повертає на нього все обличчя й вибухає хапливо:

— А старий Гайдук не вмере, татунцю, він знов здурить.

З цими словами щілини її очей зовсім щезають у широких щоках і все її обличчя бухняє в захопленій радості. З глибини уяви отця Сойки проколюються знову шпильки смішливих очей старого Гайдука і в нього самого

розбігаються сірі зіниці веселою посмішкою. Проте він обтинає впівголос:

— То не наша з тобою річ, Текля.

Згучить це ззовні, як докір. Але отець Сойка враховує вміло субтельну вразливість Теклі, яка в повітрі ловить жмутки його інтенцій і вмиє розплутує їх зв'язки. Перш за все вона паленіє на всьому великому, віспаному обличчі від особливої ласки такого сполучення („наша з тобою“). Потім її лискучі, білі руки збігаються хапливо на чотках біля грудей і кидаються на їх моляще (натяк на божу волю). Вкінці вона спохоплюється лякливо й утягуючи голову в плечі, широкими, чуткими ступнями виходить із їдальні. (— татунцю спішаться!).

Сліпа Текля від покоління належить невідлучно до садиби Климовичів і разом з нею перейшла вкінці в посілість роду Сойків. В особливий, трохи несамовитий спосіб доповнює вона собою вікову атмосферу цього дому, німий загишок його алькирів, нагрітий спокій світлиць. Масивна й при цьому нетяжка, беззвучна в своєму ступанні, снується вона по всій садибі просто й безпечно, якби стіни й одвірки й усі взагалі предмети, близькі й далекі, простягали їй назустріч м'ягкі шупальці, зголошуючи свою присутність. Ніхто не скаже, чи спить коли та сліпа Текля. Погружена в старе, глибоке кресло, в сліпому алькирі по той бік кухні, просиджує вона всі ночі з чотками при грудях, вразлива, сторожка, чутка на кожний шелест у домі, на кожне порушення в дворі, на току і в широкому колі саду довкола двору. Так Текля варує Климівки і тією своєю властивістю, як і іншими, відкритими згодом, здобуває собі вкінці, заслужену врешті, байдужу на всякі сентименти прихильність отця Сойки.

Відкинувши голову, отець Сойка проводить її своїми сірими, одностайними, широко розставленими зіницями до виходу з їдальні. З задоволенням слідкує, як вона відпливає здовж великого, розпливчастого в ночі овалю стола, просто й беззупину, як нічна птиця, що світить собі в тьмі своєю сліпотою. Тоді він повертається й відходить у спальню.

Дорійка спить ще, як звичайно, нечутно, вдавлена в глибину ліжка, з обличчам у м'якоті подушки. Минаючи її, отець Сойка затягає край ковдри на відкриту стопу (свіжо в кімнаті!) й крізь дверцята за присадкуватою грубою, через порожню тепер діточку, через білизняний за нею алькир спішить до умивальні.

Входить у неї, як усе, з почуттям глибокого вдоволення й нехованої шляхетної гордості. Вмивальня, власна невелика купаленька — клейнот у колишній климовичів-

ській (тепер сойківській) садибі. Два ^{за}поливани басейники з пропливною водою, два перемінні туші з міцним, сікучим ударом, до того цілий склад приладдя для плекання шкіри й м'язів, для прискішення обігу крові й гармонійного розміщення поживи. Все те було для останніх климовичівських поколінь джерелом краси й розніжнення (порівнай — Дора!), отець Сойка зробив із того джерело непереможної впертості й сили. Всі адаптації, що їх перевів у купальні з першого року: від загальних, як безпосереднє сполучення котлів і тушів з криничною водою й до найдрібніших, як тертки, кусливі губки й рушники для дітей, всі вони були скеровані на одне: звідцільа мало виходити найблище покоління Сойків, осмагане вогнем і морозом, присвоєне до найширших, найбільш несподіваних хитань атмосфери, призвичаєне до натуження крові, що стинає всі м'язи в пружину. Покоління вічних окупантів, незломних у змаганні, ненаситних у апетитах, правдивих сойківських окупантів!

Війшовши в купальню, отець Сойка змахує зі себе халат із нічною білизною й шугає зразу під туш. Одну хвилю призначає собі на всю ту розкішну, так скорочену сьогодні процедуру. Осмалює все тіло напереміну гарячими й холодними бичами, повторює це блискавично й ухнувши, як хижак, вискакує на клітчасту долівку між басейнами. Крізь водяну зливу на очах ловить свою постать у зеркальній плиті на стіні, розпаленілу, мигтючу, як полумінний стовп, закутаний гарячими димами. Стрясається, порскає, хватає з полиці губки й рушники й згинаючись у каблук, широкими, звичайними рухами розтирає м'язи.

Як звичайно, й сьогодні має глибоке, майже нічим не скаламучене фізичне задоволення з себе. З прискішеною, все однаковою цікавістю приглядається собі в притьмареному зеркалі по той бік басейну. Не є гарний, складно збудований, але краса взагалі не лежить у істоті правдивої сойківщини. Сухом'язий, стиснутий у бедрах і розширений у грудній клітці, має в своєму тілі ту потяглість хижака в скоку, що є прикметна для всього сойківського роду. Костистий і сухий, як усі в Сойків, різниться від своїх предків тільки деяким витонченням кістяка й загальним загостренням контуру. Чи мало би це бути признакою послаблення роду, знаком відхилення в бік делікатности, як це хочуть його брати в других, по дядькові? Отець Сойка сміється з цього. Широкотімна, гранчаста його голова сидить із шляхетською самопевністю на м'язкій шиї, а в розкинутих луках брів, у широко розставлених, одностайно сірих очах, у твердих хрястках короткого, карлючкуватого носа горить упевнено та сама, вічна сойківська жага, тільки

помножена в своїй захватності, тільки просвітлена холодним сяйвом інтересу, цього видющого знаряддя заборчости, що невинно активне, до біла розпалює круглясту, рухливу сіровину його замкнутих зіниць.

Всі майже признаки говорять отцю Соїці за те, що носить він у своїй крові не відквітання, тільки розквіт, не спадок, тільки підйом племінної сойківської лінії. Трохи з насмішливим, проте нетаєним задоволенням знаходить він на собі, на своїй голизні, деякі прикмети фавна, того брикливого божка-хижака, нестримного плодуна-скаунця; сухостегні, костляві ноги, покриті до п'ят волоссям (мало не ратички), цупкий, підібганий під себе задок, із пучком шерсті вкінці гребта (мало не хвостик). Проте це фавн двадцятого століття, фавн-Сойка, що в самому собі, в горішній лінії свого роду, викохав у собі свою протилежність, холодну стримливість своєї істоти: інтелект, лічман усеприсутній, прозорий як лід і як лід студений.

Був у минулому молодого нащадка Сойків короткий момент, коли здавалося, що фавн прорветься в ньому наскрізь, затоплюючи сойківщину. Коли Дорійка, майже дівчак ще, смотрик, вихоплений ним зі шкільної лавки за жінку, Дорійка-мовчунка хлиснула в нього хвилею пожадливої змисловости, захлюпуючи з головою. Як маленький вулькан, вибухнула вона в гладкій дорозі його рахунку, застукуючи його несподіваністю.

Але Сойка є Сойка.

Не було ще в довгому ланцюху сойківського роду, того неславного випадку, щоб Сойка задурився в „кобіті“. Випадку женячки з любови, або любовного в подружжі розладдя. Всі дійсні цінності цього світа перекладаються в ясній мові сойківщини на одиниці в подільських моргах. Яку рівновартість у моргах являє собою те, що називають любовю?

Сойки не знають любови.

Для того так легко стряхнувся молодий отчик Сойка з Дорійчиного випадку. Не минув тиждень: відкинувши голову, прибідлий, сухий, дивився він своїми сірими, трохи насмішливими очима в обличчя Дорійки, що все ще стояло в млі.

— Трое, — сказав він, простягаючи над нею три пальці.

Мав погірдливу нехіть до тих попівських гнізд, де від ситости, від тяжкотілого лінивства, від загального психічного отупіння „труться в теплі як коропи й плодяться як крілі“.

— Трое: хлопець, дівчина, хлопець, — що три роки, — і тільки.

Й якби проймаюча сила його льодових калькуляцій вникала в глибину плідників, Дорійка родила трое: хлопця, дівчину, хлопця, що три роки, — родила сціпивши зуби, холодна, байдужа, й при тому всьому наче віддана студеній струї калькуляцій.

Річ припадку? Не заперечує отець Сойка! Але припадок йде в карбах рахунку, чи не цінніше це видовище, як усі міцні зв'язки цього світу?

Отець Сойка далекий від містики. Але жагучість змислів, і якість плідників, і химерна логіка випадків, — усе те в карбах бюджетної сойківської волі, чи це не містика, єдина доречна містика цього світу, містика роду, родової заборчости, що здійснюється ланками поколінь і заквітає в дітях?

— Діти, живе сойківщини, живі, в тілі й крові носителі племінних апетитів, маленькі сойченята, великі майбутні окупанти, сойківські окупанти!

НЕСТІР ЗАПІРАХА

РОБІТНИК

Руки чорні, мозольні, порепані,
Брови грізні, суворо нахмурені,
Думки камнем-залізом насталені,
М'язи й груди від праці напружені,
Вічна турбота — життя.

Очі вперто у будуче вдивлені,
Пімста люта під серцем притаєна,
Серце гнівом, вогнем переповнене
Часу рішучого жде.

І хоч часто так шлунок бунтується,
Мороз лазить по шкірі мурашками,
Ноги босі об камінь стираються,
Він під гнітом ні раз не вгинається,
Все на відплату готов.

Там сльоза із очей не покотиться,
Там і ласки ні в кого не проситься,
Божої помочі він не молиться,
Вирве все сам глутаям.

Від колиски знакомий з нагайкою,
З лютим горем, з болючою лайкою,
З ланцюшками, тюрмою й решітками,
З протоколами й всякими питками...
Сміло стає віч на віч.

А як прийде година одвіту,
Спахне гнівом по цілому світу
І на завжди покінчить із гнітом,
Міцна робоча рука.

СЕЛЯНСЬКІ ГАРАЗДИ

Шостий день вже не топлено в печі,
П'ятий день шматка хліба нема,
Хвора жінка лежить з кровотечі,
Пан пристрілив, як з ріщам ішла.

Діти босі, голодні, обдерті
Тиф покотом на нари звалив,
А накази летять ненажерті
Кожний день, щоб податки платив.

Та сьогодні накази — дурниця,
І звичайна річ арешт і штик,
Бож для кого будують в'язниці?
Селянин вже до цього привик.

Чи дивитись, як мучаться діти,
І мовчати, як жінка терпить?!...
Лютим гнівом серце буде битись,
Вогонь помсти в серці загорить.

ЕВГЕН ЗЕЛІНСЬКИЙ

ЗИМОВА ІДИЛЛЯ

(т-і Г. В.)

Морозна ніч.
Крізь шпари зимна дроз
в малу кімнату дме.
У хаті за столом
мережить папірці
дебелих пара рук.
Весь день мотуззя жил
брєніло на руках
під тягарем цегол.
Увечір руки ці
шикують черенки
в гартовані рядки.
Сторожко шелестять
тонесенькі листки
насяклі соком слів.
Звивають їх у звій,
невтомні двигуни
робочих рук.
Завалєні з цегол
долоні ці важкі
готовлять вістря слів
соткам товаришів,
що завтра їм глита
роботи вже не дасть.
Більшає стіс листків
живіше б'ють б'ючки
в робітника.
Тривога серце ссе,
щоб дармо не попавсь
трьох темних годин труд.

*

По півночі уже.
Уже й роботі край.
Тонесенькі листки
лягають цеглами
на очі сторожкі.

*

Світанок ледь займився.
Крізь шибку засірів.
Збентежив чулий сон
робітника.
А йому — на завод,
де розпач злидаря,
на вулицю
дзвінку од робітничих юрб.

*

Насунула вагітна хмара
і сипнула снігом
на вулиці міські,
перастим, ніжним,
лагідним снігом.
Прибіг раненько
робітник з цегольні,
розсипав
білі пластинки снігу,
що не топилися
в руках робітників,
які ішли до праці.

*

Змітає сторож сніг,
а біля нього хитрий тип —
: тонесенькі картки
— на них сліди цеглясті.

*

Осіння зимна ніч.
Спить тихо робітник.
Спокійний, рівний сон.
Вже не заскочить шпик.
Порожній коридор
приглухло віддає
твердий дозорця крок.

ШЛЯХИ

(Уривок із більшої повісти).

Такий початок цього шляху.

У великодну ніч над ранком, у сільській церкві, при якому світлі свічок, смачно спали вірні, попідпиравшись взаємно. Тоді з тихої ночі до душної церкви втиснулась „бабуля Круглійка“ — особа в селі дуже важна, майже необхідна, — лікарка від усіх недуг і спеціалістка по відрізуванню пуповини в новонароджених. Над людьми, на хорах, радісно, горласто гукали „півчі“, що Христос воскрес.

Ліктем, плечем, енергійно торувала баба дорогу в дрімлючому натовпі, наче сталевий ледокол у крижаному океані, аж протиснулась наперед. Тут обступивши престола жвавві діти для забави обкрапували один другого воском з огарків, та давали за те один другому по носі, взагалі поводились дуже свobodно, бо у заспаній церкві почувались безконтрольними господарями оточення. Крім дітей стояла тут молода панянка у капелюсі і плащеві „кімоно“. До неї го пробилася Круглійка і таємничо схилившись до вуха дипломатично прошепотіла:

— Паняanko Юльцю, поздоровляю вас з племінничком.

І глянула так, начеб сама створила і подарувала „панянці“ того „племінничка“.

— Вже вродивсь? Хлопчик? — стріпонулась панянка.

— Вже, а якже, вже. Такий вам, богу дякувати, хлопчик хороший, гладкий, дай боже не наврочити.

Тоді панянка Юльця вийшла з бабою з церкви.

Заспана парафія сонним оком вздріла бабу і її шепти з „панянкою“. І від куми до куми побігла по церкві вістка:

— Яковиха обродилась!

— Хлопця привела!

— Диви! На самий великдень. Щасливий то хлопець буде!

Це Михайло вийшов з небуття розпочати свій шлях.

Казали, що буде він щасливий, бо тоді світ zobачив, коли всі паскою радуються, пташки прилітають, земля

будиться, життя воскресає. Квітами й питльованими пасками обіцявся стелитись його шлях.

А така є вже його власна перша згадка:

сидить він у мами на руках, (мама — це йому щось таке конечне і невіддільне, як слимакові його мушля) в одній сорочечці, а тато перед ними галасливо гострить на долоні важкого ножа і страшить, що відріже йому „цір”. Йому малому страшно і любо, як любо запальному летунові проробити небезпечну петлю у повітрі. А коли тато за близько ширгається з ножем, він скрикує і довірливо втікає носом мамі в пазуху; цеж таке певне, єдине місце, а він цілим своїм маленьким еством почуває, що мама, це його мушля. Більше майже нічого й не почуває.

Але з тої доби життя задержались у пам'яті лише відірвані хоч і яскраві образки:

ось у золотий день, бродить він зі своїм смаркатим товаришем Ваньком, по зеленій траві. На його превелику заздрість а Ванькову превелику пиху пришила мати для Ваньки до суконки кишеню, а щоб сильніше її відчувати, він гордо, бундючно носив у ній молотка. Вони ходять якнайширше ступаючи і завзято, поважно без кінця матюкаються, бо вони „великі”.

Пригадується ще: вже тоді він гуляв у штанцях, але коли хотів глянути „великим” людям у очі, то бачив ніздрі і заздрісно мріяв — коли то в нього буде такий неймовірно порожній, ідеально чистий ніс.

Далі був метушливий час, кажуть — дуже великих подій. Небом літали аеропляни, (люди бачили їх уперше) через село проходили зелені салдати. Тато і ще багато людей з села пішли на якусь „війну”. І була тепла осінь, коли люди позакопували все, що краще з майна в землю, запрягли коней у вози, що на них поробили циганські буди, й рушили з села, бо надходив німець. А німець — він страшний: німець був у залізній шапці, чи й цілком з залізною головою, а на довгих списках носив настромлених малих діточок. Їхати було, ай, як цікаво, хоч люди мерли і плакали. Але цеж тільки „великі” люди живуть тим, що було вчора і що буде завтра, і кожну подію розглядають розважаючи, які будуть її наслідки і завчасу плачуть за ті наслідки. Тому вони придивлялись лише до смердючих кінських і людських трупів на шосі, лічили хворих і вмерлих і тікали з затарасованих обозами й епідемією трактів на бічні пільні й лісові дороги. А для дітей було лише „зараз”, а „зараз” це гарні, спокійні стоянки в лісах, ве черя при вогнищі, цікавий, могутній гук гармати десь за лісом і світляні мечі прожекторів, що на тлі нічного неба

загорялись так дивно тихо, несподівано й легко. А кілька голодних днів забувались. аби мати знову роздобула щось попоїсти.

Опісля Михайло з мамою залишили свою фіру з будою Ваньковому татові, а самі всіли до чудового, невиданого поїзду і помчали так, що з боків усе лише мигало, а каміньчики насипані між рейками зливалися в одно полотнище. Покалічені, безрукі й безногі салдати, що втікали від смерти до шпиталів, годували Михайла хлібом, що хрустів на зубах від піску. Аж нарешті гордий потяг спокійно спинився в якомусь неймовірно великому, казково прекрасному місті, котре так приголомшило Михайла, що він говорити до своєї мами відважувався лише пошепки. Не диво, що могутній паровіз випустив пару і спинився тут на поважний відпочинок, це було гідне місце, його батьківщина, і він сам могутній паровіз був тут звичайною річчю, таке це було місто! Тут віднайшли тітку Юльцю, що мала собі „дядю Сашу” і жила з ним „на Невському”. Дядя Саша на заводі виробляв набої до гармат, щоб розшарпували людські тіла, а тітка Юльця у шпиталі вирізувала кусні гарматніх набоїв із розшарпаних людських тіл. Мама варила їсти і прала у бляшаному кориті шмаття, часом співала над коритом, часом плакала — така була мо-лода, і читала листи, котрі щоденно приходили десь з окопів від тата, писані на коліровому папері. А Міша (бо Михайло став тут зватися Мішою) малював цілі аркуші поїздів, будував із книжок величні, химерні міста й обіцявся — коли буде вдруге війна, доробити до своєї хати колеса, та втікати від німця вигідно враз із хатою. Тому його звали інженером, та пророкували велику будучність. Ну, й розуміється бавився він у війну, бо тоді всі діти бавились у війну — різню, стрілянину, вбивства, стогони, і мали для забав не менше зброї як і дорослі.

Аж нараз усе пішло шкереберть, наче мізки людей обернулись іншим боком. Усе, що здавалось самою основою життя, підставою, на котрій світ держиться, повалилось так, що мама опам'ятатись не могла від здивування. Усі дотеперішні погляди, думки що — здавалось — і тіні сумніву не могли мати, нараз одного дня виявились дурницею і брехнею, усі дотихчасові діла — одною величезною помилкою, усе минуле — непотрібно страченим часом. Це звалось новим словом — революція! Тоді Міша з мамою виїхали десь далеко, в село над тихим Доном, у крейдяних горах, у вишневих садках, а одної ночі прийшов якийсь виснажений жовнір, що виявився татом. Тато колов вусами цілуючись, а зо стіни люто зірвав і подер на дрібні шматки портрета царя, що був спершу святістю, а тепер

став предметом найбільшої ненависти мужиків у шинелях, бо несподівано виявилось, що війна, це не страшна божя кара, котрої знаків на небі шукати, а страшна підлота царська, діло людських рук, а всі люди є лише страшно обдурені, але час із цим скінчити, з корінням викарчувати і на руїні збудувати інший, новий, прекрасний світ. Опісля Міша ходив із татом під червоними прапорами в натовпі, що співав про новий світ, ховаючи у землю убитих за той майбутній світ. І величні, розмашисті обрії роздвинула марсельеза у діточому серці: „і за кровю-загравною зійде сонце правди народів братів, згине зло, згине гніт на завжди, бо свобода йде в сяйві віків; і у всесвіті вільної праці всі народи зіллються в сім'ю, тож за це ми без жалю заплатили крові власної страшну ціну“. Так малювала пісня, і тому Міша, та ще лише одна стара вчителька, що розпроміненими й заплаканими очима зустрінула революцію, радісно дивились, коли зі школи наказано викинути ікони.

Але опісля мама дуже прохала, оп'янілого від пориву революції, тата, і таки підмовила їхати до дому. Хай хоч на пожарище. Вже усі біженці повертають. Так, це теж було принадно: своя хата з білими віконницями і товариш перших літ Ванько.

Та приїхавши зобачили не те: було тут дивно тихо й пусто. Ціла країна лежала облогом, настобурчилась будяками. Де колись були ниви, там зелено шуміла молода березина. Люди тут не палали пожежею визволення, ні, це були смирні кроти, що терпеливо, мовчки зубами брались до облогу. Знайомого в селі знайшлося тільки, що товариш Ванько перемучений тифом. З ним пішов Міша по зарослих бур'янами пожарищах, як по лісі, робили там різні цікаві відкриття, віднаходили дивні, незнані нікому льохи, таємничі, наче печери розбишак.

Коли в зарослому селі вже повитоптувались стежечки, Міша з Ваньком пасли у двох одну корову, й їли плячки з картопляних лушпин і вересу. Щоденно з села носили мертвих на кладовище. Хворіли на тиф мати, опісля батько, опісля Міша. Опісля пасли з Ваньком, кожний по корові, й їли „правдивий“ хліб.

А як розгребано в селі вже майже всі пожарища і зорано стільки облогів, що вже не можна було пускати коров куди хочуть, тоді приніс вітер зі сходу радісну вістку, що йде сюди військо червоної революції. Утікали через село спішно обози, навантажені булками з американської муки, а вечером, десь далеко за Бугом, прорізано чорне небо гарматнім стрільном і в тиші так виразно, наче тут же, лящав кулемет. Міша приніс на поле велику червону китайку й удекорував нею всіх пастухів, що теж ра-

дісно виглядали більшовиків. Лише дехто застерігався, що комунії не буде, бо не можеж бути, щоби „пархатий жид“ прийшов, та казав тобі „товагиш“. Це не вмещалось декому в голові...

...Та дарма кричав Мішин батько на негайно скликаному мітингу під прапором з червоної хустки, що „буржуазна влада утікла раз на завжди“, — буржуазна влада повернула дуже скоро, нежданно скоро. Це було так: батько кинув на землю сокиру, увійшов до хати і став спершись чолом у шибу вікна, руки запхав до кишень. Сказав похмурно, не оглядаючись:

— Дивись Міша, — йде саранча.

Міша дивився: далеко на шляху, з за лісу, довгою змією йшло військо, блискаючи у куряві багнетами. Батько стояв нерухомо приліплений до шиби і слідкував, як змії підповзав все ближче, як підсунувся напроти хати, як безконечно довгий повільно проповз повз неї. Батько стояв похмурний і спокійний, на щось готовий, так, на щось готовий.

І батько не помиливсь: через пару днів його й Василя — старшого Ванькового брата, що втік із війська просто на мітинг, скованих повезли зі села.

З нор підвели голови бувші жандарми і провокатори; „розстріляють“ вили злорадно Мішиній матері. А люде ті, що тішились більшовиками, тепер байдуже стояли осторонь.

Не розстріляли. Батька продержали у в'язниці лише, поки він зремонтував розбиті більшовиками двері, таї випустили. А Василя присудили на п'ять літ в'язниці і відіслали кудись далеко...

ПАНОРАМА

(уривок)

Розсунулись доми і стали проти себе —
насуплнені й суворі дві лави ворогів:
— Приймем юрбу квапливу небажаних прибульців,
пропустимо між себе й безслідно проглинем.
Замкнемося за ними і зійдемося вічнавіч,
затиснемося тісно в неперехідний мур...

Високо втиснутий у кліщі кам'яниць
охмаривсь небосхил і став чекати бурі...
стоїть в зловісній тиші шпалерами обабіч
відкрита навстіжень оманлива далінь...

*

Печуть міські панелі, як ними йти без діла,
і важко відривать від тротуарів крок.
Нема чого вже ждять під бюрою допомоги,
вже не дістанем нині на обід квиток.

Кружлятимеш по валах непевною ходою,
підеш на біржу праці у тичбу гомінку, —
і сонця бохонець плистиме над тобою
під ноги, осипаючи — золоту муку.

Як свіже молоко солодко пахне легіт,
в колінах аж п'янить гнітюча, млосна втома...
Снуються, мов чужі, повз людський гам і клекіт
похмурі безробітні без хліба і без дому.

Не хочеться удень дрімать на лавці в парку, —
доволі виспались в цегольні, мов у хаті...
Хай ті, що завжди ситі, поpróbують бідарити!
Не будемо на бруку із голоду здихать!

І десь кричали ще і юрмилися тісно,
і вирости слова затиснуті в кулак.
Прорвався гнів, причаєний в завулках, передмістях,
і над тривожним містом погрозливо заклік...

Покинуто порив безжально на поталу,
ошмагано, зацьковано у тупітні копит, —
і моторош метушлива охопила квартали:
Та у грудях не втишити гінкого гніву слід.

*

Стояв і приглядався дивним, незнаним діям
і наче серце хто йому у жмені дико стис...
Стояв блідий хлопчина й дивився у тривозі,
як люди утікали і заколот як ріс.

Наповнилось повітря лоскотним хвилюванням
і дивний рій метеликів розлетівсь між людей.
Стояв блідий хлопчина і не втікав нікуди,
і забрано хлопчину — тому, що був блідий...

Не виглянуть тобі на вулицю сьогодні, —
важка залізна брама затрісла юну путь...
Проб'ються довгі дні крізь молодії груди
і вуличну новину навчать тебе збагнуть...

*

Гулом збентежених кварталів,
розкотистим гомоном вулиць
вривається місто у вікна.
Глумиться
над фоліантами статистик і звітів,
над стосами акцій і фактур, —
бурить настирливим шквалом
млявий спокій бюр...
...За бюрками стабілізованих посад,
у тіні цифрових колон
росли й губились підряд
сирівці, транспорт і відбудова.
Випльовував
наперегони телефон
знижки бірж, банкрутства і редукції...
Скупчені
клагали підписи спокійним розчерком
на кредити трестів і картелів, —
і тріщали цифрами розіпхані портфелі
у руках конторщиків...
Заблукався гомін вулиць в установах,
напучнявілих великими числами:
Не вмещалася у схеми й діяграми
безробітна армія голодних...
— Так от, сьогодні
навчитеся нової статистики...

— — — — — — — — —

...У папках з останніми звітами
замкнуто понурій крик міста,
здавлений крик безробітних...

Як дзвонитиме тишею вечір
і малітимуть сухотні ліхтарні у перспективі,
вितече
людська злива
мрачними каналами вулиць
на осяяні проспекти і бульвари.
Гулом
вечірнього дозвілля,
відлунками молодих розмов,
відляском безжурного сміху
рояться широкі тротуари.
Пливе безжурно, безцільно,
групами й парами, —
натовпом розколиканим
голов, капелюхів, лисин —
тічня одноманітної прохідки.

Ідете під вітринами у саяві мерехтливім...
Та від набридливого мотлоху нікуди не втекти вам:
Назустріч швидко
зашкутильгає інвалід на деревлянці
і тицятиме зайві вам шнурівки й сірники...
Під муром, біля вітрини
з дитиною
зіщулившись у дранці
жебракка простяга кістляву руку...
І чуєте іздалеки,
як грає оркестра на бруку,
оркестра безробітних...

Глядять на трагедію вулиць
байдужі, вдоволені люди,
і підуть виляти свою чулість
у кіно — фабрики злуди...

Біжить у далечінь стиснута вулицями
збентеженого міста мінлива панорама...

ВОЛОДИМИР ШАЯН

КЛІМОНТІВ

З газет:

«...Вже від п'ятьох днів триває в Польщі незвичайний штрайк.

Управа копалень «Клімонтів» і «Монтімер» рішила припинити експлуатацію цих копалень і затопити їх...

...Гірники цих копалень у відповідь на виповідження праці залишилися під землею і перебувають там досі без світла, сонця, повітря й харчів...».

Для вас — Клімонтів, це нажива й зиски,
А ми і вугіль, це лиш числа на папері,
І як тант'єми перестали вже потоком плисти,
Ви нам тоді: »Гайда за двері,
Бо ми затоплюєм копальню«.

Та ні! Для нас воно не так.
Як ви догосподарились до краю,
Тоді черга на нас
Повести діло далі.
(Настане такий час,
Що ми в рух пустимо всі копальні
Уже без вас).

Для нас це діло наших рук
Це наша праця й гордість
І хочби вмерти нам довелось тут
У цій могилі чорній,
Клімонтова ми знищить не дамо
Вже п'ятий день ми голодуєм,
Бо в нас життя й Клімонтів, це одно.
А голод наш підземну лють роздує,
А лють додасть нам сил, щоби на дні
Копати гніву атрацит,
Що зривом ясным загорить.
І не втопить вже вам його в воді,
Вже ні!

АВАНГАРД

Який гидотний шал конання,
Яка смородна гниль, яка мерзенна лють
Людей, що хочуть завернуть
Епохи путь.

В столітті радія, газів, війн і озвіріння,
В добі пацифістичного крутіства
Лиш ми несе́м важкий тягар завдання
(Воно діявольськи трудне): Кінець насильства!

А як вершаться перепони в височінь
Черпнемо свіжих сил із надри мас
І вперто далі йде́м в історії далечінь.
Ніякі труднощі в одчай не кинуть нас.

Перебудуємо старі світи,
Розіб'єм навіть ядра їх атомів,
Щоб запрягти в побідний наш рушій
Кінет-енергію звільнених електронів.

Немов магнетто в профспілках-карбюраторах
Запалюєм бензину ентузіязму
І вже двигтить вона, вже бухає в моторах
Жене людство до станції соціалізму.

ЛИСТ

I.

Вхопили діда улани серед суматохи, стрілянини й гомону — не стало часу й ломаки та камінюк із рук повипускати...

Погнали діда на поліцію, а тут справа коротка:

— Бив, діду, панів у бричці? бамбував поліцію камінцями та полінами?

Куди було одбіхуватись?

— Летів на майдан роз'ятрений нарід, як уже Степана вбили та й я біг также... Боронилися люди від кольб та ременів — ну, тай дідо належить до громади.

Один поліцай писав на папері, що дідо Олекса Вербенюк бунтував, бив, кидав і поліцію розоружував, а другий сверлив очима діри в дідовім лобі.

— Належиш, діду, до партії? бавишся, діду, в політику протидержавну??

— До політики не належу тай не пхаюся, бо є вже за старий і задурний до цього.

— А чого ж бив?... А чого ж, летів на стовковище з грабиною та з виваленим язиком?

— Бо скричало село, що пани приїхали панщину заводити, тай нарід боронився.

— Отже підеш, Олексо, до криміналу в місто, а там суд уже навчить вас усіх, як маєте на уряд та на поліцію рватися з патиками!

Кінець.

Обкурмедали діда ланцюгами, як варіята небезпечного, прив'язали до спутаної отак громади на подвір'ї й — гайда отуди, на станцію!....

Вечірнє сонце аж на пальці зпоза хлібів ставало, а молоді колоски ніби теплими пучками торкали діда в обличчя...

— Мо-ой, Олексо — а то й тебе вже на старість та з отакою парадую?

У вагоні ще тільки можна було очима собі підморгувати, що біда буде — говорити заборонили рішуче.

II.

А нехай-же вас грім поб'є та ростріскає!...

Злапали Олексу ключники, як ті мурашки муху у муравлиську — до голого тіла діда распотришили.

Забрали в діда пасок, щоб не повісився, забрали ніжик, що на панів не кинувся, забрали й файку з тютюном, щоб Олексі та не поводилося по-панськи в криміналі...

А після цього не дали навіть добре вбратися чоловікові й попендили записувати до криміналу.

— Отуди, старий — гримнув ключник на діда, як пастух на корову.

Увігнали діда до канцелярії, як худобину — став Олексю перед панками, як отой дуб росохатий...

— Називаєшся!? — споза стола до діда.

— Олексю Вербенюк.

— Де й коли вродився?

— Га?

— Кілько літ маєш, питаю!

— Та шістьдесят штири вже озьде... Шістьдесят і штири.

— Маєток... маєш?

— А як-же! Штири тижні на місяць у передновок та мозолі на серці...

Що, що?

— Кажу, що маєтку тільки, що дві руки мозолисті та ще сива голова на старій шиї.

— У криміналі... Сидів уже колинебудь?

— То не сиділи тут ніколи мої діди й прадіди тай і моєї ноги ніхто ще тут не видів... Ніби-то колись по криміналах нарід мордували?

— Не загинай, діду, змудра — тут тобі не пасовисько, щоб... До школи ходив?

Кишки з Олекси висотували оцею писаниною. То й небіжчиків батька і маму записували і всіх братів та сестер і жінку Палагну з цілою фамілією. А потім ще обфотографували діда з усіх боків, повідтискали пальці на папері, зміряли та описали діда, як на продаж і:

— Далі з ним, давай другого політика...

Ключник пустив Олексу наперед себе й погнав подвір'ям до чорної тюремної брами. Хотілось по дорозі ще хоч раз на сонце глипнути, але замість сонця — глибокі, заграбовані діри зіпнули на діда зокола...

Залізна брама заскреготала в замку немов якась по-
творя зубами ненаситно... Холодна паща відчинилася й на
діда війнуло безсилям, гробом.

Клац-клац!

III.

Дідо Олекса не таке собі про тюрму думав...

Дідо Олекса гадав, що кримінал — це чорний і мо-
кресний барліг і на барлозі тім обдерті та страшні кри-
мінальники отак таки й плачуть десь цілими днями над
своїми вчинками. А воно...

Замкнули діда до келії з сінниками та „киблем“
і підлогою, як у багацькій стайні — загаратали поміж
самих злодіїв, ошустів та вбийників...

І таке це, гей, випасене, та поубиране панство, хоч
роствах поза столи розсаджуй! Такий, перший-ліпший
забувайся та шапку здіймай, хоч по отих судах та ста-
злodyга, що вже десь зо пів світа обікрав та штири рідні
мами зарізав, походжає собі тутенька певний, ніби суддя
в канцелярії й ані на сине за нігтем не кається — не перей-
мається... Н-но?

То не встиг іще ключник грубезними дверима за ді-
дом гримнути, а всі злodyги так і окружили його галицю.

— А звідки ти, свату? А завіщо зловили? А кілька
вас, діду, пригнали сьогодні до криміналу?

Дідо Олекса губився в думках з ошоломлення
й тільки очима кліпав розтертяно.

— За комуну, діду, за Україну прийшов на кибель?

— Та чи я знаю, добрі люде, та чи я знаю... За ототу,
видите, тристенну поліцію пів села загорнули, за отих па-
нів з уряду, що...

— А-а! — уже знали злodyги. То ти з отих, свату!
З тих, що перевертали, били, кидали!

— Ая-ая... З тих! Щоб уже світ перевернувся!

— О, то ти, старий — політик, мать твою за печін-
ку! — з реготом плескали діда, як бахура. Ти вже зачи-
наєш собі по-більшовицьки, га? Е-е, біда з тобою, свату!

Дідо мовчав і думав своє.

Ая, політик! — Колола діда обида. Чекай, хотівби
я бачити, якої то ти політики заспівавби, коли б отак
посивів із праці та нужди та ще й поюргалась на тобі
всяка лахманюга нетрудна...

Олекса зідхав, а злодії потішали його по-своєму:

— Но, не журись, діду, — тут уже по-панськи житимеш дідько знає доки... Їсти принесуть, пити принесуть, денешо підіб'ють, денешо відіб'ють, хату маєш з усіми вигодами під носом... А за присуд, старий не бійся — пани в нас добрі і не так скоро виженуть!...

Назначили злодії дідові місце в куті біля самого смороду, показали де вода й куди за потребою ходити без сорому-стиду, навчили ще на практиці, як воно грубенькі блощиці ловити мокрими пальцями на стінах і:

— Сиди — кажуть, — діду старий отут у куті й не плутайся нам попід ноги!

Так, то так і не будеш-же битися з різунами. Олекса крутився мухою коло отого смороду щодня й смутно глипав на іржаві ґрати у вікнах.

За муром отам був світ, сонце, вулиці, а люди собі мабуть ходили й сміялися байдуже. Крізь ґрати манив діда до себе синій шматочок неба — тішились пташки свободою.

Ех!

IV.

То обібрали собі злодюги діда за послугача...

Подай, свату, тютюн, винеси, діду, кибель на коридор, постели, старий, ліжко, бо злодій панські руки присів і не може! А носила б уже вас повинь по зарінках, один з другим!

Дідо Олекса злосний, бо цього вже забагато йому на сиву голову.

— Я зі злодіями свиней не пас, тай панські мами не зарізав, щоби за кару злодіїв по криміналах обпуцовувати... Дайте мене, пане, між людей — до політичних мене замкніть

Але злодійський панібрат із сивого волосу кожухи собі шие:

— Ти — каже — дуплавий Іване з села щось на політиці розумієшся?! Но-но, як пани в суді скажуть, що так — тоді й замкну тебе отам із жидками в комуні. А політичних тепер, діду, не признаємо, отже мовчи і не рипайся!

Сидів Олекса і тільки до слідчого тягали діда і по два рази на день. Пани спішилися, якби скоро вже куца година на них виходила, й за пару тижнів великий суд на діда скликали...

Виголили діда Олексу в тюрмі, як отого парубка в неділю й попровадили до суду через місто... Позасідали гладкі та розкішні пани в суді, гейби на комедію — цілі-

сінський тиждень нарід прискаржували та дурні поліна оглядали.

А шостого дня — ніччю вже — сказав урядовий адвокат дідові, що — кінець та що десять років тюрми тяжкої урепетив суд Олексі Вербенюкові. Гей, люди!...

Прийшов Олекса до келії, як по купелі мокрій і тільки руками плеснув на запити.

— Світ уже, люде, валиться! Та чи вони, видите, сказилися, чи як!? Де ж дідо десять років тут витримає, та де на сивий череп кару же отаку видумати тяженну!?

Хто реготався з дідової пригоди, а хто й розраджував по-людськи:

— Е, не журися старий — десять літ тепер ніякий суд не має залякованих у шуфляді... Буде, діду, амнестія, буде, війна, буде...

— Га? — підхоплював дідо з радістю. А, бігме, буде! Гей, та то вже... Та то вже бідному дихати не дають по всіх усядах!

Не йшли, але повзли повільно довгі дні.

Такі тяжкі, як оті грубі мури довкола, такі нестерпні нераз, як страшні сні в гарячці...

V.

Сонце сходило й заходило, але дідо його не бачив.

В'язні приходили і виходили, але дідо лишався.

На полях десь там збирали і сіяли, але дідо...

Дідові тепер не до землі — дідо Олекса з політикою вже має до діла!

Дідо тепер ключників не боїться і перед панамі... А-ну, чи здійме дідо шапку перед панамі?

Бо дідо тепер — політичний, дідо не за грабіж, не за грабунок гризе мури камінні!

Бо дідо щодня в газетах і книжках вуха тримає — дідо на старість розуму набірається!

А по ночах дідові революція сниться...

...То десь такий ще дідо молодий — гожий, аж дівчата мліють за дідом, то десь такий вам на ланах — не ланах уже, рух веселий, що аж те сонце згори усміхається...

VI.

Напрасовуйте, фабрики, паперу, а ви, робітники мощних пер накуйте із заліза, бо дідо Олекса лист до села пише з криміналу:

„Дорога жінко Палагно тай ти донько Софіє з унуками, тай ви сусіди добрі!

Якся, любі, маєте, тай як усі хлопську бідуньку коротаете? Радби я довідатися про ваше здоровля і поведження, бо мое звикле, як у неволі невеселій. Щодня замкнений чоловік, як отой звір, у клітці камінній тай щодня світу-сонця не оглядає. Вигонять щодня отак лише на мінуточку на двір, гей по дворах у зимі худобу до водопою, і зараз таки назад загонять до оцих келій. Їсти дають так, якби лише не вмерти на соломі, але ви не журіться, я вже тепер не голодую дуже. То по засуді перенесли мене сидіти між політичними тай мені вже тепер дуже добре поводитьсь. Ви десь собі напевно гадаєте, що в криміналі сидять самі злодюги та розбійники, а то тепер зовсім світ перемінився. То цих злодіїв та дурисвітів усяких пускають борзо на волю, а ловлять та на залізні колодки замикають усякий робітній нарід та студентів і, навіть, дохторів та редахторів, учених, зі школами. То я вже й самий не вірив, але як посидів отут та роздивився, як наслухався газет та книжок та ще бесіди вченої і політики всякої — то аж у голові мені розвиднилося на старість.

А до дому мене не ждїть, бо не прийду вже, відай, так скоро, бо на десять років неволі засудили мене. Чоловік гадав, що кинеться в літі на заробітки та коровину купить дітискам — але ви не плачте, бо то вже такий час, тай такий світ настав. То чоловік, ніби, тут, як на війні отій і треба привикати з людьми. А якби я тутеньки і смерти дочекався, то хатчину й город відказую на тебе — стара, а ти вже бідній удовиці, доньці Софії запиши перед смертю. Син Іван цього не потребує, бо він тому й утік у світі, щоб не голодувати на купі тай він уже там, на Україні має свій кусень хліба.

Хотївби я знати, чи заробилисьте щось хліба на зиму тай на який сніп давали пани жниво. Маю гризоту, що по різдві не стане й жменьки муки у хаті, а найгірше отій темній та чорній Софії з дітьми. Як не стане вам хліба, то винесїть у місто мій, святочний кожух, чоботи і сорочки — бо мені цього не потрібно вже, я й так уже можу тут смерти дочекатися. А за кожух та чоботи будете мати зерна зо кілька чверток і будете мати чим біду свою задурити на переднівку...

Кобисте ще написали мені, як там у селі та чи пустили вже трохи людей із криміналу. Бо я знаю, що кількох повезли звідцїля кудись, до іншого міста,

до неволі, а Климового Івана та Маріїного одинака — парубка зараз таки повісили на другий день по суді. То я ще в небіжчиків брав тютюну на коридорі в суді, а про смерть аж по шибениці довідався. Ще я бачив тутеньки із нашого села Михайла Лисого зі сином тай Марію Василиху ізза річки. Марія, сирота, ходить із черевом у неволі, а чоловік її — кричала мені оноді — у шпиталі лежить ще від шандарів. То Марія дістала півтора року тюрми, а Лисий зі сином п'ять. Мені дали десять тому, що на мене багато писар набрехав і шандарі свідчили вориженно...

Чи Семен Федорів віддав уже вам мій заробок кровавий, а чи ще не віддав? Як не віддав ще, то підіть і відберіть — він обіцяв, що по жнивах заплатить. А багаті нині скупі тай люблять, аби бідного присихало коло тих. Як уже відберете, то купіть Василькові черевики й книжки і нехай дитина ходить до школи. То най хлопець учиться, нехай недоїдає, а вчиться і нехай хоч узнає дитина, як виросте, за що то дідо гриз мури перед смертю....

Хотівби я дуже та просивби вас красно відписати мені, як живете та що нового в світі, бо думаю про вас день і ніч, аж сива голова облізає тай мозок тріскає. То мені здається, що вже я вас більше не буду видіти і села та білого світу — бо дідові дні пораховані, а грубі мури додушать. Нехай я хоч листом зі свого краю натішуся, а якби вмер, то приїдьте хто хоч жменку землі дідові на груди кинути. Але я ще живий тай не збираюся до гробу, бо тепер такі часи — читають отут — що незадовго може нарід і кращого сонця-години дочекається...

Тай не гнівайтесь, дорогі-любі, що я так довго не писав до вас, але тут довго не позволяли писати, а я таки і не мав на чім потому. А тут уже дали мені листа з маркою, та ще дали й для вас марку післати, щоб ви там не мали гризоти та клопоту відписувати мені. Бо тутеньки живемо всі, як пчоли, тай ділимося всім, як ота мама з дітьми.

Поздоровляю тебе, жінко Палагно, тай тебе донько Софіє-вдовице тай вас діти-унуки по сто тисячу разів і бажаю вам кращого життя-долі дочекатися. І поздоровляю ще красно-краснецько усіх сусідів любих та сусідок тай кланяюся цілому селові.

Олекса Вербенюк".

VII.

Такий від діда лист тяжений, що аж залізні рейки вгиналися...

Такої там нужди дід поналіплював, що аж той потяг моцний гоготів селами з натуги.

А на пошті вже вузенькі комірки дивувалися широкими очима...

— Лист?! Од Вербенюка сивого лист до села без мобілізації, без війни та без фронтів гримучих?

— Не од Вербенюка — діда — кричали червоні печатки на листі — од в'язня політичного... Не з фронту воєнного — з криміналу чорного за політику.

— То дідо Олексю політик — чорна земля вже розполітикувалася... Не дідо з державою розумом мірявся — державі уже й з дідами година непорадна.

— Ну, а що ж буде далі? А що ж буде за місяць, за рік, за... Ге-гей!

VIII.

Їх повна хата і вони слухають...

Вони слухають уважно, як батьки ще їх слухали євангелія в церкві і як темна ніч слухає блискавки перед бурею...

Вони карбують кожне слово з дідового листа десь там глибоко, в твердому мізкові — так, може, прапрадіди їх волохаті, непростимі значки помсти на деревляних луках карбували....

М'яке жіноцтво мовчки в сльозах споліскує болючі місця, а слова падають, як іскри...

Слова літають немов живі по хаті і в словах цих — дідо Олексю стурбований, недавно ще живі небіжчики гойдаються, вагітня Марія за мурами і все-все лихо віковичне

Вони слухають... А як лист уривається — кремезні плечі випростовуються й вони знають, що самого діда Олексю в селі їм не побачити...

Вони знають, що старого Олексю, або грубі мури задушать, або побачить село Олексю із отим другим у гомоні...

Або — або і вони знають, що тепер тільки так!

Лютий, 1933 р.

ЯРОСЛАВ КОНДРА.

БУДИНКИ

Є будинки підміновані злістю —
Гнівом моїм, твоїм і нашим.
— Хто там кров по долівці розпліскує?
— Чия кров там вікна закрашує?

Є будинки з видом похмурим,
Хоч пожерли радість мою, твою і нашу.
— Хто там грозить грізно між мурами?
— Чий зойк тугі брами виважує?

Є будинки з тавром мовчання,
Хоч напухли криком моїм, твоїм і нашим.
— Хто там життя молоде розчавив
Цього ніхто не скаже.

*

А винувники між нами ходять
І вина їх висить над містом.
— Ти чому не працюєш сьогодні?
— Чому в тебе сьогодні піст?

А винувники ходять за нами
За тобою, за мною — чуйно.
— Хто чатує на тебе під брамою?
— Чому дома ти не ночуєш?

А винувники ходять спокійні.
Ми карбуєм їх злочинів лісту.
Кара тучею в головах спіє...
— Хмароломом хай гряне на місто!

ОСІННІЙ ЗРИВ

Обмарена блакитна далина...
А кволі вихри тонко-тонко
З своєї флейти чар осінній ллють.
Дрімучі обрії в похміллі млистім
Б'ють жадібно мельодію оту.
— Охмарені, суворі і безсилі.
Із їхніх надрів тьмяних розцвілись
Поблідлі смутки, розпач, туга п'яна —
Недоносок недужих сірих днів.
А плісняві серця у хворих мріях
Навколишках покірно просять їх —
В свої трухляві в темряві хороми
І хияються їй поклони низькі б'ють
І дзвонять їм своє глухе подзвіння.
— Вони — раби, поконані життя.

Та ми, що в грудях наших — юнь прибоєм
Ми, юні всі, закохані в весну,
Ми глумом плюнемо у їх чертоги,
Де сумерк вічний, хворість, біль і сум,
Звідкіль прогонять кожний ясний промінь,
А стелять безнадії паполом.
О, так! Ми кинемо призи́рство гостре
Осіннім смуткам, геть столочим їх.
Пі́рвемо струни тоскні кволим вихрам,
Бо ми лиш любимо потужний гимн.

Осінні присмерки мрійливі, хворі —
Поборе полум'ям юнацький наш порив,
Вогонь прагненьнів наших, праці і змаганнів.
А гайвороння безнадійний крик
Ми стрінемо погордою надійні
І заскородим хмарний небосхил
Своїми думами, як лезами мечів
І підемо пробоем навстріч сонцю.

АНТОНІНА МАТУЛІВНА

ГОМІН ДАЛЕЧИНИ

Соціалізм розпочинається там, де є в змаганнях
саможертва й самозречення.

Ленін.

1.

Вас давить віддавна

нуд, хандра і сплін,

І серце ваше й далі ще — вокзал тривог і туг,

І б'ється стомлений ваш романтичний дух

В затишнім кабінеті між чотирьох стін.

Блукаєте ізнову по морях захоплень,

Вдаєте магію слів, альхемію порівнянь,

І з патосом незрівняним

Підряджуєтеся

за геніїв

ізопалу.

Які ще маріння жуватимете мовчки й самотою

Виношуючи

оранжерійні вірші?

Ще не наважиться

життя

по мужньому

вирішить,

А ждять будете долі,

— доброї чи злої?

Ви вийдіть твердим кроком,

де трудівна юрба

День здобуває новий

уперто й заповзято;

Не кликати вам долі, ані не проклинати,

Немає долі, —

є:

боротьба!

2.

Рветься в дикім розгоні нурт, що бурить завори,
Не втіка від змагання, не страшисться поразки.
З нами, юна громадо, у широкі простори,
Хай заграє побідно бурі визвольний брязкіт!

Гнів росте по заводах, гнів росте по фільварках,
Щодня грізно хвилює робітничий бурун.

Гей, веди нас вперед,

ненависть пролетарська,

Понеси наш запал, наче прапор вгору!

Гнеться брук від походу, дрозд проходить землею,
Можемо впасти в знемогу і тим впертіше встать!
Бити треба нам слабість, а не плакати над нею!
Той вільний, хто зуміє необхідність пізнати!

Вийдуть з кожного міста і з селянської хати
Молоді і завзяті нові лави бойців.

Стане мужности в нас власне щастя віддати
І для нашої волі жертвувати усім.

Гетьте спазми нервові слів, що будять безсилля!
Хто це долі шукати на розпуття побрив?
Як бадьоро лопочуть наших прапорів крила!
Як бадьоро струмує нурт жовтневих вітрів!

ЗЛОДІЙ

Із комина шклянної гути ліниво клубляться чорні жмути пливкого диму. Але не затьмарюється вугляною сіткою прозоро-голубе небо, бо німо шкірять цегляні зуби сусіди-комини, над кривлями фабрик.

Рідко над яким снуються кволі завмираючі визиви
Колючо бризкаються гострими різками в обличча сліпучого сонця, потовчені, на хребті мурованого паркану, пляшки.

В рейках, що вигнутими каблуками перебігають через дорогу на станцію, замерзло болото.

Під замкненою брамою стоїть Юрко. Із тупо блукаючим поглядом по закостенілих грудях, стоїть непорушно, так начеб і його приморозило до щирбатої землі. Скулений, у витертій куртці, — не чує пекучого тиску в уха дротяних щіток морозу й швидкого, як машина швачки на піддаші, цокоту власних зубів. В його іздавленій гнітючими думками свідомості настирливо товчється важке питання:

— Що робити??

Зашорхле обличча безцільно відвертається до відчинених віконниць, зпоза яких уже не чути, як перед тим, гарячковою дзвякоту складних у скрині, ще добре не остиглих, пляшок і хряскоту відбиваних від шийок металевих цибухів. Тоді, бувало, рвучко криляла в дзвінкому хаосі бадьора пісня, що крізь вікна пробивалася на вулицю, а тепер усе заніміло, мов галасливі діти, коли хто в хаті захворіє.

Юрко постояв хвилину, ще раз глянув на замкнену браму й запхавши посинілі руки в кишені, посповитався вулицею. Мертві мури почорнілих кам'яниць і ледь зіпаючі та вигаслі комини фабрик задубіли в ярко-жовтому дощі заморожених промінів. Юркові здається, що то не замерзлі бризки води на карнизах сліпучо мигтять

в грудневому сонці, лиш тоскно брилює в електричних лямпіонах срібноткань прибраної труни богача.

Зупинився перед червоним будинком.

Чи заходить?

Шкода, вчора не хотіли говорити — сьогодні проженуть.

Безугавно трясучи дріжливими щелепами і прицокуючи зубами поволікся далі.

*

Пізним вечором, коли блимали на периферіях ліхтарні й гупо підморгували до сварливо підстрибуючих до себе зірок, — Юрко вертався домів. Відіпхнувши важку браму посувався коридором до крутих сходів, що вели до сутерен. Сперся на залізне поруччя, начеб надумувався, чи йти йому в чорну пащу до низу, чи може розквітлою орнаментами кліткою до гори?

Не вибираючи, придержуючись за шорстке залізо, почав ступати вузькими сходами вниз.

Аж тепер почув, що ноги під ним ущільнено присідають, бо поковзнувся й мало що не покотився додолу.

Відшукав у темряві двері, обережно переступив поріг.

За хвилину тужно блимала на припічку закіпчена лямпочка. По викаблучених загинах низької стелі загойдалися довгі тіні — сміло висовуючись із вогких кутів, начеб хотіли плигнути й задушити своїми лапами мигтячий язичок огню, але за кожним його дрижком боязко припритулювалися по кутах.

Юрко автомативно скинув із голови кепку й повісив на цвяхові біля дверей. При млявому світлі штивно стирчали посинілі вуха над розпластаним волоссям, а зпід іскуплених брів замерзлими ополонками стояли непорушно зіниці. Коли заворушилося на ліжку лахміття — опам'ятився. Миттю кинувся до печі й закостенілими пальцями почав викидати з кишень назбиране вугілля, начеб боявся, що рух цей покарає його за безчинність.

— Юрку — захриплий голос прошепотів із ліжка.

Юрко боязко здригнувся.

Хоч від першої хвилини, як причинив за собою нечутко двері, сподівався того, але здригнувся.

— Знайшов працю?

Юрко лишив видобувати із кишені кусні вугілля і ніяково спрямувавши зір на ліжко ледь видушив зі себе, немовби розкаяно признавався до великої провини:

— Ні.

Не викликало це здивовання в пригаслих зіницях, що смутно гляділи на Юрка. Лиш під очима поглибшали

ями, гостріше зарисувалися виски під почорнілою шкірою, й білою поволокою покрилися над беззубим ротом уста. Уважно слухає мати Юрка, який оповідає про сьогоднішні невдачі, й німо відповідає на його впевнювання, що він узавтра мусить дістати працю й принести для неї молока, свіжий бохонець хліба...

Нагло затряслося лахміття й під мокрим склепінням давлучої стелі затріщав розшматованими відривами сухий кашель.

Як переполохана птиця у дротяній клітці Юрко безпорадно заметушився по хаті. Але в ніякий спосіб не міг допомогти матері. Коли здавлена кашлем непорушно лежала, почав розпалювати під холодною плитою. В полум'яних язиках горіючого паперу зашкварчіли сірі тріски. Горнятко зі зимним чаєм поставив на плиті.

Помалу розітлівся вогонь і від печі слабо покотилося тепло.

Тепер Юрко почув, що його печуть уха, начеб із них поздирав хто шкіру й по живому м'ясі посипав сіллю, а під нігтями немов би колував голкою. Дошкульним сверлом завертіло під чашкою, в очах загойдалася — промінисто розприскуючись по стінах — закіпчена лямпочка. Скулено присів на стільці перед дверцятами печі заплутавши в волосся заграблilі пальці. Лихорадкою затряслися коліна, якби притянцьовували під грайливий шум водотягової рури, що переходила уздовж витовченої стелі. Затряслися коліна якби наслідували танець кволого язичка полум'я на кінчику вузького гнотика, перед яким тіні, як чорні кудлаті пси перед палкою подорожнього жебрака, коли підстрибне — прикуцнувши ховалися по кутках, а коли присяде, плигали вперед.

Здавлено застогнала півпритомна мати.

Юрко мов пробудився.

З підогрітим чаем нахилився на ліжку. Його погляд зимно обцілював порізане густими борознами чоло й замкнуті очі. Він ледь чутко прошепотів:

— Випийте, мамо. Виж сьогодні нічого не їли.

Повільно піднялися важкі повіки й туманно-глибокий погляд матері стрівся з тужним зором Юрка. Цей погляд був для Юрка такий рідноболючий, що йому в горло наче хто запхав кусень сухара — так здавило, а на очах стали сльози.

— Випийте, мамо. Виж сьогодні нічого не їли.

Він протягнув кусень черствого хліба, що лежав на столі. Але мати відмовилася від їжі.

— Мені вже не треба... Зашкарузле горло не проковтне... От би напиться молока зі свіжою булкою, — хочби при кінці... Іж сам, я для тебе лишила. Ти молодий, тобі треба жити... Мені вже день, два...

Атак шарплого кашлю не дав їй договорити. Коли кашель ушух, напосілася, щоби він конечно з'їв оцей останній кусник хліба. Але на кінець улягла домаганню Юрка і ковтнула кілька разів чаю з розжованою мякишкою. Від того начеб повеселіла. В запалих очах пробився на поверхню блідий відтінь прагнення жити. Але це тільки на хвильку, бо неблаганий кашель ізнову здавив її груди і горло.

Не розігрівши вогких мурів сутерен, — вогонь у кухні вигас.

На куфрі Юрко поклався спати. Клубком іскулившись накрився курткою. У спину різав гострий пруг обруча, бо нічим підстелити. Поза шкурою на плечах загурмилися льодово-зимні мурашки. Уха набрякли як пампушки й щораз докучливіше пекли.

Але Юрко того не чув.

Йому дошкуляла пекучіша думка, їдка. гнітюча своєю безвихідністю, про хвору матір, про рятунок із пащі голодової смерті рідної, дорогої істоти, що запеклою кров'ю мозолистих рук його викормила.

...Ось, він восьмилітній хлопчина очікує цілий день, поки вечером зашкрябає хтось у темряві. Нагло — прожогом кидається до дверей і за хвилину весело щебечучи входить із мамою до хати. Не дає їй видихатися й оглянути по цілоденній неприсутности пильним зором хозяйки мешкання. Про все розпитує, всяку дрібницю розповідає. Вона любовно гладить його волосся й теплим поглядом стрічається з його бистрими очима. Потім розвиває пакуночок і видобуває свіжу, пухненьку булку. Коли зварить вечеряти й насипле в миску потрісканих, сипких картопель, сідають обое на ліжку, (бо крісел не було, а на лавці стояла балія з намоченим шматтям до прання) і ждуть, поки трохи не вистигнуть. Ждуть задивлені в живі клубки сірої пари, що дивними кучерявими істотами карабкаються одна по другій до гори, аж поки не стукнуться головами об низьку напіввітну стелю й уже відбиті — непотрібною постіллю безцільно волочаться по закутках малої кімнатки. Юркові здається, що це хмарища — твори із довбнистими головами й напруженими в'юнкими хребтами, які настовбичили до себе лоби, як здоровезні бугаї зі широко розчепіреними стовпчастими ногами по-

малу походжають кругом себе — кожної хвилини готові кинутися в смертельний удар. Буйні гриви на товстих шиях, умочені в позолотку розіллjanу заходячим сонцем грізну мелодію хвилюють, а потвори в такт крутять головами і совають у повітрі ногами. Правда, лямпочка не є сонцем, а пара не може рівнятися з хмарами, але Юрко напів приплющив очі і йому ввижалася фантастична картина заходу сонця, яку він оглядав літом, тоді, коли з мамою ходив за місто на вистелені травою і оброслі кущами гори.

Картоплі вистигли.

Почали їсти.

По вечері мати видобула зі шуфлядки, що в столі, нитки та голку і взялася до латання сорочки, а Юрко на-чеп і собі хотів навчитися цієї роботи. — пильно стежив за її пальцями.

Його цікавило, чому в мами така поморщена на пальцях шкура, ніби під нею не було м'яса, лише сама тверда кістка?

— Це від прання, синку. Щоденно киснуть руки у воді із милом, здається, що шкура на них зітреться від натирання шмаття.

Юрко розпитував, для кого вона пере, чому ті люди самі собі всього не роблять, як ось вона, його мама, лише наймають інших?

Мати згiрдливо посміхалася і вибачливо хитала головою:

— Бо вони багаті, пани...

Раз у неділю мама виняла із дна кufра обвинений пожовтілим папером пакуночок. З великою пошаною, ніби в ньому були дуже святі речі, розв'язала нитку, якою він кілька разів оперізувався, і почала його розвивати. Сирій струмок світла, що плив з оточеного високими мурами подвір'я крізь сплюснене віконце, обливав голову матері, яка перегортала обліплені марками й пописані зверху конверти, і Юрка, якого цікаві очі сліdkували за кожним її рухом.

З одного конверта поморщені пальці матері витягли поблідлу фотографію, на якій струнко вип'яв груди молодий бояка, і мати оповідала про минулі, передвоєнні часи, про його батька. Хоч і тоді вони в злиднях жили, але всеж було не те, що тепер. Юрків батько працював машиністом у металевій фабриці, а вона мати, в розливні алькоголю мила пляшки. Бувало, прийде субота, вона по

виплати купити усього потрібного, посплачує борги, які поробила за тиждень і якась тепла радість оповивала їх родинне гніздо. Хоч мешкали в сутеренах, але сухіше в них було, як у цій теперішній хаті.

Юркові було саме пів року, як вибухла війна і батька покликали до війська. Мати мусіла покинути працю в розливні, а на хліб заробляти пранням удома, бо з ніким лишити дитину.

Не всміхнулося від того часу в їх хаті сонечко радості. Її оповили безконечні хмари, що розкисли в дощах-сльозах безсонних ночей матері...

Пройшло п'ять місяців, чутки про батька нема...

Аж одного ранку, як грім ув осінню слоту, несподівано прийшла страшна, жаклива вістка. Юрко тоді нічого не розумів, лише кричав безустанку. Але мати його крику не чула і не припадала заспокоювати. Безтямно, — якби прибита по голові довбнею, шарпаючи себе за волосся, лежала на ліжку. В її уяві зарисувалася поволі страшна картина:

— Дикими звірями режуть пащі гармат, олов'яний дощ кулеметів густо зрошує порите окопами поле, а над тим пекольним гуком, свистом та смертельним зойком конаючих людей, звисають зажевлені від огнених позицій чорних дул, — як вимочені в крові жмути клоччя, — непроглядні хмари диму. Наче комахи висипалися зі землі з настороженими багнетами вояки. А між ними, вимазаний землею, — він, батько Юрків. Нагло заскавучило гарматне стрільно й зарилося в землю. Відриви землі змішалися з людьми й пошматованими куснями металу. Поміж конаючими — з розчерепленою чашкою він... Теплий мозок всякає в пухку землю, а з рота, як із джерела, струмчить кров заливаючи останні слова прощання... Клубчасті хмари диму злягли на вкриту трупами землею й захвилювали темно-червоним буряним морем, яке щораз вище вигойдувалося й темнішало, аж укінці викинулося під сірий граніт неба й увійшло в орбіту безвісної кружелі...

Довго дивилася на Юрка, начеб хотіла розпізнати в ньому стрункого жовніра, що на фотографії. Материні пальці старанно звивали пожовклі, як оце осінні листя, старі листи із фронту і вона ніби вичитуючи в них оповідала:

— Бувало, прийде батько з роботи, посадить тебе на руках та й каже: погано нам живеться. Руки відроблю, а тебе, сину, мушу віддати до школи та випроводити

в люди. Але гляди — тут уже грозив тобі пальцем, — щоби ти мені не запродався панам і не став ворогом для своїх братів-робітників.. Ти закутаний пелюшками щось незрозуміло акав, а твої невловимі зіниці швидко бігали й сміялися.

Так пересувалися у споминах Юрка оповиті мрякою минулого пережиті картини і це ще більше доводило його до розпуки. Одні гарні, насичені теплими красками дитячого захисту, — інші знову люті, як господар кам'яниці, коли мама не платила за мешкання.

Він підвів голову і спрямував погляд на ліжко. Відблиск ледь співаючої ярким хробачком у темряві лампи, що він поставив на столі, розсівався по лахміттях і сонному обличчі. Мати тяжко віддыхаючи, спала. Юрко перевернувся на другий бік і ще більше скулившись накрився з головою. Весь тремтів як у пропасниці.

У горі забулькотів фортеп'я.

Навирилки затрулюмкали високі тони густо перетиквані сочисто — грімкими басами.

Це Зося, донька господаря кам'яниці, мабуть тільки що повернулася з театру, — і задоволена з успіхів між кавалерами виливає свої почування на клявіші інструменту.

Юрко любить музику, тому пильно вслухується в кожний тон, що пробивається крізь мури сюди, на самий низ, до сутерин. Він мріяв: коли виросте і стане, так, як його тато, машиністом, тоді навчиться грати.

Вслухується.

Чи такої музики він хотів навчитися?

Цеж гримаси, пусті сльози, сміх та регіт випещеної панянки, тоді, коли в гнійних підвалах із голоду пухнуть ті, коштом яких вона розкошує.

Він, бувало, коли мама йшла на роботу, а його лишала самого в хаті, замикав хату на колодку і біг до металургійної фабрики. Захоплено слідкував за в'юнким летом довкола залізних валків ремінних пасів і мигтливими в нестримному гоні дугами коліс. Під такт сталюого кашлю мотору співали трансмісії й басисто гули кружляючи колеса, — а Юрко слухаючи того — поринав у хвили — акорди того одноманітного гулу.

Одначе не справилися мрії Юрка.

За машиніста, йому не довелося вчитися, бо до жодної фабрики, в якій важко сопля мотори, його не хотіли дприняти.

Коли Юрко мав тринадцять літ і побачив, що мати не в силі викормити далі його й себе, — постановив ко-

нечно знайти якусь працю. По довгих благаннях директор гуті згодився прийняти його до складання пляшок.

З початку Юрко почував себе насильно прикованим у гуті. Він ніяк не міг розпрощатися з гадкою стати машиністом. Але всеж таки був радий, коли в суботу міг віддати мамі те, що заробив за цілий тиждень. Думка, що перестав бути для неї тягаром — його окрилювала. А коли зможе стільки заробити, що не треба буде мамі шурувати долівок та киснути у смердючій парі чужої білизни, тоді його радість осягне вершок.

Щоденно регулярно він ішов рано, а вертав вечором із роботи. Лише неділі і свята мав вільні. Це був час, коли він міг узяти до рук букваря й у десяте читати ці самі уступи.

Коли спішив рано до роботи, то часто зустрічав на коридорі Зосю, яка вимахуючи течкою з книжками йшла до гімназії. Юрко не так завидував, що вона гарно зодягнена, що її батьки багаті, як того, що вона має змогу вчитися. Колиб йому хоч книжок цікавих...

Осіння мряка оповила передмістя. Гарчливими звірюками пробігали по вибоїстій шосі обкидаючи прохожих болотом — автомобілі. Заблуканий у власних думках Юрко не помічав навіть, коли приходив до фіртки. Живицею пахли соснові ящики. Юрко любив цей запах. Тож із більшою старанністю вкладав у них ще цілком неостиглі пляшки й обкладав шелісткою соломою. Розпечена до білості шклянна лявіна розпалювала обличча робітників, що рухливим парканом оточували піч і видували, як малі діти з мила, прозорі баньки, які опісля закладали до форм. Кожний із них наввипередки зануряв довгу рурку в величезний казан і набираючи в легені гарячого повітря дмухав у неї, щоби за хвилю знову те саме повторити, — так кілька тисяч разів на день. Не кожний з однаковою швидкістю це міг робити, тому платня від сотки видутих пляшок, а не від годин праці. Одним це легше удавалося, знову інші, як наприклад старий Стах, ледви заробляли на капарне прожиття. Хоча він дув цілий день, аж йому очі вилазили зпід лоба, а коліна присідали, здавалося, що кожної хвилини повалиться з натуги, але не міг і третьої частини заробити того, що інші. Бо ж почавши від п'ятнадцятого року життя можна за сорок п'ять літ душу з легеньми зі себе видути. Засмаглі обличча не звертали на нього уваги, лише добровільно змагалися. А розжарений казан зловісно реготав з їх наївних тицькань забавними рурочками в його нутро повне лявіни. Невже вони думали його спорожнити? Шкірили й собі червоні зуби обкидані пасмами світла цегляні стіни гуті.

Дзвякотіли складані пляшки й крикливо дзеленчали відбивані від цибухів шийки, — це спліталось з людськими голосами в заплутаний ланцюх безугавного шкляного шуму.

В такому одноманітному хаосі воліклися повз Юрка ліниві дні, тижні, місяці. І все одно, і все те саме: бездонний казан, спітнілі обличчя, прозорі баньки, наладовані вагонетки... Пружистою гадюкою витягнувся над закуреними дахами комин і гордо дмухав хмарами у простір. Чогось ненависно позирали на нього щодня входячи й виходячи з гути робітники, бо він їм нагадував цигару власника.

Юрко знав, звідки ця ненависть.

Він пильно читав паперові метелики, що шелестячи літали рано наперегінці з весняним вітром по подвір'ю.

Директор аж синів зі злости. А коли зібралася біля купи коксу масівка — він, як пес до буди, заховався в контору й кричав розпучливо у телефон.

— Чуєте? Він поліцію на нас кличе! — промовець простягнув у сторону контори руку.

Робітники захвилювались.

Посипалися грізні вигуки.

— Геть з визиском!

— Кровопийці!

Штрайкуємо!

Кілька боягузів нишком утікло.

Юрко не втікав. Він був лютим ворогом штрайколомів, що старалися заломити їх солідарність.

Штрайк виграв. Робітники не дозволили директорові викинути з поміж себе нікого. Загрозили новим штрайком.

Юрко вже не складав пляшок у соснові, напоєні живичним запахом, скриньки. Його виски рожевіли від видивання прозорих баньок. Вечором після праці читав книжки, брошури, часописи. Мати стьобаючи голкою шитво, позирала на його задумане чоло й раділа, що діждалася помочі...

Так пройшло літо, осінь, зима.

На весну оповіщено 20% знижку платні, тому — штрайк.

Половина робітників дістала виповідження праці. Між ними — Юрко.

Зі засмаглими устами вертався вечором домів. В голові виром думки.

Безробітні днями вистоювали під бюрою допомоги. Між ними — Юрко.

Мати ледви заробляла на бохонець хліба. Її непокоїла мовчазливість Юрка.

Минали нудні, бездільні дні.

Що раз більше простягалось зпід мурів кістлявих рук. Вулицями волочилися обідрані. Між ними — Юрко. Сновигав тротуарами, як привид. Мати, ледь засіріє віконцем сутінок — важко підводилася з ліжка і йшла. Заки тихо замкнула за собою двері — навшпиньках підходила до нього й поправляла накриття, турботно приглядалася, чи дуже він за ніч змінився.

Він не спав. Крізь приплющені повіки бачив її почорніле обличчя й порізане турботами чоло. Постоявши хвилинку — вона зникала. Тільки зі сходів було чути шлапання її немічних ніг.

Юрко тратив рахубу часу.

Чи день це був? Ні, вічність!...

Осінь.

Зарюмсані каштани розпливались у мряці. Мокре листя гниллю встеляло алеї. Під квітником на лаві — купа лахміття. А он, далі, під статуєю голої богині, що закохано вдивлялася в даль, немовби зпоза сірих занавіс мав хтось вийти й жадно пригорнути її росисто-мармурове тіло до себе, — лежала загорнувши голову дрянною жінка. Крізь вимочені в грязюці стрепи — сухими ломаками насторчилися брудні стегна... Підкидаючи ногами мокре листя не йшов, а сновигав Юрко. Куди? — Він сам не знав. Був у бюрі для безробітних, ходив до кількох фабрик і знову йшов і йшов... А голова, — як розпечений казан. Мозок утомився і розгнуздані думки поволіклися разом з імлюю ген, за місто. Лиш кігтями його вчепилося і збішеною собакою шарпаючи кричало оте куце настирливе питання: що робити? що робити?! що робити???

Злітали з каштанів крилаті птахи, а Юрко йшов. Він мусів іти, бо вдосвіта не встала, як щоденно, мама, тому не принесе, як щовечора, — бохонець хліба, отже він. Юрко мусів принести для неї, для хворої, тому він, Юрко мусів іти... Куди? Він сам не знав...

Важкими нестримними ударами кашлю відізналися в темряві матерні груди. Спогади Юрка, наче ворони від пострілу, розсипалися в розтіч. Він стрибнув із куфра і підкрутив лямпочку. Посиніле обличчя спазматично корчилося в кашляних судорогах.

— О-о-о-о-х... — якби придавлена великанським каменем важко простогнала.

— ...їж їж... я... ще принесу... біленької... пухкенької... така червона... червона... кров... о-о-о-о... кров!... хробак... ря...ря-туй...те... хробак... о-о-о-о-х... — маячила в гарячці.

На горі гулко розносилися зпід випещених пальців останні акорди. Зося кінчала фантазію.

— — — — —

Палахкотить в електриці місто. Зі смолистого тла неба вирізуються, то знову всякають в нього рухливі написи. У блеску кольорових освітлень пишаться чепурно вистроєні вітрини. Тротуарами комашнею метушаться прохожі, деякі пристають перед вітринами. Завчено вигукують продавці газет. Лопотять по шосі кінські копита й гуркотять фаєтони, а між ними мчать в'юнки автомобілі й поважно просовуються залізні корпуси трамваїв. Десь горлисто верещить радіо. Усі спішать, усі метушаться. Тільки Юрко не спішиться. Підштовхуваний з усіх сторін волочиться як пес безпритульний. На розі зупинився. Тріскучий мороз осмалює лице й руки. На вухах немовби хто наклав дві брили льоду.

Кричать газетщики, дзеленчать трамваї.

Ізнову шлапає по камені.

...Він мусить!...

Уже набили? Щемлять потовчені плечі?...

Пусте!

Ось, тут.

Піраміда булок, тісточок і свіжого печива. У підніжжя островерхої гори ласощів простягнулося рум'яне порося.

Мить —

і —

— ахнула ізлякано шибавітрини й піраміда немов від пострілу розсипалася внівеч.

Юрба —

— гамір —

— шум.

...Відірвані голови скачуть у натовпі, а простягнені руки метушливо їх ловлять.

— Держіть!

— Поліція!

— Злодій!

— Зло-о-дій!...

Але не зловлять.

Окрилені ноги скажено летять, а пішоходи, як трясовина, угинаються.

Ось, —

— ще

— лиш

— ріг.

Дужче!!

Дужче!!

Брама —

— сходи.

— Мамо! їжте!!! — — —

Мати не їла.

По брудній подушці розсипалося посивіле волосся, з поміж якого шкливо пролискувались незамкнені повіками вигаслі очі...

Міцно зашморгнувся на руках ланцюшок і дужий пястук попхнув Юрка до дверей.

Під такт маршу, що гулко бренів з під гнучких пальців господарової дочки на горі злорадісно пританцьовував ґнотик лямпи й плигали з кута в кут тіні...

ТЮТЮНЕВІ ПРОДУКТИ

(фрагменти репортажу).

1.

Цигарка має заледви 100 років. У 1832 році на окраїнах Сагари, коли самум приневолив верблюдів мандруючої каравани, щоб важко вклякали, — порозгнітались у шкіряних мішках сховані на дні глиняні люльки. Мандрівники не курили своїх люльок цілих чотири дні, аж п'ятого дня єгипетський жовнір сьгнув по клопоть тоненького індійського паперу, в розпуці насипав на нього жмінку тютюну, загорнув, опісля послинив і потягнув. Народилася цигарка. З Єгипту цигарка помандрувала в Туреччину. З Туреччини підчас російсько-турецької війни помандрувала в Росію. Звідталя в переможнім, димучім поході йшла на захід. Із заходу прямував саме на схід димучий казан-льокомотива.

Перші продуценти цигарок були греки. І саме грек — відставний капітан російської царської армії — Теодоріді — прибув у 1861 р. до Лондону і тут на Leicester Square заснував першу крамницю цигарками. Цигарка стала модна. В лондонській мряці, коли пароплави мусіли ставати на Темзі, не один прохожий зупинився на вулиці здивований, дивлючись, як із уст його знайомих випливають малі кружальця мряки — цигарковий дим.

В Єгипті — там, де цигарка народилася, немає мряки. Англійські старшини — між одною виправою на леви й на чорних тубільців і другими ловами, що їх називають цивілізаційною працею, — тужать за цигарками. А без цигарок — погано. Старшини мусять ждати, аж кораблі привезуть із Еспанії і Греції тютюневе листя, бо в Єгипті тоді ще не було плянтацій. Отже щоб не ждати кораблів засновують власні плянтації і так повстали тютюни, що їх називають єгипетськими. Але важне не тільки походження цього листя. Важне ще й те, що це листя — вільне від домішок інших субстанцій — при куренні лишало по собі білий попіл. І цей білий попіл якраз важний. Показується, що всі

субстанції з цього тютюну спалюються дорешти — і тому саме є попіл білий. Колиб англійські старшини курили замість тютюневого листа, солому — так як в'язні в Дельгі, або в Ессен, або у Вронках, тоді переконались би, що рачію мав Отто Люгер, видавець і редактор гарного твору „*Lexikon der gesamten Technik*“. Отже Люгер доводить за допомогою наглядної таблиці, що попіл, який повстає зі спалення соломи, — а соломою саме є наповнена цигарка в'язнів у Дельгі, в Ессен, у Вронках, — є інший, отже, що на 1000 частин така цигарка дає тільки 61,5% попелу, а тютюн, той саме, який курять англійські старшини, що перебувають у Єгипті, — дає цілих 184,1% попелу.

2.

Цигарка сильно зв'язана з жовнірським побутом. Щож має робити жовнір після вправ? Курить. А на проході що робить? Теж курить. Уподобіює себе тоді до вищої „шаржі“. Цигарка в зубах, руки в кишенях, хода смілива.

Жовніри йдуть полями. Поля пусті, трава потоптана, але найбільше каміння. Вже ґрунт такий. Певно нічого не родить і являє собою невеличку вартість. Жовніри курять цигарки і струшують попіл. Попіл чорний — бо це офіцерський тютюн. Жовніри перебувають у південній Африці, але в південній Африці перебувають також і Бури! Жовніри на полях, каміння на полях, пустар на полях, — але під жовнірами, під камінням, під пустими полями — скарби! Золото! Щож отже дивне, що англійські жовніри є в південній Африці?

20.000 англійців готується до атаки на Colensberg. Мусять прогнати Бурів зпід Harmsfonstein, зпід Ladysmith, де 6. січня 1900 року Бури потерпіли важку поразку. Бури мусять відступити зпід Fort-Wilie, зпід Kimberley, зпід Spion-Kop. Геть Бурів із Трансвалю й Oranje — бо там золото! І Англійці мусять побідити, бо там — золото! Старшини струшують попіл із цигарок, — попіл є білий, — вітер його схоплює і спалена грудка летить далі.

На Темзі мряка. Понуро кричать гудки — кораблі зупинились. Через мряку Лондону дивиться в далечінь — подумати — з Лондону аж до Mafeking — якась Сесіль, якась Мері, якась Анні, і всі вони хочуть доглянути давно небачених Джонів, Джімів, Джеків. Джон, Джім і Джек стоять у полі. Ніч. Немає вправ і немає боротьби. Всі три розказують собі історії, кожний окремо, про свою Мері, про Сесіль, про Анні. Всі три курять. Джек запалює сірник (вогонь у сумерках нагадує, що завтра готується контратака

на Бурів), потягає цигарку, подає сірника далі Джонові, Джон потягає цигарку й хоче подати сірника з черги Джімові, але Джім не вспів уже потягнути цигарку, бо ото паде вдарений просто в чоло крісовою кулею. Це не перший випадок, коли третій, що закурює від того самого сірника, паде трупом. Широко вже про це говорять в армії. Третій, що запалює, мусить згинати. І то завжди вночі. Але краще й у день не відкурювати третьому. І тоді Джони, Джіми, Джеки думають, як то добре булоб, якби тут явилась лондонська мряка — мряка знад Темзи над Йоганесбургом! Ніякий ворог не мігби їх доглянути, ніяка куля не ймалась би їх, — булиб вільні.

Чи тоді не дивились би Джони, Джіми й Джеки через мряку *Mafeking-y* в далекий Лондон, де же кожного якась Мері, якась Сесіль, якась Анні? А англійський адмірал не казав би з позиції під *Paardeberg* стріляти до 4 тисяч Бурів, згрупованих на малому просторі — цілих 10 днів зі 100 польових гармат, з важких корабельних канонів і бомбометів, що викидали 120 фунтові вагою бомби, наповнені ліддитом?

Золото! Золото в *Oranje*. Бури лежать у полі. Темно. Ніч. Тиша. Нагло бачать, як у віддалі запалюється вогник. Це сірник. Сірник одначе мандрує. І тоді Бури беруть приціл. Знають, що це англійські жовніри закурюють собі цигарки. Закурив один, отже відомо, що у віддалі чверть метра від полум'я же другий жовнір, що за хвилину сягне по сірника, — а в віддалі чверть метра же третій жовнір, що також зараз сягне по сірника. Тоді то Бури прицілюються — чверть метра від горючого сірника — потягають за собачку і завжди вдаряють своєю кулею якогось Джона чи Джіма в чоло. Так гине кожний третій, що закурює від сірника, вжитого двома попередніми колегами.

Адміраліція привозить із південної Африки золото. Жовніри привозять — забобони: третій мусить згинати. У *Bank of England* лежать нові штаби золота, а позістали при життю англійські жовніри, що встигли тимчасом вернутися до інших долів, — до шахт, — лежать у воді, б'ють вуголь, але не покористуюються як третій горючим сірником. Цей забобон поширився геть по цілому континенті, поміж мільйони пролетарів — але золото привезене з південної Африки?

3.

Маніфестанти минули *Ring* і затримані трамваї знову рушили. Шупо, що стоїть на підвищенні, махає руками, відчиняючи й зачиняючи простір для авт, трамваїв, возів, і вигуків, що їм він даремне боронив передістатися до ві-

кон ратуша. У вікна президії поліції разом із останніми словами „Інтернаціоналу“ вдарило кількадесят каменів, на які шупо глядів уже від самого ранку. Рефрен пісні відлетів, але каміння лишилось. Лежить на актах справ, на бюрках, на підлогах. І саме тоді, коли один із пролітаючих каменів упав розторощуючи мармурову попелюницю президента поліції, — хтось із маніфестантів, хтось високим і тонким голосом, — майже півнем, — заречітував у такт машируючої колони:

kein Brot, kein Geld, kein Rauchtabak

і миттю підхоплені слова почали дудніти о брук. Хліба нема, ні грошей, ні тютюну. З висот пісні, що дзвонила біля вікон, слова впали назад на дно вулиці, на якій ні праці, ні хліба, ні тютюну. І тепер ця пісня, коротким уриваним ритмом, речітована в походах голодних по цілій Німеччині, скаче середмістям до перших віддалених кварталів, де живуть робітники. Ще далі видніють фабрики. Й оце тепер якийсь гудок високим тонким голосом — майже півнем, — виспівав якусь коротку вривану пісню, осмалену худою хмаринкою диму. Маніфестанти поглядають на димарі фабрик. Димарі мовчать. Рідко викидають кружала диму. Деякі цілком завмерли. Не курять. Не димлять. І саме тоді, коли в мури фабрик ударяє вриване

kein Brot, kein Geld, kein Rauchtabak,

безробітні помічають, що димарі — достоту як і вони — перестали курити й викидати кружала диму. І якось так неждано являється у співі колони й у свисті гудків якась згідність, що її шупо, стоячи на розі, ловить у мить, але даремне силкується цю згідність розбити своєю палкою:

kein Brot, kein Geld, kein Rauchtabak.

На головній пошті у Ляйпцігу відбирають пошту блискавкового поїзду. Поїзд акуратно в год. 12, мін. 3 привозить день у день пошту зі сходу — з Союзу Рад. Поліційний урядник, що чудом сьогодні оминув удар каменя, перелітаючого сьогодні через залю президії поліції, переглядає листи. Пошту цілком непідозрілу відразу підсовує поштовим урядовцям, решту, підозрілу, забирає зі собою. Вночі щойно читає ці листи, — деякі дуже цікаві:

...знаєш, що я не комуніст, але не маю теж ніяких ілюзій у відношенні до тзв. демократії. Якщо можна говорити про поступові елементи, яких сьогодні доволі у суспільствах на Заході, то себе вважаю людиною поступовою, що її вся симпатія є по боці пролетаріату. Тому таку вагу прив'язую до своєї праці. Магнітогорськ росте на очах. Сьогодні саме на Коксохімі пущено

другу домну т. зв. „Комсомольську“. Третя й четверта — в будові. Все це повстає в якомусь небувалому темпі. Знаєш, що техніка захоплювати мене вже не може. Надто багато я бачив, але те, що тут бачу, належить до категорії явищ, що їх не стрічається на цілому світі. Ентузіазм цих будівників є незрозумілий і я до недавня не зрозумів. Я тут від 2 місяців. Попав ізразу в вир роботи. Навіть не вспів оглянути околиці, але й те не дивота. А природа мене манить. Та найдивніше, це те, що деякі дуже прості, звичайні речі, в даних умовах, очаровують. Показували мені кілька днів тому знимку Магнітної Гори й її околиць зперед 2 літ і я зрозумів радість цих людей. Уяви собі цілковитий пустар, що нагло заройвся десятками могутніх димарів і найбільших печей, які оповили димом цілу околицю, донедавна пусту. Порівняння з люльками, що з них вилітає дим, видається оклепане, тривіальне й по діточому непорadne. Тут небо й земля димлять удень і в ночі — бо ж мусите нарешті ви зрозуміти, що тут повстає найтяжча й у найбільшому масштабі подумана тяжка промисловість. І підчас цих роздумувань, знаєш, що мені пригадалося? Я нагадав цю пісню, що її так часто чути на вулицях Ляйпцігу:

kein Brot, kein Geld, kein Rauchtabak.

Урядовець здригається. Камінь удруге влітає в його кімнату — дивний якийсь камінь — такий, що ані шиб не вибиває, ані не зчиняє галасу, а всеж ударяє влучно просто в чоло. Камінь кинутий влучно з Магнітної у Ляйпціг.

4.

Містер Кнук, це людина ні трохи не дивна. Так чейже бути повинно, що чорні повинні обробляти його плянтації тютюну, а факт, що містер Кнук чорних ненавидить, не свідчить про нього ні добре, ні погано. Якщо він, містер Кнук, захоче, то потисне долоню неодного чорного, і долоні тисячі чорних, але що сказав би містер Кнук, якби так якийсь чорний захотів потиснути долоню містера Кнука тоді, коли це чорному сподобається? Не знати що бу-люб, бо ніколи до цього не дійшло, однаке наслідком праці чорних на плянтаціях тютюну містер Кнука було те, що він опанував цілий ринок: у великих і малих капшучках зі сірого льону, опоясаних жовтою банддероллю, на якій видніють чорні літери, продавано його найпередніший сорт

люлькового тютюну. Отже американці (не всі), які напевно знали, що чорні управляють плянтації тютюну містер Кнука, не находили ні трохи в цьому тютюні смердючого запаху поту чорних чортів, і малих капшучків тютюну муринів містер Кнука цілком не лінчували. І містер Кнук жив би й далі спокійно переглядаючи білянси й акції, не оглядаючи зате ніколи в своїм мешканні мурина. Аж котрогось дня чорний довів його до божевілля.

Справа була проста. На ринку появилася люльковий тютюн радянський. Коли містер Кнук про це довідався, у відомих американських темпах, — не оглядаючи тютюну — подбав, коштом 3.000 правдивих нефальшованих американських доларів, що журналісти кількох поважних органів довідалися, неначе б радянський тютюн управляли на просторах плянтаціях білі невільники. Отже американці (не всі) обурювалися, що білі люди є невільниками й запевняли (за меншу ціну) в листах до редакцій поважних органів, що тютюну доставленого з невільничої управи, курити не будуть. І обурювалися шляхотні серця американських курців, і містер Кнук — про якого ні словечком не згадано — подбав, що його тютюн став дешевіший, а мурини діставали при кінці тижня 1/2 долара менше заробітку. І поважні органи вміщали на першій сторінці нове гасло:

Кожна людина є вільна!

Але сталося котрогось дня, що містер Кнук особисто поцікавився радянським тютюном і ото що побачив: червона бляшана коробка з вічком помальованим на сіро вміщала 100 грамів Трубочный Курительный Табак, а на тому ж сірому вічку, сидячи розкарячений на люльці, виїжджав зі зеленої осочки справжнісінький, чорний, грубогубий мурин! Мурин був напевно — як на смак білого містер Кнука — поганий, але вїзджав у його кабінет на своїй люльці переможно якимось і тріумфуючи і невідомою досі американським фільмовим режисерам безшелестною системою звідомлював чіткими літерами:

Донская Государственная Табачная Фабрика имени Розы Люксенбург в Ростове на Дону.

Містер Кнук, це людина ні трохи не дивна. Так чейже бути повинно, що чорні повинні після редукції платень і далі обробляти його плянтації тютюну, але чи не дивне те, що містер Кнук замкнув того тріумфуючого мурина до своєї шафи і в годинах неспокою й непевности споглядає — не на тютюн — але якраз на того мурина, що прийшов звідкілясь із далекого Ростова над Доном, із фабрики імени Рози Люксенбург, щоб його, містер Кнука, тут у Нью Йорку згнобити й убити.

СЕЛО НА ПІДГІР'І

(репортаж)

На Підгір'ї села невеселі простяглися низом долинами, ніби тісно на твердій постелі сплять старці, обвішані торбами.

Не веселі... хоч, властиво, часи оцих Франкових віршів, часи тих дійсно „нужденних хлопських хат” — і для них минулись.

Жахливі, курні хати, що своїми передимленими, чорними, обдертими стріхами били поклони до самої землі, давно пірнули в минуле.

Підгірські села тепер вже теж ясними пятнами стін та черепицевих дахів виблискують серед зелені лісів на могутньому синьому фоні карпатських валів. Але мимо того, якісь невеселі й тепер.

Не веселі — бо вбогі.

Бо-ж, тут не гладкі й сочисто-плодучі лани Поділля... Рудаво-зеленими горбами ялових глинок хвилює ціле Підгір'я.

Горби ці ростуть, видовжуються, вриваються то піднімаються знову, немов якісь старинні, давно зужиті, полумані й скупою травою зарослі сходи, які природа доставила була колись через помилку, чи ощадність з поганого матеріялу до своєї солідної будівлі — Карпат.

Оці глинчасті сходи й крає тепер підгірський мужицький плуг у свої вузьенькі ниви, на оцих горбках розсілися пасовища й ліси, до них туляться довгі рівні шнурочки, або скупчено збиті гніздища підгірських сіл, поміж них в'ються й довгі рамена вічно болотнистих підгірських доріжок.

*

Ой ті підгірські дороги...

Колись у віденському парламенті з великим здивуванням прийнято вістку, що на такій галицько-підгірській „гладкій дорозі” втопилася мужицька коняка.

Та часи міняються. тепер таким випадкам не дивується вже ніхто. Навіть і мужицькі коняки, що вже з пов-

ною резигнацією та „філософічним спокоєм“ тонуть собі тут кожної осені та весни.

*

Село. Трусливо понад вулички куняють тини, туляться щільно до себе стиснені подвір'я, в якійсь задумі дрімають по тих невеличких подвір'ях хатки. Ці останні якось особливо зажурені, самотні.

Не видно біля них тих ситих, бокатих stodil та цілої отари прибудівок, шпихлirів, стаєнь, прибоків, як деінде по селах. Найвище одна непоказна stodilка тай ця звичайно тиснеться враз зі стайнею під один таки дах із хатиною.

Бо й не дивниця. Не важкі, золотисті ниви густої, грубої пшениці красуються тут літом, а бліді, анемічні стебелини жита, ячменю й вівса, що сипляться скупю, немов вилиняла жебрацька борода рідка й нерівна.

„...Люба рілля... вирюслаб на ній і дитина, якби посадив“ — жартують селяни.

То ж, не повні засіки збіжа і не бодні сала пишаються тут по селянських коморах, а кілька „чверток“ позаді; діжчина зеленцю-капустяного листя та пару кірців дрібної картоплі, це овоч цілорічної праці, засоби цілорічного прожиття селянської сім'ї.

І не ситих, вдоволених людей стрічається тут, а якісь горем і злиднями прибиті тіни з блідими, недокровними обличчями, або й зі сірими, такими безнадійно сірими, як і вся ця підгірська земляця.

*

Огорожі, тини, palі й межі... межі... Мало що не коаний загін поля, мало що не коана грядка города, мало що не коана пядь сіножати відокремлена вже тими німими, але якже й проречистими заразом символами дрібно селянської „власности“ і великої селянської нужди.

Земельна роздрібленість в сучасному західно-українському підгірському селі б'є хіба всі світові рекорди. Перенаселення, безупинні спадкові поділи з недавних ще одноцілих кількаморгових господарств наробили вже цілі десятки нових, теж „одноцілих“ господарств, що складаються вже з одної „пів-нивки“, одного загона, або й пари грядок.

На самі межі поміж тими „господарствами“ в кожному підгірському селі відпадає цілком непродуктивно кілька, або й кільканацять гектарів так пожаданої землі.

*

Огорожі, тини, palі і межі... межі... Вічне та не вгаваюче ніколи джерело всіх селянських спорів, сварок, ненавистей, бійок, вбивств, комісій і процесів. Прапричина

і єдиний підклад всіх тих селянських тягань по судах, збогачування своєю останньою кривавицею громадських п'яниць — „таксаторів“, міських адвокатів, судових писарів, возних та других п'явок, що жирують на селянській темноті і нужді.

*

Мешканці центрального західно-українського Підгір'я племінно належать до того самого українського племені бойків, що живе й у самих горах. Своєї племінної назви соромляться мабуть тому, що такими привик їх лаяти такий же самий племінно дрібноміщанин та різношерстний міський люмп.

Цілком не для лайки і не з метою обиди назвав це українське плем'я пораз перший на письмі „бойками“ візантійський цісар Константин Порфірогенет у X. ст. христ. ери, записуючи в свою подорожню книжку стверджений ним факт, що Серби прийшли на Балкан з околиць, які тамошні мешканці звать тепер „Boici“, а які лежать у горах на північ від Мадярщини.

Про походження назви „бойки“ наука думає різно. Одні вчені кажуть, що остала вона тут по одному кельтському племені, що звало себе так і жило певний час у Карпатах (Партицький, Бідерман, Шелухин і др.) інші, що назва ця пішла від старославянського слова: бойкий = тугий, завзятий, охочий до бою, дехто виводить її від старих пнів: бос, бус = віл, отже волопаси, подібно як від такого пішла була назва й старогрецької околиці Бойокія (по лат. Beotia) (Червінські, Голембйовські), але більшість таки вважає, що пішла вона від звичайної мовної частиці (Bejahungspartikel): бой, або-й, боє, яких вживають ще й тепер корінні бойки, подібно як наші лемки вживають частиці „лем“, сербські „штокавці“ частиці „што“, чеські „Sotaci“ частиці „so“ і т. д. (Верхратський, Франко, Охримович і т. д.).

*

Колесо літ та зим котиться понад підгірське село все з тою самою одностайною монотонією.

Селянське життя не складне. Виснажуюча праця весною, літом та осінню на „власному“ полі, чи на заробітках, та тупа, голодова одноманітність тривання цілу зиму.

*

З тисячі гектарів орної землі, 300 гектарів сіножати і 700 гектарів ліса, що становлять простір катастральної громади, припадає в селі 600 гектарів орної землі, 180 гектарів сіножати та весь у цілости ліс на одну єдину лише сімю поміщика, а на 382 селянські сім'ї з 2796 їдцями 400 гектарів орної землі, 120 гектарів сіножати і ні одного

деревця, за виїмком хіба тих пару яблінок, груш, слив, або й вербів, що коло хати. Але й з того ще відпадає понад 25 гектарів на „попівщину”, до 45 на громадську толоку, а далше для вчителя, на осідки, дороги, потоки, неужитки і т. д.

Звичайно, що поміщики здавна подбали, щоб їх лани лежали в місцях з найвроджайнішою по можності почвою, а мужицькі загони зіпхнені там, на що не лакомився вже й поміщик, себто з почвою, на якій і навозами не зискаєш багато.

*

Підгірське село нечувано бідує. Криза щораз то сильніше затягає петлю на його шії, руїна йде повним ходом.

..., „Колись то було, колись”... люблять, похитуючи головами оповідати сільські діди. Та правди в цьому їх свідоцтві не багато.

Час має те до себе, що затирає в людській пам'яті всі гострі грани того, що було, спилує колючки навіть найбільших нещасть, вирівнює всі рапавости, а вигладжує їх все більше, чим більше днів, місяців, років від них минає.

Нужда й голод були все невідлучними друзими підгірського села. І до війни і після неї. Вже в повоєнні, голодні роки біднота галицьких підгірських сіл з'їдала за нечувано високі ціни, надгнилу й не придатну навіть на горілку картоплю далеких польських Куяв та Познанщини на переміну зі стухлою кукурудзою Румунії.

Одначе тоді ще можна було десь заробити, запозичитися і якось животіти.

Але те, що почалося від 1929 року, приголомшило навіть і таке привикле до всякої нужди підгірське село. Заробітків почало ставати щораз менше, вплив зі села затамовувався, заробітня платня обнижувалася, аж нарешті дійшло до того, що є тепер: цілковитого безробіття, доріжні і крайної нужди.

Ножиці між цінами на працю, або на селянські продукти, та між цінами на промислові продукти конечної потреби відчинилися на всю свою ширину і стрижуть, немилосердно стрижуть „під волос” в першу чергу сільську бідноту.

За цілоденний заробіток, чи за шість літрів молока, за які давніше купувалося 5 л. нафти, або 7 кг. соли, тепер можна вже купити всього 2 л. нафти, або 3 кг. соли. Через те сільська біднота обмежується у всьому, як може. Не досолує, світить лише по кільканацять хвилин вечорами, щоб повечеряти й постелити постіль. Надмірно дорогі сірники зникли зовсім — село повернуло до епохи кресал.

Нових сільсько-господарських знарядь праці сільський бідняк теж не в стані купити. Направляє старі і так капає з року на рік.

Середньо-заможному селянству ще сяк-так. Має бодай що їсти, а що до заможних, то для них криза відбулася лиш у тому, що за нижчі ціни продають тепер збіжжя, картоплю, чи худобу.

*

Соціальна структура зах.-українського підгірського села ще й тепер на схилку капіталізму не виразна. Зріжничкування села неповне, застигле, відстале. Немає тут цілком великих машинізованих рілних капіталістичних господарств з одного боку і виразного рілного пролетаріату з другого. Один поміщицький фільварок, та й цей напівфєвдальний іще.

На селі все тоне в старій темряві якоїсь напів-власницької, напів-пролетарської сумятиці.

На цю відсталість зложився цілий ряд причин. Зложилися цілі віки панщизняної залежності, гніту, темноти, зложилася й ціла вікова політика польської шляхти, під безпосереднім пануванням якої находилося село і за старої Польщі і за Австрії і тепер, політика, що йшла по лінії повної аграризації країни, павперизації чужого їй і клясово і національно — села, повного анальфабетизму селянських мас, бруталного насильства та консервування за всяку ціну пережитих, мало що не патріярхальних відносин у селі.

Але розмежування села на дві основні суспільні класи, на сільських багатів і бідноту, аж надто виразне, аж надто кидається в вічі.

Багатих у підгірському селі звичайно не багато — кілька, бідноти сотки родин. Заможних, уже зі середняками, не більше як 1/4, бідноти 3/4.

Неоднородна й ця остання. Серед неї і малоземельні „самостійні господарі”, що сконалиб з голоду на своєму загоні, якби не заробили ще і як наймані робітники, дальше дрібні сільські ремісники й зарібники, що мають хату й кусок города, безземельні й безхатні поденні зарібники-комірники й слуги, що живуть вже виключно з найманої праці.

Про якісь „спільні інтереси“ всього селянства не може бути й мови.

Заможники, що мають змогу продавати частину своїх сільсько-господарських продуктів, а для управи своїх ґрунтів мусять користуватися ще й найманими робітниками, очевидно заінтересовані в тому, щоби ціни на ті їхні продукти були як найвищі, а ціни на найману працю як

найнижчі, себто їх інтереси покриваються цілком з інтересами дідичів-поміщиків.

Цілком протилежні до інтересів багатців є інтереси подавляючої, бідняцької більшості села. В підгірському селі навіть т. зв. середньо-заможний „господар“ не продукує майже нічого для ринку; не то малоземельний. Інтереси бідняцької більшості села зводяться все до того, щоб ціни на засоби поживи були як найнижчі, а заробітня платня як найвища, себто, сходяться зовсім з інтересами промислового робітництва.

Сільський бідняк однаковою міркою своєї інстинктивно клясової ненависти міряє і поміщика-пана і свого сусіда багача-селянина.

Клясові моменти села ускладнюють у значній мірі національні.

Дідич — власник фільварку, власники тартаків, лісові підприємці, це польські шляхтичі, польські, або жидівські капіталісти. Сільські працюючі маси, що працюють на них — чисто українські. Отже до клясових антагонізмів вмотується тут ще й віковий національний.

Ці ускладнення використовує спритно українська буржуазія та її, різних покрів, соціал-націоналістичні наймити, бо ці ускладнення дають їм змогу, під маскою національних гасел добиратись до тих мас і баламутити їх своєю демагогією.

Але, не зважаючи на їх зусилля й працю, це баламуцтво вдяється їм щораз то менше. Працюючі маси мають дивний інстинкт відгадувати фалш, — і обманути їх не легко. Крім цього вони щораз то краще усвідомлюють собі своє положення і шляхи виходу з нього.

Гасла клясових змагань під проводом промислового пролетаріату знаходять щораз то ширший відгомін та симпатії серед бідноти підгірського села. Причин того, що клясові змагання і соціалізм все ще таки не станули тут повною стопою, треба шукати радше в низькому ще на загальному рівні освіти села, у важкому режимі і в інших ускладненнях.

*

Рот, це одно з найбільших теперішніх нещасть підгірського сільського бідняка. Особливо, коли цей рот вічно голодний.

А тих голодних ротів має тепер кожна бідняцька сім'я рішучо за багато.

Теперішня підгірське село перенаселене вже вщерть. У кожній бідняцькій хаті десяток здорових рук, яких ніде встромити.

Подумаєте, що в пору робіт знаходять всі вони при-
мінення при праці на ріллі. Нічого подібного. На цю „ріл-
лю“, якою розпоряджають вони, вистане вповні одна —
дві пари. Решта зайва, непотрібне обтяження для порож-
ньої майже комори. Донедавна справи ці не були ще такі
дуже пекучі. Зайві руки враз зі зайвими ротами відпли-
вали постійно з підгірського села чи то на заробітки, чи
до фабрик, чи на еміграцію, де прокормлювалися самі
і спомагали ще й тих, що остали дома.

*

Сезонова заробіткова, чи постійна еміграція до чужих
країн не була ніколи для працюючих мас села тим великим
„щастям“, за яке привикли подавати її українські міщан-
ські „економісти“ та політики. Це теж одно з багатьох
західно-українських лих, одна з багатьох ненормаль-
ностей.

Властиво ті всі зайві, працюючі руки села повинні
були відпливати, при нормальних відносинах, таки у місце-
ву, краєву промисловість. Але ця промисловість була така
квола; польська февдальна шляхта, як, до самої ще майже
війни, командна кляса, не допускала до розвитку місцевої
промисловости — що не могла дати працю навіть сотній
частині тих, що — її потребували.

А село щораз то більше бідніло і почало масово ви-
їздити в чужі, далекі, промислово розвинені країни. Про-
масовість тієї еміграції з західно-українського села, свід-
чать найкраще цифри. В 1897 р. Галичина сама дає по-
ловину всієї австро-угорської еміграції, а 1900—1910 р. тра-
тить Галичина в наслідок еміграції 7% українського на-
селення.

Поза тією еміграцією була ще й сезонова. До самої
війни рік річно виїздило на роботи до Німеччини по сто
тисяч українських селян.

Звичайно, відпливав тоді в чужі країни що найцін-
ніший, найенергічніший елемент зах.-укр. працюючих мас.

Війна перервала еміграцію. Після війни починається
вона знову, але вже в менших розмірах. Сезонним від-
борцем стає особливо Франція. Але нагло стоп. Світ за-
шпунтований. Приходить криза й безробіття у всіх капіта-
лістичних країнах. Ринки праці починають відгороджувати
від конкуренції зі зовні і на місце еміграції починаємо
помічувати в підгірському селі відворотний процес:
рееміграцію.

Трагедія підгірської сільської бідноти в тому, що су-
ма всіх її доходів не в стані ніяк покрити суми всіх її най-
конечніших видатків.

А видатків цих ціла хмара. Найбільшою зморою для селянина бідняка, це надмірні податки. І ґрунтові і дорогові і військові і громадські і примусова державна асекурація і різні, дуже часті, конкуренції на напругу, чи будову шкільних, громадських, попівських, церковних і т. д. будинків. Все те перевищує всяку спроможність бідняка. Що до державних і других податків, то підгірська біднота тепер майже не платить їх, а лише латає, як може. А латати мусить, бо перед нею неблагана ділема: або латати якось ті справи, або негайна ліцитація, т. зн. втрата останньої одежини, корови, ґрядки, або й хати.

Бо податкові влади зовсім не церемоняться зі селом. Мине речинець а податкова діра бодай частинно не залатана, тоді відразу приїздить екекутор, або „коморнік“ зі зграєю урядовців та поліцаїв. За спротиви при ліцитаціях негайно арештують селян і суди засуджують їх на довгі місяці тюрми.

Ліцитації в підгірському селі стали масовим явищем. Теж і випадків спротиву щораз то більше. Сільська біднота зубами боронить своєї важкої праці. Уряд же податків лише поміщикам і капіталістам. В соймі говорено недавно, що дідичі залягають аж із 400 мільйонами, не плачених ними, податків. Не краще платять і капіталісти, коли з урядового звіту виходить, що великі шлезькі вугільні підприємці в цей спосіб вплачують свої податки: в 1929 р. — 15 мільйонів зол., в 1930 — 11 міл. зол., в 1931 — 6 міл. зол., а в 1932 р. як додає до того звіту одна з урядових польських газет — вже лише пів мільйона зол.

*

Обдиране надмірними податками, винужденіле та безробітне підгірське село — задовжене по самі вуха.

Офіційальна польська статистика обраховує, що кожний гектар землі у т. зв. південних воевідствах, отже й на нашому Підгір'ї, обдовжений пересічно на 482 зол. Цифра ця далеко ще не повна, бо вона бере лише задовження по касах і банках, а не бере під увагу задовження в покутних лихварів, якого не може провирити ні один статистик, а яке теж дуже велике.

Очевидно, що найбільше задовжена біднота. Готового гроша на плачення податків в неї не було і нема і треба було запозичуватися.

До того, один чи другий, колись за „легчих років, думав „підлататися“ і позичав чи то в касі, чи в сільського багача-лихвара кілька „соток“ і купив „дійну“ корову. Зі самого молока віддам — міркував тоді. Але роки йшли і за молоко купувалося звичайно те, що найпотрібніше було в хаті: сіль, нафту, або платилося найпе-

кучіші драчки, а довг стояв. Прийшла криза й молоко здешевіло з 50—40 грошів на 15—12 гр. за літру. Обнижка цін на пашу потягнула за собою катастрофальний спадок цін на худобу. За корову, що коштувала 500 золотих, дають вже лише 100. Довг стоїть і нарастають відсотки.

Або задумував хто докупити дещо поля і позичав гроші. Вродить — віддам поволи. Але на полі навіть і на відсотки не родило. Впали теж ціни на землю. Щоби сплатити довг за даний куплений загін, требаби продати тепер і той загін і ще два своїх.

Отже суди, екзекутори, ліcitaції.

Затягнути якунебудь позичку для селянина тепер майже неможливо. По сільських „касах Стефчика“ цілком нема готівки, не спішається вже позичати й сільські лихварі. В усякому разі біднякові вони не позичають вже нічого. Дадуть ще може середнякові, про якого певні, що можна буде в цілості виекзеквувати від нього і від якого можна взяти добре. Відсотків у грошах не дуже навіть хочуть. Воліють у натурі. Бо й пощо брати їм якихось там 20 від ста і вразі чого наражуватися ще не кримінал, як вони цілком „по доброму“, по „сусідськи“ дають ці гроші „безпроцентово“, т. зн. беруть собі лише за „прислугу“ і як застав яку там сіножать на вживання, з якої без всякого ризику і труду продають щороку трави на пні не за 20, а за 40—50 золотих.

*

Заробітків, що були єдиним ратунком бідноти підгірського села, тепер теж майже вже цілком немає. Колись знаходила біднота ці заробітки і поза селом і в самому селі.

Поза селом, був давніше рух у промисловості, працювали дуже густо розміщені тут тартаки. Підкарпатська нафтова та воскова промисловість все потребувала до земних робіт цілих мас некваліфікованого сезонного робітництва, цілі транспорти пожирала теж і далека Франція.

В самому селі були зимою й літом заробітки при вирубі лісів, звоженню клеців на тартаки, воженню готового матеріялу з тартаків до залізниць і складів. А до того ще весною, літом і осінню при рільних роботах у фільварку і по заможних селянах.

Можна було заробити й на днівку в місті, чи то по цегельнях, чи по будовах, чи на фірманках.

Тепер те все відпало.

Криза довела до застою в промисловості, тартаки завмерли, нафтова й воскова промисловість редукують навіть своїх постійних промислових робітників, міста нічого не будують і їхнє запотребування на сільські робучі

руки звелось до двох-трьох, за півдармо працюючих по деревних складах, сільських злидарів та кількох дівчат на домашню прислугу.

Те саме зі заробітками в самому селі. По лісах не рубають і не возять уже нічого. В ряди — годи тільки під осінь дещо сьгів дров, тай троха клеців та дошки для складів.

Фільварки в звязку з низькими цінами на збіжжа стараються наймати як найменше робітників. Косять, жнуть і копають картоплю звичайно машинами. Як помічні сили до тих машин, отже на віджен, до в'язання і складання снопів, сушення сіна, садження й збирання картоплі, до буряків і т. д., наймають кільканадцять сільських дівчат на ціле літо, платять їм по 35 зол. на місяць і по плянта-торськи, днями й ночами, оброблюють ними все. В рідких лише випадках донаймають пару косарів там, де не може викосити машина, або в'язальниць та до сіна — тай це аж тоді, як непевна погода. Платять дуже марно. За 14 годин праці косарям у останньому році плачено по 1.50 зол., жінцям, по 1.20, а осінню при збиранню картоплі і при „машині“ (молотілці) по 80 грошів.

Постійну службу в дворі (форналі, погоничі, пастухи і т. д.) знаходить дуже мало. Форналі зароблюють звичайно по 30 зол. і „орнарію“, зложену зі 100 кг. жита, стількиж пшениці і 50 кг. ячменю на квартал.

Погоничі і молодші пастухи служать без „орнарії“, себто одержуть лише готовими грошми по 35 зол. у місяць. Цю „заслуженину“ виплачують дуже погано. Зволікають і залягають з нею цілими кварталами і виплачують по кілька золотих, або кажуть брати замість грошей со-ломи і т. п.

В деяких фільварках пробувано наймати службу за саме лише право вживання 3—4 моргів панського ґрунту, але служба на це не пристала.

Сільські багаті останніми роками теж перестають наймати робітників. Беруться на такий спосіб. Тому що збіжжа тепер дешеве, вони радше ніж продавати, воліють частину його ховати під весну і тоді на переднівку „рятувати“ ним бідноту, себто давати його їй на відробок, звичайно за ціни, які собі самі за нього наложать. Біднота не маючи за що купити збіжжа в місті, мусить брати його від багатців і відтак літом за півдармо обробляти їх поля.

Коли приймають ще за готівку, то платять такі самі ціни, як і в дворі. Наймитам платять тепер сільські багаті по 100—150 зол. річно і харч.

*

В міру затягування кризи та наростання скрути і нужди сільська біднота Підгір'я відживлюється щораз то

поганіше. Молоко, яйце і т. д. мусить продати на найко-
нечніші видатки.

Основу поживи становить картопля у всіх своїх ви-
дах і змінах, а за єдину приправу й омасту до неї служить
сіль. Капусти обмаль, бо і її не хочуть родити ялові глинки.
Житній, ячмінний, чи навіть і вівсяний хліб, це дуже рід-
кий гість у біднячкій хаті і можна сказати радше свя-
точний „присмак“. На будень його місце заступає пісний
картопляний „пиріг“ з житньою, або ячмінною „скіркою“.
Солонини на омасту до картоплі вживається лиш в дуже
„врочистих“ моментах. М'ясо на показ раз до року, по
старій традиції, на великдень.

В наслідок цього дуже поганого відживлювання ту-
беркульоза збирає серед бідноти підгірського села щораз
то обильніші жнива.

Попештні недуги, як тиф і інші, гостюють що зими
і мають тут теж виключно голодовий підклад.

*

Давної, здавалося, вічної, традиційної ноші в підгір-
ському селі тепер вже майже не помітите. Найвище один,
чи другий сільський старик доношує ще останки якого
сірака, гуні, чи кафтана.

Ношу цю теж виперла теперішня нужда. На вовняний
сірак, чи гуню тепер не стати вже нікого. Конопель і лену
теж сіяти нема де, бо пекучіша справа картопля, ніж
ільняний кафтан, або мережана сорочка.

Село вдягає на себе вже лише дешеvu, вибракувану
тандиту лодських, жирардівських і др. текстильних фа-
брикантів.

Під оглядом освіти підгірське село ще й далше тор-
чить в своїм жахливім минулім.

Воно і тепер у своїй гущі таке-ж саме безпросвітне
і темне, як було все.

Чому ти бідний — бо темний, чому ти темний — бо
бідний!

Все крутиться в блудному круговороті.

Невмірущий курс повного анальфабетизму селян-
ських мас, який проводила все австро-польська шляхет-
ська влада відгребується тепер знову у цілій його величі.
Шкіл стає знову щораз то менше.*)

Але навіть і там де вони є, що властиво дають вони
селу? Поза слабе, механічне вміння розпізнавати літери,
яке й так скоро забувається, хіба адміністраційні кари,
коли занята працею дитина опустить день „науки“. Су-

*) У лиському повіті 67 сіл, які мали за Австрії школи, не мають
тепер цілком. Гл. „Літопис Бойківщини“ ч. 1. та „Підкарпатські Вісті“
ч. 1. 1932.

часна школа рішучо не дає нічого. В підгірському селі подибаєте такі парадокси, як плавно читаючого вісімдесятьлітнього старика, що ходив дві зими до дяка і цілком неграмотного вісімнадцятьлітнього парубка, що йно чотири роки тому, як вийшов з державної школи по сімох літах „науки“.

Але чи винно село що в тому? Чи винно воно, що на „вчителів“ йому дають тупих, напівграмотних бюрократів, яким щоби „щасливо“ минув місяць, — чи винно воно, що всі ті шкільні підручники зложені так, щоби знав він самі казки, а ні одної правди, що навіть і тих пару уступів про сільське господарство викинено, щоби на їх місце всадити ще більше нісенітниць та псевдо-історичних казок, які звеличують вікове погноблення того селянства.

В тому село найменше винно.

Не багато теж дають сільському біднякові й теперішні т. зв. культурно-освітні установи. Читальня „Просвіти“ звичайно в руках попа, ундівця-вчителя або сільських куркулів — кормить його клясово-ворожою йому пресою, не допускаючи сюди його робітничо-селянської преси та видавництв.

Читальні, які є в руках свідомої сільської бідноти, наражені на постійні нагінки, переслідування й замикання так з боку адміністративної влади, як і з боку повітових філій і головної управи, які в руках українських фашистів.

До читальняних бібліотек допускають лише непотрібне нікому, а до того ще й шкідливе барахло всяких псевдоісторичних побрехеньок та стрілецької воєнщини.

Аматорські гуртки при читальнях, або кооперативах, коли не під проводом свідомої бідноти, кормлять село, за його важко запрацьований гріш, теж виключно старим, затухлим, мало що не патріархальним ще, хламом різних „богів з калитою“, „сватань“, „наталок“ і т. п.

До заснування спортових товариств сільської молоді по підгірських селах влада не допускає, а де навіть вдасться оснувати таке, то негайно його розв'язують.

Сільські кооперативи згідно з курсом ундівського РСУК-а стали чисто дрібнокрамарськими підприємствами, а сільські кооперативні кредитові каси — свого роду організованим сільським лихварем.

Але навіть серед тих всіх невідрадних обставин, біднота підгірського села в своїй кращій частині не резигнує з освіти. Не одержуючи її від школи і т. д. вона здобуває її на власну руку, шляхом самоосвіти. Добра книжка, відповідаюча її інтересам і стремлінням газета, починають промощувати собі все ширші і ширші шляхи на підгірське село.

Теперішня скрута примусила вправді не одного відмовити собі купити книжку, чи передплачувати газету самотійно. Але те саме робиться тепер навіть і найдрібнішими спільними складками.

Книжку, чи газету, що прийде на село, читають по черзі десятки, а слухають сотки жадібних знання і цікавих на те, що довкола них діється, сільських бідняків.

Пустою видумкою є те, що буцімто селу далекі, чи байдужі такі речі, як політика, класові змагання і т. п. Тими всіми речами село все інтересувалося й інтересується. Очевидно, що багато річей воно ще при своєму рівені освіти не розуміє, багато мішає, або розуміє хибно, але розуміти хоче, вчитися хоче.

*

Селянство фаталістичне.

І не дивниця. Серед шаленого виру тих всіх природних і суспільних явищ, у калейдоскопі дрібних — непомітних причин і дуже виразних наслідків — серед яких воно день в день обертається і яких через свою темноту не розуміє і збагнути не може, — воно, як зрештою і всі примітивні люди, дошукується розв'язки всіх, важких для себе, питань, по найпримітивнішій і найлегчій лінії, а саме, що, видно, все воно так, а не інакше вже й мусить бути, так, а не інакше вже кимсь, десь там постановлено, призначено... Звідси і ця й дотеперішня ще безпомічно-настроєва селянська „розрада“: якось буде...

Цю селянську темноту та примітивно-фаталістичні наклони використали, довгі віки, на свою користь, різні свої й національно чужі, пануючі класи та їх невідлучні союзники, попівство.

Релігійним, у справжньому значінню, український селянин не був ніколи. Перед фанатизмом берегла його, гитома йому, іронічна вдача. Крім того силували його до того все і пануючі класи і клер і його власний страх, що впливав із темноти. Релігію він трактує на протязі всіх віків по своєму, по „господарськи“. Робить те, що другі, але не переймається якимись „догмами“, чарівниць не палить. „Святкує“ теж по старому, мало що не по староіранськи, хоч на те його святкування наліпив вже свою етикетку модерний католицизм. Обрядова сторінка тягне його ще по традиції і тому, що в його, убогому на загал, психічному життю, становить вона все таки певну розривку.

Анекдот про селянина, що не розчулювався у церкві й не плакав від ревної проповіді лише тому, що він... не з тої парохії — має дуже глибоке психологічне коріння.

Церква в життю підгірського селянина бідняка починає вже грати щораз то меншу роль. Книжка й газета вияснили йому вже не одно.

Велику частину роботи в його освідомленню пророблюють, мимоволі, самі попи, які своїми нечуваними здирствами та брудною лапчивістю відслонюють йому щораз частіше дійсні куліси вікової трагедії селянина.

*

Круг радощів сільського бідняцького життя надзвичайно вузький і в міру теперішньої скрути звужується все більше.

...Подле те наше селянське життя. Часом аж зрозуміти важко, на що здалася вся ця метушня. Живе собі людина, живе, перенесе на своєму віку стільки, що того не видержавби хіба й медвідь у борі, а користи з того всього і за зломаний гріш — не без певної рації, писав хтось.

Бо й дійсно. За важкою, пожираючою все, працею, тих „радощів“ селянського бідняцького життя дуже мало і всі вони аж надто нужденні.

„Сумно — як на бідняцькому весіллі“ — каже злобно селянська приповідка. І дійсно від тих „весільних“ скрипок і пісень віє таким смутком, що, здається, не будь хвиливого задурманення горілкою та традиційного „обов'язку“, то не моглаб танцювати на тому бідняцькому весіллі і крива собака.

Т. зв. недільні „музики“ та другі „парубоцькі забави“ бідняцькій молоді звичайно недоступні, бо треба платити вступ, на що в них не все є змога. А навіть як і є змога, то така „забава“ являється для неї одним додатком до виснаження спрацьованих через тиждень костей і м'язів.

„Веселія Руси єсть пити“ — записав був колись у староукраїнську хроніку літописець Нестор. Звичайно що мав він на думці не селянство, а командні кляси свого „щасливого племені“, яке справді має те до себе, що кожна свою емоцію вшановує питтям.

Українське селянство, а особливо підгірське, пило все радше з нужди і з журби, ніж з „радощів“.

Вирватися, вбити в собі те нестерпне відчуття своєї вічної нужди, турбот, соціального упослідження, знати бодай на мент забуття того всього — хочби і в самопригнітленні, самозатроєнні — ось „внутрішні“ мотиви, що віками пхали сільську бідноту до коршеш, з яких ішла на неї ще більша нужда і руїна. Серед теперішньої нужди підгірське село вже взагалі перестає пити. П'яним у селі ще можна побачити деколи війта, писаря, або военного інваліда, себто людей з „пенсіями“ та сільського багача, що може „позволити собі на те і з власних фондів“. Бід-

нота й середняцтво зовсім не п'є. Коршми від кількох літ побанкрутували і щезають з підгірських сіл.

„Почесну“ місію коршем почали були брати на себе сільські кооперативи зі своїми концесіями „на пиво“. Ундівські повітові союзи, думаючи, що це явище впливає з „національних“ міркувань, попросту доручували сільським кооперативам заробляти на розп'ячуванню сіл. Але перерахувалися. Заки давано на кредит — пили, але як кооперативи наслідком високого заборгування втратили спромогу кредитувати, перестали пити й там. За довгі за „пиво“ кооперативи ці ліцитують тепер селян не згірше давних коршем.

Що до курення, то цеї справи не вдалося покищо розв'язати успішно і теперішній скруті. Вправді прокурюють вже підгірські селяне значне менше, ніж колись. Молодші не курять вже цілком. Старшим — як вони кажуть — „відвикнути трудно“. Але обмежуються і вони. Курять менше, купують найгірші сорти махорки і папіросок, але все ще „бороняться“ перед „окраданням себе з того останнього шматка кращого життя“.

*

Громадські „самоврядування“ по підгірських селах від довшого часу фактично не існують. Громадами править по суті, у всіх ділянках, адміністраційна влада і поліція. Навіть на виборних війтів громада вибирає не цього, кого їм хотілосяб, але того, кого староста чи постерунок „попирають“. Подібна історія і з громадськими писарями, яких визначає рада повітова.

Громадську раду скликається лише для затвердження громадського бюджету та всяких нових тягарів на селянство в звязку з видатками громадських урядів.

Але й ця „самоврядна“ фарса добігає свого кінця, бо небавом увійде в життя закон про збірні громади.

Одинокими джерелами „доходів“ підгірських сільських громад, це виключно найрізномордніші громадські податки від селян, які складають вони в формі оплат за громадське пасовище (толочне), похатного податку (нумерове), від собак і т. д.

Очевидно, що всі ті громадські податки перевищують, значно навіть, державні податки.

Громадські дороги, мости і т. п., мимо того, що селяни платять високі дорогові податки, які рівняються 80—100% державних податків, мусить направляти селяни зовсім дармо і власним коштом (шарварки). Мусять да-

вати теж даром підводи і робітника, коли таку дорогу шутрується. Дарові підводи мусить давати село і для всяких громадських чинитьб, т. зн. для воження вїта, писаря, а навіть і поліцаїв у їхніх „службових“ справах.

*

Адміністраційний режим у підгірському селі дуже важкий. Тут все залежить від різноманітної вподоби постерунку. Вистане, щоби хтось передплачував якусь не симпатичну даному поліцаєві газету, чи займався культ.-освітною роботою в селі, то вже, поруч вічної тяганини „за політику“, почнуть спадати на нього і постійні грошові кари, то за собаку, то за гноївку, то за пліт, то за нерівну дорогу і т. д.

Донощицька система щораз то глибше в'їдається в підгірське село. Війти і громадські присяжні мусять вже з „уряду“ давати „звідомлення“. Але поруч них працює в кожному селі ще й цілий „розвідчий штаб“, зложений переважно з приватного склепикаря, сільських злодіїв і т. п., які за певні угодніння й „ласки“ з боку місцевої влади, дають знати про все, що де лише вони успіли підслухати, розвідати, або й вигадати. Головним полем їх подвигів теж виключно „політика“.

Крадіжи, розбої, вбивства стають дуже масовими явищами і що найважніше, винувників ніколи знайти „не можна“. Злодіїв „викривають“ лише тоді, коли зловлять їх на вчинку самі селяни.

*

Підгірське село ферментує...

Під напором щораз то більшого земельного роздріблення, зубожіння, перенаселення, безробіття й нужди, воно розкладається економічно. Круг сільського середняцтва звужується, пролетаризується. Щораз то більше дуситься і задихається від злиднів, браку заробітків і браку відпливів зі села — сільська біднота.

Цей економічний розклад і прискішене кризою безладдя відбивається дуже сильно на психічній надбудові села.

Валяться на стрімголов всі старі селянські поняття, заскорюзлі звичаї, забобони і т. п. Підгірське село шукає нових понять нових шляхів рятунку. Звичайно, що в тому процесі шукань багацько хибного, зайвого, розпучливого навіть. Нові поняття мають все і скрізь те до себе, що приходять з гіршого свого кінця.

Але ці всі процеси психічного розворушення й ферментації могли би в загальному вийти затухлому й зіпхнутому під цим оглядом глибоко в минуле західно-україн-

ському селу лише на користь, якби не те, що несприятливі тим процесам і ненормальні теперішні об'єктивні умовини спрямовують їх не на шлях виварювання їх і клярування, а на шлях певного, може й затяжного, загнивання.

Бо в парі з дуже прискореним за останні роки зубожінням підгірського села, його пролетаризацією, через пануюче тепер тут майже повне безробіття і затамування всіх шляхів відпливу зі села, помічається тут сильне і далеко не пропорціональне перероджування сільських бідняцьких мас у свого рода сільський люмпенпролетаріят. Це саме є найбільш загрозливим явищем для працюючих мас підгірського села з того процесу ферментації, як симптом загнивання його.

*

В загальному працюючі підгірського села держаться. Об'явів байдужности чи розпуки не помітно.

Позбавлені спроби заробітку, того найголовнішого їх джерела прожиття; вони рятуються як можуть. Нігтями вхоплюються в останню скибу, щоби якимось фізично перетримати, не дати себе фізично змести з поверхні життя. Обмежуються у всьому, голодують, не даються. Перед ліцитаціями, які намагаються видерти їм і цю останню скибу, бороняться як можуть і як уміють. Сціплюють зуби, сторожко розглядаються довкола себе, але надій на майбутнє не тратять, не розчаровуються в боротьбі. На того рода психічні витребеньки не дозволяє їм вже само їхнє аж надто криваве, теперішнє Сьогодні.

Занадто тверде воно й суворе, щоби могло допускати якісь розчулювання, знеохоти. Воно може лише ломати, або перемінювати у крицю. Згинати не вміє.

І вже це саме безпощадне й безжалісне їхнє Сьогодні само собою, силою свого існування впрягати мусить їх, примушувати і пхати на такіж самі тверді змагання за краще Завтра.

Квітень, 1933.

НАФТОВИЙ БАСЕЙН

(Замітки зі сучасного й минулого).

В прекрасній кітловині, під самою стіною Карпат, дивовижне місто брудних, деревляних веж і ще більш чудернацьких контрастів: небрукованих, повних липкої, чорної грязюки, вуличок і люксових директорських лімузин, ряду розкішних віль і цілих табунів обдряпаних бараків, хатинок і нор, найпишніших шовків і найостаннішого лахміття, товстих, заживних тіл і обтягнених шкірою кістяків, мільйонових фортун і найскрайнішої людської нужди, непоказних склепиків і буд з найдорожчими товарами світу і м'ясом зі здохлих коней, брудних кнайп зі сивухою і найвищими марками шампану...

Місто вічної метушні й пекольного галасу всіх систем дизлів, сирен і гудків, безпереривного важкого гування вертничих апаратур і дзенькоту молотів, місто аляських п'яцьких оргій і каторжної праці, місто, де діамантами вертять підземні скелі і де тисячі конають із браку шматка хліба, місто... Великий Борислав зі 41.683 мешканців, серце західно-української нафтової промисловости, столиця Нафтового Басейну.

Басейн — це найбільша зі всіх трьох підкарпатських нафтових округ, бо сам дає він 75% всієї краєвої продукції.

Басейн — це нафтові терени й копальні на цілому просторі від Ліська по Калуш. Це і Борислав і Тустановичі й Мражниця, Східниця, Кропивник новий, Модрич, Манастирець, Нагуєвичі, Опака, Орів, Попелі, Урич, Береги долишні, Дашава, Дуба, Ріпне, Райське, Ропинка, Росохи, Пашова, Гошів, Янківці, Лодина, Лопатники, Перегінсько, Поляна-Гостре, Рахинь, Угерці, Ванькова, Бриликів-Ліщовате, Постолова Воля, Мала Волосянка й Задвіря.

Басейн — це один могутній ліс грубих сталевих рур до 2 тисяч метрів у глибину землі, це ціла густа мережа поземих таких же рур під поверхнею на цілому просторі.

Басейн — це 630 чинних і 289 застановлених нафтових копалень, десятки високих шахт, 4 велитенські та цілий ряд дрібних рафінерій, 16 газолінарень, та непроглядна юрба фабричок, кітловень, варстатів.

Басейн — це 5.000 тон ропи, 40,000.000 м.³ газу, 40.000 тон перетворів нафтових, 3.000 тон газоліни, 68 тон воску — що місяць.

Басейн — це кілька могутніх концернів заграничного капіталу, об'єднаних в один картель (синдикат нафтової промисловости), що розпоряджає 86.59% всієї продукції і всіми рафінеріями, та до 160 дрібних „краєвих“ нафтових хижаків зі своїм теж „картелем“ (синдикат продуцентів ропи) з 13.41% продукції і без жадної рафінерії.

Басейн — це 70.31% французького, 7.10% американського, 5.15% австрійського, 2.46% німецького, 0.65% італійського, 0.64% бельгійського, 0.28% чехословацького — а всього 13.41% „краєвого“, — жидівського, німецького, польського й українського капіталу.

Басейн — це 6.672 копальняних, 2.775 рафінерійних, 250 газолінарняних, 239 воскових і ціла армія других робітників.

Басейн — це тисячі безробітних і десятки тисяч членів їх родин без шматка хліба й ложки страви.

Басейн — це 170—230 долярів за кожну цистерну ропи, 5 сотиків за кожен куб. метр земного газу, 1—80 амер. центів за кожен кг. нафтових перетворів, 32 зол. за кожен кг. воску — для капіталістів, а 6 зол., 5.41, 3.77, 2.20, 2, 1.50 а навіть і 0.70 зол. за цілоденне „зраціоналізоване“ гарування — робітникам.

Басейн — це „тверда“, закордонна валюта підприємцям, а п'ятимісячне нераз залягання з виплатою головних заробітків робітникам.

— — — — — — — — — —

Про те, як повстала нафта і звідки взяли її джерела на нашому Підкарпатті, різно думають вчені.

Чи примандрувала вона аж зі самого розжареного ядра землі, де водяні пари, ділаючи на шари камінного вугілля, металів і др. неорганічних тіл, у шаленому вирі взаємних сполук і комбінацій, гнали шляхами еманції в гору, щоби скроплитися тут серед наших лупцевих верств ілів і глин у цілі моря ропи, — як думали Бертельо і Менделєєв.

Чи може повстала вона простіше і більше правдоподібно, з розкладу тіл якихсь велитенських жителів прадавнього „галицького моря“, що їх якась тектонічна катастрофа зігнала під „карпатський беріг“ і тут погребала на віки (Гефер, Енґлер).

Або може запалися тут коли буйні підкарпатські праліси й джунглі і з їх соковитих пнів та билин виферментувала за мільйони літ теперішня ропа (Ортон, Зубер, Радзішевський).

Нічого певного...

Нафту під назвою „скельної олії“ (петролеум) знали і в старину. Сицилійською нафтою світили за часів Плінія.

Генуя у 18 ст. теж освітлювала свої вулиці нафтою.

Підкарпатську ропу завважили теж дуже давно. Ця темно брунатна, вонюча рідина, звана населенням кип'ячкою або ропою, прослизала подекуди й на поверхню землі. Звідси й назва: Ріпчиці, Ропичка, Ропиця і т. д. З початку вживано її в нас як... ліку на ревматизм і сухоти, а також на смари до деревляних возів, млинських коліс і чобіт. В 17 столітті розносять її з нашого Підкарпаття (густішу на смару, рідшу на лік) по цілій тодішній Україні, Польщі, Угорщині, а навіть Німеччині та Росії окремі торговці, звані ріпниками, мазярами, смаровозами.

Пробували й очищувати її. В праських міських актах є згадка, що якісь два трускавецькі громадяне „Joseph Haecker u. Johann Mitis“ вже в 1810 р. переговорювали з праським магістратом в справі доставлювання ними їх власного ропного дестилляту до освітлювання вулиць по 34 гульдени від бочки. Чому не доставляли — не знати.

Перший дестиллят нафти добув аж у 1853 р. фармацевт Гнат Лукасевич, а першу нафтову лампу сконструував у 1855 р. львівський бляхар Братківський.

Удосконалений спосіб рефракційної дестилляції привіз із Америки інж. Щепановський в 1883 р.

Вона знайшла нарешті своє основне застосування.

Борислав кипить. Риються в землі, черпають возять.

Скасування панщини і в наслідок того довільний резервуар вільних найманих рук сприяє тому. Борислав з тихого села, перемінюється відразу в дике, невидане в нас, каліфорнійське скопище. Все пре туди. Жидівські й польські доробкевичі викуплюють, або обманом здобувають золотодайну землю, місцеві українські селяни йдуть з торбами, а сільська біднота з цілого округа масово мандрує туди на заробітки.

Що таке Борислав? — питав себе коло 1900 р. автор знаменитого анонімового памфлету „Kapitan Kuczynierów borysławskich“, викупленого зараз же в цілості капіталі-

стами — розглядаючи по черзі і дуже докладно тодішніх місцевих представників світа капіталу з їх етичного боку. Дійшов до таких висновків: ..., „Морд, брутальний грабунок, підпал, продаж чужого майна, кривоприсяга, фалшування документів, купівля „представників ладу й порядку“ — ось симптоми, що вияснюють тайну збагачування давніх арендарів, інженірів без патенту, пошукуваних гончими листами криміналістів і найрізномірніших чужих авантюристів, для котрих Кльондайк, Канада й Аляска були занадто правовими країнами і через те мусіли вони шукати собі приюту у Бориславі“...

Коли в 900 роках один із найбільших бориславських капіталістів М. Корнгабер заскаржив до суду за якусь незначну обиду одну віденську газету, то на процесі вийшло, що „обиджений“ капіталіст мав ні більш ні менше тільки 150 процесів за різні свої злочини, а коли раз дістав візвання до суду і адвокати налягали на нього, щоби пішов, бо можуть його арештувати, він просто з моста заявив: Я полагодив це телефонічно.

Коли сь прошпортували за ропою неглибокі ямки, відтак копали ручно глибші криниці, з яких теж ручно корбами й ведрами черпали ропу.

Тепер машини, машини, машини... Вертять шиб. Немов у лихорадці дрижить і деревляними зубами кланцає висока вежа з „короною“, тріщить журавель, теркотять мотори, гуде сверловий барабан, чріє при „каламутку“ вертач і раз по раз гупають глухо у саме серце землі на кілометрових проводах масивних залізних штанг сверли, долота, баківці ексцентри, корони... Стогне земля, але таки піддатися мусить людському мозкові й силі машин. П'ядь за п'яддю вступає, а хитрий капіталіст забезпечує відразу свій здобуток сталевими маннесманівськими рурами.

Аж нарешті. Високою фонтанною трискає добута ропі, в смертельному жаху „з корони“ втікає по ливні заскочений робітник. Її так багато, що не вспівають відводити до спеціальних збірників з паровими ogrівачами до відчищення, а відтак відпомпувати до резервуарів, рафінерій, залізниць. Вона заливає цілком терен і по тому чорному вонючому золоті бродять як по воді.

„Вибух“ — це нові мільйони для капіталіста, але й нові редуції для робітників. Їх тепер вже стільки не потрібно. Може потім... як вибуховий розгін ропи ослабне й як доведеться помпувати її, ссати зі землі смоками, або черпати „ложкою“.

В рафінеріях скомплікована апаратура нагріваних парою кітлів, кондензаторів, скроплювачів, холодильників і щераз кітлів, зробить з тієї ропи все, що тільки сьогодні вміють добувати з неї.

Нагріють до 70° С. і випарує з неї петролевий етер, або ріголен — плин до розпускання живиць, кавчуку і до ліплення гум („гуміляйзум“ циклістів). Нагріють дальше до 85° — парує газоліна до відчищування вовни, плям і т. д. При 100° — бензина, 120° — лігроїна до палення і до виробу світляних газів, при 150° — петролевий спирт до чищення машин, до розпускання олійних красок і т. д., при 180° — нафта до свічення. Решту пражать вже до 400 і 500° С., бо аж тоді видавлюють з неї важкі олії багаті в васеліну, а ще при вищій температурі відпаровує парафіна і т. д., доки не остане з неї десята частинка густавої мазюки, яка теж не є ніщо інше, лише асфальт.

Не марнується теж і газ земний — ці газові вуглеводани, що пруть ропу в гору, або виходять і без неї зі землі. Не марнуються раз тому, що це прекрасний опаловий матеріал (що до скількості кальорій 1 м.^3 газу = 1 кг. ропи = 2 кг. вугля) та добрий сирівець на газоліну, а по друге він страшно небезпечна штука, бо в сполуці з повітрям дає він той „грімучий газ“ зі страшною вибуховою силою, від якого згинули вже тисячі робітників.

Тому ловлять його щільними апаратами зараз при отворі, відчищують вентиляторами Єпера, міряють манометрами й млинками і відводять рурами до місць призначення. Коли його меншає, ссуть зі землі ексгавсторами. Ним гонять газові мотори, опалюють кітли, мешкання а в газолінарнях скроплюють на газоліну (100 м.^3 = 16 кг. газоліни).

Цілком інша справа зі зеленим воском. Тут уже ніщо не вибухає (крім газів деколи, від яких дусяться, або згорюють шахтярі), нічого не помпують, ні ссуть машинами. Тут іще царство ручної праці. В глибоких і розлогих підземних хідниках важкими компресоровими джаганми лупають робітники брилу за брилою чорно-брунатної м'якуватої маси. Тачками і візками відвозять її до шибу і там йде вона в гору, де в гарячій воді відчищують її, перетоплюють і продають до рафінерій. Після рафінерійного хемічного відчищення стає він білим або жовтавим напів прозорим воском на свічки, до політур, косметиків і т. д.

Коли говоримо про початки нафтової промисловости на нашому Підкарпатті, то вони починаються аж після винаходів Лукасевича та Братківського, отже тоді, коли ропа знайшла своє масове примінення. Крім того, аж тоді заіснували ті об'єктивні умовини, конечні для всякої промисловости; а саме, в наслідок повалення решток феодалізму та скасування панщини, з'являється на арені необмежений у свому грабіжництві, наростаючий буржуа — промисловець, пан нового ладу й безконкурентний організатор продукції, а поруч нього необмежений резервуар теж „вільних“, вже найманих, селянських рук, потрібних так конечно для тієї продукції, базованої на нових основах.

Борислав аж кипить. Копають, риються в землі, черпають з неглибоких криниць ропу деревляними ведрами, возять.

Першу газетну вістку про продукцію Борислава тих часів маємо аж у 1868 р. Останній тижневий додаток до „Газети Львовської“ за цей рік поміщує статейку, в якій читаємо:

„...Від часу, як пошукують у Бориславі за нафтою, założено там понад 6.000 криниць, з яких одначе більшу частину занехано, так, що тепер (т. зн. кінець 1868 р. — пр. наша) існує в дійсності 3.083 криниць, що дають нафту, а 390 шибів, що дають земний віск... З вищеназваних криниць лише 1450 продукує зараз нафту, а 1633 є в репарації, або відбуваються в них земні роботи. Тижденева продукція в Бориславі виносить 2.100 сотнарів ропи... В цілому дрогобицькому повіті є 3720 криниць з нафтою і 390 зі земним воском“...

Але мимо того, навіть дуже широкого, видобування ропи, нафтова промисловість Підкарпаття та його найбільшого і найважливішого осередка Дрогобицько-Бориславського Нафтового Басейну починає на добре розвиватися аж тоді, коли закинено ручне копання розмірно неглибоких криниць, а почато вертіти машинами глибокі, модерні шибви.

Першу спробу такого верчення в Галичині переводить в Кленчанах у Зах. Галичині Фавк, який вертить системою полоскання.

Після 1885 р. пробують канадійці Mac Garvey, Perkins і Crespy вертіти у Слободі рунгурській. В Бориславі перший нафтовий шиб починає вертіти той сам Mac Garvey до спілки з німцем Берггаймом аж в 1893 р. Ропу знаходять на глибині 400 метрів.

За цим першим успішним верченням — нафтових підприємців охоплює гарячка верчень. Очевидно, що на це

дозволяють собі лише багатші. Бідніші ще довго возяться зі своїми криницями, заки побанкрутують і зникнуть, не змігши подолати конкуренції дуже видатних верчених шибів.

Тим, що вертять, у різних часах, на різних глибинах, вдається подибати ропу. В 1896 р. фірма „Карпати“ доверчується їй на глибині 620 метрів, в 1899 найбільша глибина виносить 900 метрів, в 1914 р. шиб „Антін II.“ осягає 1602 метрів, а шиб „Британія“, доверчений вже у війну — 1657 метрів. Тепер глибина доходить до 1.900 і навіть 2.000 метрів.

Враз зі зростом верчених шибів зростає й продукція. В 1899 р. Борислав дає 25 цистерн (1 цистерна = 10.000 кг. = 1 вагон) ропи місячно, а в 1908 р. 1.200 цистерн місячно. До того ще літом того року нововиверчений шиб „Oil City“ в Тустановичах (згорів небавом) довертівся був такої нечуваної скількості ропи, що сам давав по 140 вагонів на добу.

З вибухом світової війни, Австрія, цісарським декретом з 17. X. 1914 р., перебрала всю нафтову промисловість на потреби держави, т. зн. на военні потреби Австрії та всіх її союзників. Промисловість цілковито змілітаризовано.

Після війни настає для підкарпатської нафти просто світла кон'юнктура. Європа потребує як найбільше ропи для урухомлення своєї занепакої промисловости. За вагон ропи платять по 400 і 500 долярів і ціла підкарпатська промисловість рушає відразу повним розгоном. В 1919 р. сам Нафтовий Басейн дає 75.777 цистерн ропи.

Але цей розгін не триває довго. Закордонні спекуляційні капітали, які стягнув туди польський уряд, розпочали чисто грабункову господарку в тій промисловості, т. зн. черпаючи тільки з готових шибів, а нових верчень не роблячи майже ніяких. Через те отже, почавши вже від 1921 р. продукція Басейну і цілої підкарпатської промисловости починає постійно обнижуватися, а то й катастрофально падати.

В 1922 р. є вже лише 63.032 цистерн у Басейні, в 1924 — 67.317, в 1926 р. — 67.884, в 1928 — 62.393, в 1929 — 55.567, в 1930 — 52.893, в 1932 — 39.200 цистерн ропи.

Не краща ситуація і в другій західно-українській окрузі, а саме станиславівсько-бितківській. Вона, найбільше знищена війною, приходить фактично до сил аж у 1924 р. даючи за той рік 4.089 цистерн ропи. На тій висоті тримається вона майже до останньої кризи т. зн. до 1930 р. і теж починає занепадати, даючи за 1932 рік лише 3.956 цистерн ропи.

Тримається не зважаючи на кризу лише одна, етнографічно польська, кросненська округа, в яку вкладають капітали польські державні та військові круги, з чисто політичних та військових міркувань. Але і тут помітне легке обниження продукції, бо коли за 1931 рік дала вона 9.691 цистерн, то за 1932 рік лиш 9.517 цистерн.

Якщо ходять про кризи, то західно-українська нафтова промисловість пережила їх вже кілька. Звичайно не будемо говорити про цілий ряд криз з тих часів, коли то вона була ще в пеленках, т. зн. до 1900 р. а візьмемо часи її вже пізнішого розвитку. Перша з них має місце в 1902—4 рр. Причиною її було те, що невеличкі тодішні рафінерії не могли собі дати ради з тою масою ропи, що давали копальні. Підприємці не мають що робити з ропою і починають її просто випускати в ріки. Але це не був вихід. Вода заливала селянські поля, а з ропою то цілком винищувала засіви й сіножати в цілих округах. Піднявся пам'ятний крик до уряду. З цієї кризи вийшли підприємці в той спосіб, що заангажували в рафінерійну промисловість закордонні капітали, які почали будувати великі рафінерії.

Друга криза в 1908—9 р. була багато тяжча. Наступила вона тому, що з велитенським зростом продукції не могли справитися вже не то рафінерії, але й австрійські ринки. Все перевантажене нею і рафінерії не хочуть навіть купувати її. Ціна спадає до просто смішної цифри: 50 корон за вагон. Навчені досвідом першої, починають підприємці переговорювати з американськими капіталістами зі „Standard Oil Comp.“, щоби втягнути їх на галицький терен і поширити через них ринки. Проти того протестують австрійські дрібні рафінери, зорганізовані тоді у концерн „Olex“ і напірають на уряд, щоби він полагодив сам якось ту справу. Австрійський уряд, поміж молотом та кувалом, погоджується нарешті зліквідувати кризу в той спосіб, що буде за державні гроші велику рафінерію в Дрогобичі т. зв. „Відбензинарню“ (тепер польський, теж державний, „Польмін“), закуповує велику скількість ропи для лocomотив, та буде для магазинування ропи великанські цементові резервуари коло Дрогобича, т. зв. „доли“, які між іншим показалися до нічого. В цей спосіб Австрія грішми з податків вратувала нафтових капіталістів з кризи.

Те, що тепер помічаємо в нафтовій промисловості — годі назвати кризою. Це висліди цілими роками підготовуваної руїни, яку загальна криза лише довела до краю і поглибила. Бо занепад нафтової промисловости випередив значно загальну кризу, що ми бачили вже при обговорю-

ванню продукції, і, в першу чергу, спричинили його свідомо самі, здебільша закордонні, капіталісти.

Розглядаючи світ капіталу в промисловості нафтового Басейну від самих початків його розвитку дістанемо таку картину:

Капітали заангажовані в первісну форму нафтової промисловости Підкарпаття й Басейну були зразу виключно місцеві. Зі самого початку згадувані вже нами мазярі, ріпники і смаровози, що самі черпали і розносили ропу — це були або самі селяни, або міщани, що за певною оплатою черпали зі селянських ґрунтів ропу. Коли вже дійшло до копання криниць, тоді вже звичайно викупувано в селян дані терени. Робили це здебільша місцеві жидівські доробкевичі, а також і польські. Селяни не знали тоді ще вартости своїх піль і продавали їх за безцін. Звичайно, що не обходилося і без шахрайств, фалшування документів і т. д. Масовому випродуванню золотодайної землі за безцін сприяло ще й те, що австрійський уряд цісарським патентом з 23. V. 1854 р. та рескриптом міністерства скарбу з 18. IV. 1855 зарахував був ропу і віск до викопалин і перебрав був на цісарський скарб. Спори за те з галицьким соймом тягнулися довгі роки і нарешті реґаль відкликано.

Ці роки непевности використали як слід нафтові спекулянти, які втіли за безцін викупити майже весь Борислав.

„Якби не жиди — не булоби Борислава“ — писав колись польський нафтовий промисловець, ендек і основник львівського „*Slow-a Polsk-ого*“ Вольскі.

Але вже дуже скоро всякають туди і другі австрійські капітали, а в 80-их роках стрічаємо вже на бориславському терені й англійський та канадійський капітал у особах таких маґнатів, як Mac Intosh, Mac Garvey, Crespy, Perkins і т. д.

Під сам кінець минулого століття серед нафтових підприємців Басейну знаходимо такі імена нафтових маґнатів: з краєвих — Адамовські, Богуш, Длугош, Дучинські, Енгель, Федоровіч, Генніґ, Кіслер, Корнгабер, Ліberman, Лаш, Подоскі, Шпіцман, Вольскі, Одживольскі, Шуцман, Шуйскі і т. д., а зі закордонних, крім згаданих канадійців, ще Scott, Perutz, Rosenthal, Австро-бельгійське товариство, Англо-банк і т. д.

Вже біля 1906 р. стрічаємо в Басейні великанські нафтові концерни чужих капіталістів, як „Галицьке Карпатське Нафт. Товариство“ і другі, які розпоряджають де-

сятками і сотками копалень та затруднюють у себе і по півтора тисячі робітників.

З вибухом світової війни антантські капітали відразу втікають з підкарпатської нафтової промисловости. Американський ще деякий час остає, але й він згодом забирається. Басейн держать австрійський та німецький капітали.

Після розвалу Австрії нафтова промисловість знайшлася в дуже скрутному положенні. Вирвавшись з кігтів примусової мілітаризації, опинилася нагою. Німецький й австрійський капітали приснули, збанкрутували. Українське дрібноміщанство, що взялося було творити ЗОУНР не було в стані допомогти їй нічого. Отже весь час українсько-польської війни Басейн фактично стоїть, а зунерівські нафтові комісари спекулюють і вивозять лише те, що не встигла забрати Австрія й Німеччина.

Повоєнна нафтова кон'юнктура приманює відразу в нафтову промисловість Підкарпаття „побідоносні“ закордонні капітали. Першенство одержує, звичайно, опікун і „союзник“ новоствореної Польщі — французький капітал. За ним ідуть вже й його союзники, американський, бельгійський, італійський, англійський і т. д. капітали. Згодом намагається втискати теж і німецький капітал, але тому роблять великі труднощі, толеруючи вже радше німецько-австрійський, ніж його.

Польський уряд радіє з того напливу капіталів, надіючись бути паном могутньої нафтової промисловости. Але свої пляни має польський уряд, а свої закордонні капіталісти. Ті цілком не мають наміру розбудувати цієї промисловости для Польщі, а розуміють її, як зовсім слушно належну їм кольонію за їх воєнну й дипломатичну поміч Польщі, та починають відразу чисто кольоніальну, грабункову господарку. Викупувають старі довоєнні концерни, як „Гал. Карп. Нафт. Тов.“, „Премієр“, „Фанто“ ітд. В нові рисковні пошукування не вдаються, вертають тільки там, де певні нафти. Тому, що вигідніше їм іти спільно, ніж роздрібно, і супроти робітництва і супроти польської політики, в'яжуться відразу у певного роду об'єднання т. зв. „Нафтову групу“, до якої польський уряд долучує і свою державну рафінерію „Польмін“ (австрійську „Відбензинарню“).

Але в конкуренційній боротьбі за наживу ця доволі неспаяна і різношерстна „група“ не по нутру домінуючому французькому капіталові і він приступає до творення національно свого, однородного та ціпкого тіла, яке могло би стати диктатором нафтової промисловости. В 1927 р. нафтові концерни, викуплені французьким капіталом у всіх

трьох нафтових округах, як: Премієр, Альфа, Карпати, Еквівалент, Домброва, Фанто, Нафта, *Société Ind. de Galicie, Société de Potok*, Малоп. Пшем. нафтовий і С-ка „Ясьолка“ — об'єднуються в один спільний, великий, французський, нафтовий концерн п. н „Малопольска“.

На початку 1928 р. „Малопольска“ переводить об'єднання ще й дальших шістьох великих концернів чужого капіталу, як франц. австр. „Ліманови“, мішан. „Східних Газів“, американських „Галіція“, „Standard Nobel“ і „Vacuum Oil Comp.“ та бельгійського „Бориславська Нафта“ — в один спільний нафтовий картель „Синдикат нафт. промисловости“ і стає на чолі того картелю. Отже вже в 1928 р. на терені Басейну маємо до діла з одним великим нафтовим картелем закордонного капіталу і зі 150 дрібними, закордонними і т. зв. краєвими, фірмами.

Картель цей відразу в 1928 р. має в своїх руках 69.2% продукції на цілому Підкарпатті, а аж 87.9% у Басейні.

Дрібніші фірми господарили весь час звичайно окремо, кожна для себе. Аж підчас другої кризи, коли треба було вести переговори з австрійським урядом, створюють вони свою першу організацію т. зв. „Союз продуцентів ропи“, в липні 1908 р., для латання кризи, і спеціальну свою профорганізацію для організування боротьби з нафтовим робітництвом т. зв. „Палату підприємців“ в червні 1909 р.

Після війни гурра-патріотичні польські та жидівські дрібні підприємці організують свій псевдо-картель ZPPN. (*Związek polskich przemysłowców naftowych*), який у 1930 році дає 562 цистерни за цілий рік т. зн. багато менше ніж один видатний шиб. Решта належить до вільного т. зв. „Краєвого нафтового товариства“.

Але, що значить картель, відчули дрібні нафтові фірми відразу. Він зараз же створює свою власну ропну централь, викуплює всі великі товариства для відпомпування ропи, як Петролеа і т. д. захоплює у свої руки всю рафінерійну промисловість і монополію на визначування цін ропи.

Розпоряджаючи сам довільною кількістю ропи він не дуже спішиться купувати її для своїх рафінерій від нескартелізованих фірм. Але що більше, щоб обнизити ціни на їх ропу, картель наказує навіть приватним рафінерам замикати їхні рафінерії, виплачуючи їх власникам чисті зиски, так якби вони й вели ті підприємства. Дрібні фірми пробують рятувати себе і на спільному з'їзді ZPPN і краєвого нафт. Тов. в травні 1932 р. творять теж свій картель „Синдикат продуцентів ропи“. Цей картель, вже ніби — краєвий, почав напирати на уряд, щоби той полагодив якось ті справи. Але польський уряд у тарапатах. Проти

закордонного картелю виступити не може, бо сам він через свій „Польмін“ належить до того картелю. Справу збуває аранжуванням ялових нарад, які взагалі нічим не кінчаються.

Суть тут у самій організації нафтової промисловости. Серед нафтових промисловців розрізнити треба три групи. Є т. зв. чисті продуценти, т. зн. такі, що мають лише самі копальні, а є і продуценти-рафінери, які мають і копальні і рафінерії. Третя група це т. зв. чисті рафінери що мають лише рафінерії, до яких ропу мусять купувати.

Таким продуцентом-рафінером є тепер виключно картель, який крім того перетягнув на свій бік і всіх чистих рафінерів. Маючи сам довільну скількість ропи, не стоїть зовсім у ласку чистим продуцентам, яким є теперішній другий, новоповсталий, картель дрібних фірм, бо вони, не маючи де збути своєї ропи, мусять і так продавати її першому картелеві за ціну, яку їм той схоче дати.

Процентове відношення у Басейні з кінцем 1932 р. таке:

продуценти-рафінери	76.59%	продукції.
чисті продуценти	23.41%	„
В станиславівській окрузі:		
продуценти-рафінери	74.77%	продукції.
чисті продуценти	25.23%	„

Коли ходить про розмежування поодиноких капіталів по їхній національній лінії, то відносини Басейну подали ми на вступі. В станиславівській окрузі справа ця в місяці грудні 1932 р. представлялася так: франц. капітал 61.95%, америк. 9.56%, італійський 3.49%, австр. 1.72%, англійський 1.46% і весь краєвий, т. зн. польський, жидів. і т. д. 21.82%.

Т. зв. український капітал у нафтовій промисловості майже не існує. У виробництві пробує у Басейні щастя заледви кількох доробкевичів, що доробилися на „бруттах“, т. зн. застережених собі відсотках з чужої продукції на їх колишніх теренах. В цілому Басейні в місяці березні ц. р. в продукції є всього один шиб „Маруся“ о. Єднакого у Нагуєвичях. „Петлюра“ о. Ліщинського в Бориславі, „Ерна IV“ та „Терлецький VII“ Братів Терлецьких в Тустановичах дають лише спорадично дещо ропи, решта 7—8, власниками яких є Турови, Сасики, Іванчуки й Шептицький, це старі застановлені шиби, з яких лише пару дає ще троха земного газу.

Стан затруднення, т. зн. скількість зайнятих у нафтовій та восковій промисловості Басейну, у різні часи був різний. За часів виключно ручної праці був він дуже висо-

кий, з переходом на машинову зменшувався, а з дальшим розвитком промисловости зростав знову.

В 1865 р. в самій восковій промисловості Борислава працює 5.000 робітників. В 1904 р. в нафтовій і восковій промисловості Басейну працює біля 7.000, а в р. 1910 до 12 тисяч.

В перші повоєнні роки стан затруднення знову дуже високий. Статистики бориславської Палати Підприємців Залускі і Станішевські подають цифру 16 тисяч.

В 1927 р. самих копальняних робітників у Басейні 7020, а в 1928 р. 6.758. В місяці травні 1930 р. тих робітників вже лиш 6.277, а під кінець жовтня 1931 р. 6.019.

Отак прийшло „звужування промисловости“, криза. раціоналізація. Почато редукувати масово, а з тих, що остали при праці, виганяти останній піт, по думці засади: найменша скількість — найбільше праці.

Постійних старих робітників, яких не можна було викинути впрост на брук, викидано посередно. Призначувано їх до т. зв. „зелених бригад“, т. зн. резервових відділів, яким дається змогу працювати не більше, як 4—5 шихт на місяць. Це півбезробітні.

Бо безробітні Басейну, це зовсім окрема каста засуджених на голодову смерть людей. На кожному місці стрінете ті жовті запалі обличчя, голодовою гарячкою поширені зіниці, ті згорблені плечі й непевні ноги, одягнені і вбуті в... далекий спомин одержі й обуви.

Є їх у Басейні понад 6 тисяч, а з родинами до 30 тисяч. Підмогу побирає незначна частина, себто тих, яких ця доля стрінула недавно. Загал повільно конає з голоду.

Мешкають у норах, палять назбираним і намоченим у ропу трачинням, кормляться чим попаде і бродять, у якійсь півсонній апатії бродять краєчками хідників і вуличок. Більше підприємчиві масово жебрають по селах.

Але я серед того своєї гідности члена робітничої класи й людини вони не тратять. Коли в часі останнього страйку капіталісти намагалися вербувати їх на штрайколомів, на їх заклик і обіцянки не пішов ні один безробітний Басейну. Це здебільша стара, випробувана і горда гвардія пролетарського Басейну.

Після „голодових розрухів“ в 1931 р. „громадські комітети“ почали комедію зі збірками. На села накладається впрост данину в натурі, стільки, а стільки бульби, чи чого „на безробітних“. І селянство дає радо, хоч знає, що по обтягненню всіх коштів комітетів, не багато безробітним попаде з того.

Влада й адміністрація цікавиться ними лише постільки, чи вони мовчать іще.

Умовини праці в початках промисловості дуже погані. Копано ручно нафтові криниці, ручно корбою тягнено важкими деревляними ведрами ропу. Умовини покращали аж з переходом на верчені шиби.

У восковій промисловості ручна праця збереглася й до тепер.

Катастроф було немало. В нафтових, здебільша небогорожених, криницях топились робітники і при праці і йдучи від праці вечером. У воскових шахтах дуже часто валилися хідники, вибухали земні гази, які вбивали робітників. В червні 1902 р. в шахті французької воскової групи згорює живцем у газах 20 робітників. Про забезпечення життя і здоров'я робітника, а тимбільше про якісь відшкодування сім'ї ніхто не думав. Ці справи покращали дещо аж тоді, коли робітники самі навчилися примушувати до цього капіталістів та уряди.

Визиск панував нечуваний. Найкраще свідоцтво „бориславському пеклу“ тих часів дають такі очевидці, як Іван Франко (Бориславські оповідання, Воа Constrictor, Борислав сміється, і т. д.) та бориславський народний учитель Ст. Ковалів (С. Пятка) (Каліфорнійські образки і т. д.).

Умови найму робітника були індивідуальні, а загальна нужда по селах та містах вбогого Підкарпаття давала все довільну скількість робочих рук, так що і заробітні платні були все, на загаль, дуже низкі.

Вже перед самою війною пересічна заробітня платня в Басейні виносила: для вертача 9 корон, для помічників вертача 5 корон, для менше кваліфікованих 3,2 і 1 1/2 корон за шихту, яка рівнялася тоді 10—12 годинам праці.

Справу заробітних платень унормовано аж по війні, коли в 1922 р. профспілки нафтових робітників, в імени всіх робітників, заключили одну спільну збірну умову з Палатою підприємців, як представницею всіх нафтових капіталістів. Збірна умова поділила нафтових робітників на чотири основні групи, визначуючи для кожної з них основну платню.

В 1928 р. платні ці були такі: I категорія: вертач I кляси — 11.58 зол., вертач II кляси — 10.87 зол., майстри — 10.16 зол., II категорія — кваліфіковані робітники 7.72 зол., III категорія — некваліфіковані 5.57 зол., IV. катег. — молодечі 3.08, — за шихту.

Від 1930 р. починають капіталісти постійно обтинати платні. За 1931 рік обнижено ті платні майже на 25% так що в 1932 р., безпосередно перед страйком, виносять вони

лише: I. категорія — 7.70 зол., II. кат. — 6.06, III. кат. — 4.19, IV. кат. — 2.45 зол. за шихту.

Але й ці платні видалися капіталістам ще за високі. Вони, хочаби повернути до давних часів індивідуального найму та індивідуального визиску, виповідають, літом мин. року, збірну умову взагалі. Аж вересневий страйк примусив їх продовжити цю умову ще на один рік. Але наслідком політики пепесівського страйкового комітету втратили з тих платень дальших 10% — робітники копальняні, а 8% — рафінерійні.

В соціальному та національному складі робітництва Нафтового Басейну помічуємо, за весь час існування промисловости, постійні флюктуації і зміни.

Перші нафтові робітники Басейну рекрутувалися виключно з дооколичних українських сіл та частинно лише з жидівської, польської й української міської бідноти, яка, як меткіша, йшла у Борислав радше на сторожів, наставників, доглядачів і т. п. Початково працю трактовано, як доривочні заробітки. Неформна й неоднородна селянсько-дрібноміщанська маса плила, перевалювалася, відпливала і припливала знову. Так було довгі роки.

Звичайно, що в неї не можна дошукуватися ще навіть проблисків якоїсь свідомости. Вона неграмотна, темна, безпорадна. За „шустку“, за якою вигнав її зі села, чи з міста голод, вона робить усе, що схоче підприємець. Визискувана жорстоко, кривджена і поєввіряна всіми, вона здобудеться, часами лише, роздрібно, на певні відрухи, на персональні акти помсти: колом по голові наставника чи касієра, або підпал, або капіталістові шибу за кривду.

Але й ця сира маса, коли починає тісніше зв'язуватися з виробництвом, виварюється з роками на те, що ми розуміємо під поняттям робітництва. З одного боку починає творитися ціпке ядро промислового пролетаріату, а всі суспільні відпадки того процесу, або втікають назад до себе на село, або, таки на місці, йдуть „на дно“ славного бориславського люмпенпролетаріату, званого тут чомусь „барабами“.

Переважає, звичайно, українське робітництво. Ще в 1904 р. польський капіталіст, інж. Вольскі, мусить йому признати 80%, а в 1907 р. навіть такий тенденційний статистик, як польський проф. Буяк, 50% (жидівських робітників, на його думку, 30%, польських 20%).

Починає ставити перші кроки і класова свідомість. Приблизно вже від 1894 р. починають працювати серед робітництва Басейну гуртки тодішньої Г. С. П. (Галицька Соціаліст. Партія), яка гуртувала робітників, без огляду на їх

національність і яка після конгресу австрійської соціалдемократії в 1897 р., розпалася, згідно з прийнятим конгресом національним принципом, на ППСД і УСДП. В 1902 р. утворено в Бориславі „Агітаційний комітет ППСД“, на чолі якого станув „муж довіря“ цієї партії Дашинських, Марків і т. д., теперішній фашистівський посол, Рудольф Бурда. УСДП появляється у Басейні дещо пізніше, бо коло 1903 р.

Коло 1900 р. повстають і перші зав'язки профспілок. Твориться місцевий відділ профспілки металівців (*Verband d. Eisen- u. Metallarbeiter Oesterreichs — Ortsgruppe Bogyslau*), а ППСД організує „Робітниче товариство Гірників“. Згодом повстають і другі профспілки в Бориславі та Дрогобичі.

По раз перші святкують нафтові робітники Басейну 1-ше травневе свято в 1902 р.

Перший страйк нафтового робітництва вибухає в Басейні 8. липня 1904 р. До страйку приступили відразу всі нафтові та воскові робітники. Обняв він понад 7 тисяч робітників, висуваючи, поруч домагань економічної натури, як головний постулат — 8 годинний день праці. Страйком кермує спеціально вибраний робітниками страйковий комітет, зложений з 31 робітників. Страйк тягнувся півтора місяця і закінчився узглядненням робітничих домагань за виїмком 8 год. дня праці, якого зрештою не вдалося нафтовим робітникам виборити й до війни.

Цей перший масовий і прекрасно зорганізований страйк перестрашив капіталістів. Їх тодішній орган, львівське „*Słowo Polskie*“ з 21. VII. 1904 в статті „Що дальше?“ пише:

„Страйк триває. Щодня на толоці, або в домівці „Гірнича“ збираються товпи, повіває червоний прапор і з трибун падають вогненні слова про тих „катів“, що „лиють нашу кров“ і т. д.“. — Але не обмежувалося на ствердженню факту. Ця сама газета розпускає слухи, що страйкарі дістали гроші від американського „*Standard Oil Comp.*“.

Підприємці почали викидати робітників з мешкань. Австрійська влада прийшла на поміч капіталістам. Профспілки опечатала поліція й арештувала провідників страйку. За страйк арештованих було 70 робітників, а з того 20 засуджено по 3—4 місяці тюрми.

Над цим страйком зупинилися ми довше тому, бо він становить переломовий момент в історії робітничого руху Басейну, розбудивши, у як найширших робітничих масах, пораз перший, почуття власної сили та гін до організації.

Нафтові капіталісти, очунявши троха від страху, після того страйку доходять до переконання, що цю солідарність робітництва треба якось знищити або бодай

зменшити, шляхом повільного вливання у Басейн нового, сирого, темного і покiрного селянського матерiялу. Отже починають звiльнювати що найактивнiших робiтників, а на їх мiсце привозити масово польських селян з Мазурщини. Вправдi й давнiше вже напливали у Басейн робiтники поляки, але були це виквалiфiкованi робiтники — абсолюенти гiрничої школи, яка вiд 1897 р. знаходилася у Ветшiнi у Зах. Галичинi, i вiдсоток їх був незначний. Пiсля страйку звоження польських селян у Басейн стає масове i не переривається до вiйни.

Асимiляцiйна робота сiред того темного, як табака в розi, елементу, в сенсi приєднання його до старого ядра, надзвичайно важка. Всi вони здебiльша не мешкають навiть на мiсцi, а тiльки приїздять на цiлий тиждень на роботу, вiдїжджаючи на недiлю i повертаючи в понедiлок спеціальними для них поїздами, якi населення прозивало злобно „барабен—цугами“.

Наслiдком того соцiального та нацiонального перегрупування активнiсть пролетарiяту Басейну починає сильно кульгати. Борислав, здобувається ще на цiлий ряд страйкiв до вiйни, та нiюдин з них не дорiвнює вже солiдарностi й дисциплiною першому страйковi.

В дрогобицькiй рафiнерiйнiй промисловостi, де того нового напливу селянства не було в таких розмiрах, активнiсть утримується. Пiд цим оглядом у передвоєннi роки Дрогобич висувається на чоло Басейну. В день виборiв до австрiйського парламенту 19 червня 1911 р. дрогобицьке робiтництво, довидавшись про виборчi шахрайства урядово-капiталiстичної клiки, демонструє по вулицях, демолує виборчi льокалi капiталiстiв i зводить формальнi бої з австрiйськими жандармами та зi стягненням на поспiх проти них вiйськом. Пiд вечiр того дня стрiляє до тiєї робiтничої демонстрацiї двi сотнi австрiйських жовнiрiв, встелюючи вулицi 26 робiтничими трупами i 47 важко раниеними.

До самої вiйни переважає ще в Басейнi українське робiтництво. З ним мусить числитися навiть така шовiнiстична, соцiялпатрiотична партiя як ППСД, i на робiтничого посла з Басейну ставить лише тодiшнього уєсдепiвця С. Вiтика.

Пiдчас вiйни заходять дальшi, особливо нацiонального характеру, змiни в складi робiтництва Басейну. Директори та урядовцi фiрм — поляки реклямують вiд вiйська здебiльша робiтників — полякiв. Крiм того, пiсля мармарош-шигетського процесу, стягають вони у Борислав весь розв'язаний австрiйцями другий польський лeгiон, який вiдтак у листопадi 1918 р. ставить зах.-укр. части-

нам збройний опір і по двотижневому бою коло Борислава втікає Карпатами в Польщу.

За весь час війни робітництво Басейну було змілітаризоване. Профспілки і всі робітничі товариства закриті, страйки і навіть першотравневе свято заборонені. ППСД перемінюється у вербунковий комітет для австро-польських легіоністів Пілсудського, УСДП зникає з овиду.

Деяку роботу серед українського пролетаріату Басейну пророблює в часі війни виключно місцева організація існуючої підпольно ІРСД, (Інтерн. Рев. Соціал.-Демократія — видавала гектографовану газету „Кличі“, в якій гостро побороувала воєнну дурійку офіційної с. д., стояла на становищі Ціммервальду, вела серед робітництва агітацію в 1916—18 р. р.), яка нараховувала тоді в Басейні 97 членів з робітничої та студентської молоді. Друга така сама підпольна „Вільна Соціалістична Школа“ обмежувалася більше до кружково-освітньої роботи серед гімназійної та ремісничої молоді і до робітництва майже не доходила.

Після війни в соціальному та національному складі бориславського робітництва наступає відразу цілий переворот. Старі кадри робітництва змінює нова, шовіністична далеко не робітнича, навала. Пакують сюди цілі полки здемілізованого польського вояцтва зі селян та дрібноміщан. Українського робітника проганяють до решти. Тепер його в копальняній промисловості Басейну не більше, як 15%, а в рафінерійній 45%.

Отже супроти цієї, повоєнної, штучно витвореної польським урядом та підприємцями соціальної мозаїки в робітництві Басейну, ясне стає і те явище, що коли в других промислових осередках Польщі пролетаріат змагається з капіталом за свої права, то в Басейні бушують собі націоналістично-трамтадрацькі „Гвязди“, „Звйонзкі билих войскових“, а по 1926 році, явно фашистівські „стшельци“, „пшиспособеня“ і т. п.

ППС зі своїм соціалпатріотизмом наче створена до такого елементу, аж розпливається у своєму сусі. Капіталісти налякані революцією в б. Росії та боротьбою пролетаріату в других промислових центрах Польщі, йдуть на уступки і тут.

Збірна умова дістається робітництву Басейну майже без бою. Якщо страйкують ще і демонструють, то лише старі кадри робітництва.

Профспілки перемінюються у виключно цінникові установи. В їх домівках до старих, вилинялих портретів Маркса й Енгельса, прибуває новий, характерний образ, виблискуючого ордерами, опертого на шаблукю Пілсудського.

Але казан твердої промислової дійсности впорується скоро і з цим трамтадрацьким бігосом. Капіталісти не роблять собі нічого з воєнних „заслуг“ і маса починає усвідомлювати собі, що вони лише робітники. Наступає повільний, але постійний зворот на краще.

Проти соціалпатріотичної політики ППС повстає опозиція, яка в профспілках групує довкола себе щораз то більше прихильників.

Щораз то більш масовою стає і робітнича лівиця.

Остання криза, масове безробіття та щораз скаженіший наступ капіталістів на права і здобутки робітництва привчає теперішній пролетаріят Басейну не одного і відкриває йому очі не на одно.

З року на рік з місяця на місяць зростає рівень його клясового почуття і свідомости.

І коли вже в 1932 р. нафтові підприємці задумують видерти їм збірну умову, всі робітники Басейну приступають солідарно до страйку, примушуючи приєднатися до нього навіть фашистівську ББС.

Літа своєї юної обильности та слави Басейн пережив уже. Колись у загальній світовій продукції стояв він на третьому місці. Сьогодні з тяжкою бідую досягає 0.3% тієї продукції.

Зі старого, виснаженого Борислава вдається витиснути вже заледви 22% того, що давав він до війни. Зійшла „на пси“ і його вірна подруга Східниця.

Але фасон держати моглиби ще такі обильні родовища, як Тустановичі, Мразниця, Попелі і т. д. якби не та виключно грабункова господарка капіталу, заперестання лувих верчень, перекидування капіталістів на румунські терени, загальна криза і т. д.

Пересічна денна продукція Басейну виносила ще у місяці лютому 1933 — 119.71 цистерн ропи.

Дають її поодинокі місцевості Басейну у такій висоті:

Борислав	— 23.40	цист. денно.
Тустановичі	— 36.92	„ „
Мражниця	— 33.37	„ „
Східниця-Перепростиня	— 10.18	„ „
Ванькова	— 4.25	„ „
Урич	— 2.90	„ „
Стрільбиці	— 1.—	„ „
Рипне	— 5.95	„ „
Ропинка	— 0.65	„ „
Дуба	— 0.42	„ „
Опака	— 0.17	„ „
Пашева	— 0.10	„ „
Станькова	— 0.10	„ „
Лодина	— 0.08	„ „
Тарнава	— 0.08	„ „
Райське	— 0.06	„ „
Кропивник	— 0.03	„ „
Поляна	— 0.05	„ „

разом 119.71

Басейн тане. На очах тане. Але не сам. Враз зі всею нафтовою промисловістю західно-українського Підкарпаття.

Бо зі всіх трьох округ дає він і тепер найбільше. Коли ми візьмемо відсотково навіть ту нужденну його добичу за останій 1932 рік, то побачимо, що він дав її:

Нафтовий Байсен	— 74.40%
Станиславівська округа	— 7.50 „
Кросненська округа	— 18.10 „

Басейн на очах тане...

В. ДМИТРИН

ВОЛЮНТАРИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

I.

Кругло чверть століття, з перервами, діє на терені Галичини один із більш темпераментних українських публіцистів, Дмитро Донцов. Від початків своєї діяльності Донцов майже постійно займається у своїх виступах чи статтях аналітичним і синтетичним опрацюванням „національної ідеології і тактики“. З цього приводу Донцов займається всіми ділянками і проявами національного життя і авторитетно вирішує всі його проблеми — залежно від того, чи йому час на це дозволяє, а незалежно від того, чи на це дозволяє йому його знання.

Очевидно, що література теж у сфері його зацікавлень. Свої післявоєнні помічення про стан і напрямні української літератури помістив Донцов у кількох статтях, друкованих у „Літературно-Науковому Віснику“.

Основні твердження Донцова про українську літературу а водночас основні властивості його аргументації виступають повністю вже в першій його літературно-критичній статті „Кріза української літератури“ (Літературно Науковий Вісник, 1923, книга IV.). У статті самі високі тони своєрідної, авторової аналізи, критики, синтези і дорого-вказування.

„Духова творчість нації переходить болючу й тривожну крізу“. Нових талантів немає, а „старі — всі в минулім... безсилі дати те нове слово, за яким так тужить спрагнена сильних потрясень душа нації“. „Наш „колективний мозок... не здатний... кидати нових думок“. — „Наше умове життя взагалі, з окрема — наша література... переходить крізу“. І це діється тоді, „коли по крівавих бурях війни, на цілім світі йде переоцінка вартостей, коли в напруженім шуканню родяться нові моральні цінности, нові кличі, які мають

вивести на новий шлях недужу тілом і душею хору людськiсть“.

Причину такого стану в українській літературі добачує Донцов „як у характері самої сеї літератури, так і в характері нашої доби“. Бо „література, якої предмет є життя природи і людини, може ставитися до них подвійно. Вона може захоплюватися красою... але вона може й подивляти“ силу і енергію. — „В світовій літературі здибуємо представників обох напрямків...“, — зате „релігія краси — се одинока поширена в нас релігія“. „Поминаючи кілька виїмків (Шевченка, Лесю Українку і Винниченка)“ — всі українські письменники і поети служать тільки „богові чистої краси“. (Характерне притім оте протиставлення сили й краси, так начеб не могло бути елементів краси в силі, і сили — в красі). Література, що так однобоко втілює поняття краси, не має і не може мати, — на думку Донцова, — „героїчних емоцій“, тобто — патосу протесту, відваги, великих пристрастей, — зате має красу тиші, спокій, легкий гумор, сум, сантіментальний стоїцизм.

Донцов гадає, що в українській літературі — як і в українському житті — все упорядковане, всі проблеми розв'язані, а в західно-європейській йде постійна борня за великі проблеми, там постійний рух і мінливість відношень.

Суть отих героїчних емоцій, це неможність добитися до стану успокоюючого вдоволення, це само зусилля, само напруження волі; ця суть — сама в собі ідеал.

Своєрідна етика українського життя і літератури — теж перешкоджує тій останній, сприйняти ці героїчні емоції. „В нас ніякий порив сам у собі не був гарний, коли не йшов на користь „народу“. А етичний зміст героїчних емоцій — рівнодушний“. Тому то немає в українській літературі волевого світогляду, „який все є бунтом особистої волі проти непорушної потенціальної енергії маси“; — нема теж і моменту трагічного. Бо — „хто негує зло, той негує боротьбу, хто негує боротьбу, негує моральний героїзм і трагедію“. В українській літературі маємо обидьність, спокою, самозадоволення, сантіменталізму, гармонії між одиницею та оточенням, жалю, милосердя і т. п. Навіть війни і голод не збудили в українській літературі емоцій сили та енергії.

От таке суб'єктивне наставлення української літератури — очевидно — мусіло попадати в конфлікт із гранчатою, твердою дійсністю. „Але колізія не конечне мусить вести до чинної реакції. Ся реакція може бути чисто пасивною. І такою власне була вона в нашій літературі“.

Немає в нас авторів з енергетичним світоглядом — бідькає Донцов.

Коли глядіти на життя, як на процес, тоді наглядно видно, що енергія може відограти, у так зрозумілому житті, велику роль. Навпаки, — коли хтонебудь вважає життя за скінчений процес, в того немає місця на героїчні емоції, на силу чи енергію, — в нього лише сум, жаль, туга. Останній погляд є панівний в українській літературі.

Такі елементи, які бачить Донцов в цілій українській літературі, знаходить він теж зокрема в українських радянських письменників. Бо „збудувати динамізм своєї творчості на позичених, російсько-комуністичних мотивах — не вдається, уґрунтувати його на національній стихії не можуть: сьому на заваді є брак оригінальності в їх творчості, що рабськи малпує московську і не може розрізнити поняття революції від революції московської, а крім того майже повна відсутність динамізму в старім національно-українським письменстві, до якого вони проти волі удаються, вертаючи до „рідної хати“. Се все приневолює їх вічно хитатися межі селом і містом, між теоретичним, розумовим прийняттям комунізму і чуттєвим його відкиненням, а цілій їх ніби то динамічній творчості надає відпечаток чогось вялого, нерішучого, штучного, зовсім непереконуючого“. Цього немає, на думку Донцова, в російській революційній поезії, бо вона оспівує свою російську революцію, а не чужу, — як це роблять новоспечені українські комуністи. Нічого теж дивного, що така українська література, література безборонних паралітиків, не могла „натхнути енергією мозк нації“.

Причин цього треба шукати „в декадентським розумінню краси, виробленім віками рабства і занепадом всякої політичної активності нації“, — а зокрема в нашій добі, „у наші часи величезних соціальних потрясень, у часи революції не тільки в людській суспільності, але і в в людській психіці і науці, штуці, музиці й філософії, в період наглих шарпань і хоробливого кидання, в добу краху матеріалізму і тріумфу ірраціонального, неспокійного шукання за новим, у добу розплутання всіх укритих досі енергій нації — в такий момент носитися з ідеями пасивної гуманності і безплідного мрійництва — се небезпечна хвороба“. Треба лікувати хворий організм „нашої нації“, щоби зробити його здатним до ривалізації між націями. А лікувати його треба відсвіжуванням традицій, але традицій не тієї України щасливих гречкосіїв та „бідних невольників“ — але України половини XVII. ст. і Полтавщини, традицій старої князів

ської Руси. В традиції України тих часів немає культу сентиментального пієтизму, але зате є здобувчо-хижацький дух білої раси, там мова тих, „яким належить світ і які не знають иншої релігії окрім релігії власної волі“.

„Але молодша генерація, що живе споминами боротьби, а не неволі, повинна (в згоді з генієм пробудженої нації) ломити нові стежки в пралісі нашої духовости... Одиноким джерелом поступу і правдивої краси є енергія і сила, стримління і воля“ — так кінчає свою статтю Донцов.

II.

У 1929. р. написав Донцов ізнов статтю на літературну тему. „Криве зеркало української літератури“. (Л. Н. В. кн. X. за жовтень). У тій статті розвиває Донцов таку думку: „Коли великі типи світової літератури (разом із її проблемами) захотілиб себе розглянути в зеркалі нашого письменства, то побачилиб хіба свою карикатуру“. Цю свою тезу доказує Донцов, як сам це каже, кількома киненими, вирваними порівняннями і прикладами. Отже порівнює Дон Кіхота — Сервантеса з Дон Кіхотом — Галана (Дон Кіхот з Еттенгайму); ставить Самсона з 1-ої книги Судіїв поруч Самсона Дмитра Николишина; протиставить біблійного Мойсея — Франковому; подає ще й інші подібні аналогії

З отих повирваних порівнянь і прикладів Донцов виводить такі висновки: українська література не відбиває великих постатей історії чи життя — елементами саме їх величи, сили чи енергії, але карикатуризує їх, українізуючи елементами болю, жалю, нарікання на жахливий світ, відбиваючи їх „перечуленим ліризмом і упадочною філософією, моментами терпіння і болю“, — отже всім тим, що визначає звірячий, примітивний біль. Найбільше гнівається Донцов на те, що оті упадочні типи української літератури, оця голота, „стає в позу, вона укладає скалю моральних вартостей, вона відсуджує від честі сильних, прикмети характеру, гідні найвищої пошани“. За те світ типів західного письменства, це „безнастанне моральне поготівля, де твердне вражливість і грубішають почування, але, де родиться правдива шляхетність і свобода, де щезає страх“. За Кайзерлінгом Донцов обстоює, що „за брутальністю насильства криються великі моральні сили; сила без відваги не доведе до нічого; тай відвага нінащо не здається без духа посвяти і дисципліни; дух войовника — перемогти або вмерти — це прикмети позитивні і есенціонально окцидентальні; лише боротьбою створено світ; бо ментальність борця є з точки погляду людяности цінніша від гуманіта-

ризму. Бо поступ родиться лише з прагнення життя, з волі чину, з огнистої жадоги скорити собі світ“.

Із жестом та емпазою пише Донцов: „Десь далеко шумує й пульсує життя. Десь ставляються і рішення великі проблеми. Десь творять вибранці людскости хімери і нових богів, будують нові вітварі, валять старі. Десь пружиться людська воля і людська думка міліонами прагнень і єдиним стремлінням — стати паном творіння. Десь відбиваються міцними і гарними типами сі пориви і стремління в літературі“.

Лише в нас цього немає!

Отже Донцов закликає: Нам треба сприйняти світогляд Кайзерлінга! Нові таланти внесуть його в українську літературу.

III.

В 1930. р. написав Донцов статтю „Естетика декадансу“. Спіраючись на підході Унгера до історії літератури, як до історії проблем, — Донцов аналізує підхід і відношення, доволіно ним вибраних, українських письменників до життєвих проблем, долі, призначення, природи, смерті, любови і т. п. Подібно, як у статті з 1923. р. писав Донцов про естетику сили і енергії, та гармонії і краси, — тепер він пише про активне і пасивне, діонізізівське і аполлінське відношення авторів до цих проблем. Очевидно вибраними авторами Донцов доказує, що українська література розглядає і відзеркалює ці проблеми пасивно, по аполлінськи, нею володіє естетика декадансу, — а окцидентальна — активно, по діонізізівськи, нею володіє естетика трагічного. Перше відзначається тваринним болем, фізичним терпінням. — друге напруженням нервів і м'язів, прагненням небезпек, щоби їх зломити, прагненням підвищити температуру життя. При тому Донцов стверджує, що підсоння має величезний вплив на життєву мудрість кожного народу. — а українське підсоння створило два типи, степового пірата і повільного. мов віл. розміряного гречкосія. „Кожний з обидвох типів склав власну філософію, яка, між иншим, виявляється і в естетиці“. З творів української літератури Донцов виключає твори „Шевченка, Лесі Українки і Стефаника (ще може Черемшини і пару дрібніших)“ тому, що в них не вміщається ота естетика декадансу.

Решті українських авторів доказує Донцов „прикладми, що навинулися під руку“, що вони є під впливом тієї естетики декадансу.

Із тих прикладів, що то навинулися під руку, виходить, — що в українській літературі відбивається відно-

шення до життєвих проблем людей слабих, кволих, тендітних, коли навпаки — в окцидентальних літературах є відношення людей сильних, з волевим напняттям, життєрадісних, темпераментних.

„Психіка наших письменників не є адекватна з тими брутальними силами природи, чужа їм, не може серед них устоятися, має лише жах перед ними, отже і оспівувати їх не може. Звідси й одинокі доступні їм рефлексії — сум, плач і просьба потіхи чи милосердя“.

Бо „активне відношення до природи переймається непогамованою силою розросту, дикою енергією, непоборною міццю“.

В українській літературі маємо аж надмір осміяних, скалічених, німих, сліпих, старців, забагато похвал для непристосованости до життя, забагато зацікавлення для відметених неудачників. — Зате майже немає зацікавлення для бійців, смерть не збуджує мажорних надій на воскресення, зло не творчий чинник, доповнення добра, немає драм людей, що хочуть побідно жити, немає містицизму чину, сприйнятого як оп'яніння, наркоза.

Аналогічні прикмети знаходить Донцов і в українських радянських письменників. Доказує це знову прикладами „вирваними, що попали під руку“. При цьому Донцов гадає, що пролетарська література, це вияв спеціального розуміння життя, а саме — „як безвольного терпіння і співчуття з слабими“; вона чіпляється „терпіння фізичного, пасивного, рідко коли ушляхотненого криком протесту“.

„Ось чому (за незначними винятками) головна тема нашої „пролетарської“ літератури — є оце найпримітивніше терпіння, а „герої“ — предмет милосердя, не ковалі майбутнього, лиш видідичені, покривджені, затуркані, не протестанти“.

„Таке психологічне наставлення, наша життєва мудрість взагалі є джерелом убогости ідей нашої літератури, примітивности і плиткости її ставлення до великих проблем життя“.

„Ми хоруємо на атрофію, зникнення життєвих інстинктів, мужеських первнів життя, які дають перемогу, і тому хочемо накинати иншим етику і естетику „безвольних страдальців“.

Соціальний відповідник такої естетики, це „неісторична нація“, нарід Провансу, провінції, далекий від гамору великих історичних шляхів, з притупленою психікою, яким командують, який бореться лише підносячи обі руки до го-

ри, любить неутральство“, який не засмакував вповні самостійного життя, щастя, боротьби і підкорення інших своїй волі.

Шлях до визволення з цього стану — „через літературу окциденту, літературу того європейця, про якого сказав якось Лойд Джордж, що є він „найжадніший боротьби серед усіх мешканців землі, що завше мусить він щось або когось поборювати“...

Отже — на Захід! „Передусім не чередою!“ „Артист не має журитися публікою, лише творити відповідно своїм внутрішнім вимогам. Модерне мистецтво не має йти до народу, лише нарід має прийти до мистецтва, через піднесення своєї матеріальної і духової культури... До мистецтва не приходить чередою, демократично, до нього підноситься поодинці, аристократично“.

„Мистецтво є діяльність безкорисна, якої передумовою є вільний час, передусім для читача“.

IV.

І ще раз залунав голос пророка. У січні 1932. р. про „Наше літературне гетто“. Немовто про щось нове, немовто щось нового, але по суті своїм старим шляхом. Знову про занепад нашої літератури, знову про естетику декадансу, тепер про естетику траводів, (промовив Шпенглер — на Окциденті — ото ж гречкосії — слухайте!), знову про естетику трагічного, тепер естетику м'ясоїдів. Знову приклади вирвані, що попали під руки, — але такі, що доказують те, що Донцов хоче, щоби існувало в дійсності. Знову безконечна черга — отих окцидентальних Клявсів Маннів, синів Томи, Двінгерів — синів Ім'ярек, Ляймів О'флягертих — синів Н. Н., навіть польських Васютинських, навіть російських Файків, навіть румунських на 50% Істратіх, — котрих твори — мають „силу, яку мусимо подивляти“, — пересичені динамічною силою „щось хочеться чинити“, — оперті на естетиці, що підносить віру в життя.

Мов архижрець — черговий раз — підносить Донцов у височінь — героїзм, що відкидає повоєнний світ апостолів добра, любови і справедливости, „героїзм що зачинається там, де страйкує розмисл, де погорда життям, де безблогичний запал і риск“.

„Прошу не думати, що під філософією кожного з тих письменників я підписуюсь обома руками — що до її змісту. Підкреслюю лиш їх абстрактне, активне світовідчужання. Це етика і естетика здорових людей, не траводів“.

І в протиставленні до отих своїх вирваних, м'ясожерних окциденталістів — Донцов наводить теж вирваних українських літературних травоядів.

І знову в українській літературі (очевидно знову з малими виїмками) немає душевного напруження, — є терпіння і болюча смерть, а немає активного ділання, чину, — є стабілізована гармонія і краса, немає елементу руху чи напруги.

І знову теж в українській радянській поезії — є матеріальна нужда, немає морального поневір'я, — є апель до почуття милосердя, — немає стремління доходити своїх прав. —

Ці основні декадентські черти і різи добачає Донцов не лише в літературі українській, він знаходить їх і в музиці, і в українських театральних і кінових уподобаннях, та й у малярстві теж.

При тому для Донцова не важна тематика, але мистецьке оброблення; важне — внутрішнє наставлення.

Одним словом для Донцова було недобре, потім лихо, тепер зле. І то лише в нас. Бо там — ген — на окциденті, в Америці, („говорив я з одним Американцем...“), в Німеччині („після Дайче Альгемайне Цайтунг“) — інакше, ліпше, здоровіше. В нас — гетто; задушливе, вонюче, халатяне.

„Щоб твір був видатним, мусить бути видатною особистістю мистця, світ його переживань!“ Потрібно ідеї! „Ідея, про яку я говорю, це ідея естетики здорових людей... є то естетика, яку боронить Л. Н. В..., яку я назвав би неоромантизмом... і яка зроджується з тої нової етики нового покоління, що відкидає „безпредметовий культ терпіння“, а на удари життя реагує, як на особисту зневагу“.

V.

Незалежно від того, чи Донцов забирає голос в справах політики, чи літературознавства, чи навіть психології колективу, він завжди виступає, як той, що краще знає, більше вміє, ліпше думає, основніше розуміє. Кожний його виступ націхований саме тією претенсією. Автім не лише нею. Кожний його виступ, це проголошування гримучим голосом пророка — „вічних правд“, це верхів'я патосу, це максимальна драматична напруга, це вияв найбільш чуткої „совісти“ цілого українського народу, обабіч кордонів; совісти з мішочком жовчі. При цьому всьому найоригінальніше те, що Донцов, „як соціал-демократ“ — гримить на всіх несоціал-демократів і в те гриміння треба всім вірити; а як несоціалдемократ, він гримить на всіх соціалдемократів і ліві-

ших за них, ну, і в те теж треба вірити. Претенсії не змінилися. Чи тільки претенсії?

Скільки разів не писавби Донцов про щонебудь, як напр. про літературу, — стільки разів, по суті, він писав про те саме і так само. Пишучи у 1911 р. про національних гермафродитів — відповідаючи на власний запит: „А що знаходимо в ній“... — писав Донцов таке про українську літературу: „Идиотичні славянофільські гимни Старицького і русофільські романи Мордовця“. Щоби вийти із цього стану, Донцов радив, вже біля чверть століття тому назад, щоби творити під кутом політичних проблем, щоби драматурги „зверталися до епох і людей, ідеєю котрих була б боротьба з Москвою...“, щоби не лишати на боці історії Лівобережа з другої половини XVII і XVIII в. в., яка „повна понурого драматизму і своєрідної краси“. Донцов писав те „як соціалдемократ“.

Нині він пише про кризу в українській літературі, теж про потребу боротьби з Москвою і теж про потребу „відсвіжити традиції України половини XVII в. і Полтавщини“. Донцов пише це, як фашист. У Донцова між 1911 р. та тепер — нічого не сталося. Донцов пише про українське гетто. Слушно. Тільки він не хоче, чи не може бачити — себе, у старому заялозену халаті, з лисячою шапкою, себе — рабіна, що мимрить від десятків літ ту саму молитву. Йому і новородкам видається, що вона щораз то свіжа. Це перше.

Друга невміруща риса виступів Донцова, це переконування всіх і вся, що тільки і виключно все, що українське, то лихе. Отже — політика, наука, література, музика, соціалізм і т. д. Постійний доказ на те: подивіть на окцидент, гляньте, як у поляків або москалів; — а в українців гетто, заскорузлість, колтунерія і т. д.

Третя риса, це постійне, особисте пересвідчення Донцова, що саме його погляд і позиція одиноко правильні. Не перешкоджує йому, що його вчорашня позиція є діаметрально різна від нинішньої.

Четверта, однак уже суспільно злочинна риса, — це те, що Донцов коли прочитає щонебудь окцидентального, зараз лізе на проповідальницю, гримить та громить, повчає і наказує. Не потребує виждати, доки у власній голові буде такий-сякий лад, зараз шкварить проповідь — з патосом, жестом, роздертою сорочкою на грудях та піною на вустах. Через те не зумів заощадити собі і людям таких клічів як: напр.: Не гонитися за чужими взірцями — 1923; — На Захід — 1930.

Донцов звик уживати деяких понять, окреслень чи термінів у такому значінні, яке, після провірення, далеко відбігає від загально прийнятого чи тому поняттю питоменого. Візьмім напр. такі поняття чи думки, як: душа нації — тужить; наш колективний мозок; завдання літератури, це — натхнути енергією мозок нації; духовна творчість нації; поділ діячів літератури на старі і нові талани; геній пробудженої нації; праліс нашої духовости. Вистане.

Гадаю, що не зроблю помилки, або краще, надто великої помилки, коли поєднаю оті символи — душа нації та колективний мозок — для однієї, над ними, застанови. Ці обидва символи базуються на поняттю нації, як чогось одноцілого, в сенсі мовнім, культурнім, економічним, політичним, суспільнім, історично-традиційнім, географічним. Лише так подумана нація може мати, користаючи з порівнянь з людським організмом в ідеалістичному розумінні, мозок та душу. Очевидно той мозок нації треба вважати осередком, користаючи з дальших порівняльних понять Донцова, духової творчости нації. А ця духовна творчість, це — по думці Донцова — умове життя, а зокрема література, з тим, однак, — що в тому умовому житті — література сильніша. Це унагляднює таке твердження Донцова: література має — „натхнути енергією мозок нації“.

Чи можливо прийняти оті символи Донцова — як щось таке, що відбиває реально існуючі явища чи факти?

Треба вперед розглянути основу отаких символів, ту гомогенну однастайність нації, що на ній доперва може спиратися твердження про душу, теж хіба однастайну, та про колективний мозок.

Мову, засіб транспорту думок від людини до людини, ніяк не можна вважати чинником безпосередньо впливаючим на духову творчість. Тому вона при розгляді правдивости тези про душу, мозок, духову творчість однастайної, одноцілої нації відпадає. Навпаки, треба ствердити, що обмежуючися до знання тільки й виключно української мови, полишилосяб духову творчість, мозок людини, не то вже мозок нації, на дуже низькому ступні. Отже, щоби поставити мозок лише людини та його духову творчість хочби на височині європейської пересічності, треба знати українцям принайменше одну світову мову. Мову ніяк не можна вважати доказом однастайности та одноцілості нації, тим більше, що знання напр. англійської мови — не включить українця до англійської нації, як і незнання української мови — не виключає українця по походженні з української нації.

Мову належить вважати за дуже корисний засіб, що угоднє життя між людьми, і немає ніякої причини її позбуватись чи дати собі її комунебудь, з якихнебудь міркувань, видерти. Немає теж приводу вважати мову за якогось фетиша, що викликає непереможний вплив на суспільства, що ним користуються. Мова не лучить, а по суті служить.

Територія! Кажуть — нація займає територію! Тут знову нація виступає як одностайне й одноціле — займає територію — і треба підкреслити, що власне оте зайняття території — теж визначає одноцілість та одностайність тієїж нації. Як зайняття території — це посідання землі, — то в нації маємо таких її членів, що мають тієї землі забагато, маємо таких, що мають її замало, маємо й таких, що ні клаптика її не мають. Отже, якщо територія — це земля, то посідання її нацією, це фікція, а знову посідання тієї землі поодинокими власниками, не означає одноцілості нації. Зокрема різна величина посіданих поодинокими власниками куснів землі не визначає одностайності нації, а навпаки. Колиж знову розглядатимемо територію, як можливість існування її населення, то легко переконаємося, що декільки великих землевласників з української національної території могли розкішно жити напр. в Аркашон, на французькій національній території, черпаючи чужими руками доходи із своїх приватновласницьких куснів отієї „національної території“, а сотні тисяч членів нації мусіли емігрувати з отієї спільної, рідної, національної території у далекі світи, щоби не згинуть на рідній землі з голоду. Ні. Земля чи територія — теж не визначає національної спільноти. Територія — це природне оточення суспільства, що з нього має воно черпати собі засоби до життя. Територія — це не фетиш, що цементує націю, це чинник, що служить людині.

Очевидно, що окреслення мови як транспортного засобу думок і понять від людини до людини аж ніяк не містить у собі навіть прихованого заміру, якимнебудь чином обеззартнювати чи легковажити мову. Це треба з цілою вагою підкреслити. Подібне треба підкреслити і що до території, отого природного оточення, що забезпечує своїм мешканцям засоби до життя. Автім економічне взаємовідношення мешканців до замешкалої території, взаємовідношення, що являється хребетним стрижнем життєвого процесу мешканців, має вирішальний вплив на психофізичну конституцію мешканців. Цей вплив постійно мінливий. Мінливість його обумовлена розвоєм і станом економічних сил і засобів. Будівництво гігантів типу Дніпрельстану не сприяє

культивації типу гречкосія і в тому тверді перспективи зміни української вдачі і ментальности, а не в якомусь звороті на окцидент.

Тепер пригляньмося, чи українська культура дає підставу твердити, що нація, це одностайна й одноціла єднина з одним колективним мозком, з однією духовою творчістю, з однією душею.

Само поняття культури — поняття дуже релятивне. Розрізняємо різні ступні отієї культури. Користуватись здобутками культури, беручи її в сенсі духовому і матеріальному, можна лише в гострій залежності від маєткових відносин. Тому то ніяк не можна говорити про культуру нації, як про щось одноціле, бо маємо такі шари однієї нації, що презентують відносно низьку ступінь культури, як теж маємо, в тійже самій нації, такі шари, що презентують дуже високу ступінь культури. Котра ступінь культури — як сума досягнень, — це культура нації? При тому треба підкреслити, що культура і її розвій мали, а нині мають ще більше, загальнолюдські, світові, інтернаціональні тенденції. Люди стараються звичайно користати з останніх здобутків культури — незалежно від того, член котрої нації покликав їх до життя. Очевидно — всім ясно, що безглуздям булоб триматися круторогих волів чи вживати чумацьких валок для транспорту соли, а не користати з комбайнів чи залізниць. А чейже комбайни і залізниця — продукти неукраїнської культури. Треба отже сказати, що культуру мірється нині світовим, а не національним мірилом, та що вона нині ніяк не визначає національної спільноти чи окремішности, а тим менше національної одностайности чи одноцілості. Отже не може бути навіть символу якогось „нашого колективного мозку чи національної душі“, — бо в цьому мозку, в якому міститься лише духова творчість, що охоплює духову і матеріяльну культуру селянина, — вже ніяк не міститься ще й духова творчість міщанина чи інтелігента, купця чи землевласника. Приймаючи навіть, що в одному такому мозку міститься духова творчість найвищого і найнижчого ступня, мусимо прийняти, що між першим та другим може бути лучник, розуміння, — але між другим та першим — абсолютно ні.

Оті наші економічні відносини із їх видідиченими, вивінуваними й упривілейованими, із тією їх скалею — від голодової смерті і грохоту пострілів самогубців з нужди аж до тяжкого нежиту шлунка з приводу його постійного переладовання та до реву ошалілих муринських джезбендів, — це теж ніяка база до визначування одностайности нації.

Навпаки, всі ці наведені явища доказують, що нація є горизонтально так розчленована на класи, різні економічними відносинами, культурою, а навіть, по суті, мовою, як припасом слів та термінологією предметів життєвого зацікавлення, — що про її одностайність ніяк не можна балакати. Цього теж не можна робити, говорячи про якісь спільні національні мозки, духові творчості, чи душі. Оте розчленування ще сильніше позначається, коли його досліджуватимемо у світовому масштабі. Тоді легко переконаємося, що селянські мозки та вияви їх духової творчості мають зі собою багато багато по суті спільного, незалежно від того, чи вони українські, чи американські, чи навіть азійські. Подібно теж мається із духовою продукцією і способом думання інших клас. Такої подібності ніяк не можна знайти в духовій продукції двох різних суспільних клас тієїж самої нації. Навпаки треба ствердити з історичною правдивістю, що такого фактично ворожого відношення, яке є, свідомо чи не-свідомо, між поодинокими класами однієї нації, — важко знайти між двома безпосередньо сусідючими націями, а не то між несусідючими із собою. Бачимо отже, що структура духової творчості однієї нації, — маємо на увазі мовну спільноту, — не має якоїсь внутрішньої, національної однопрямності. Навпаки суспільно-економічне розшарування нації — постійно викликає й підтримує розбіжність інтересів, завдань і емоційних рефлексій та зацікавлень, отже розбіжність духового життя, між поодинокими шарами.

Це вже аж ніяк не означає неможливості існування національної спільноти! Очевидно ця можливість існує. Але про неї можна буде щойно тоді повнотю балакати, коли національна суспільність не буде ділитися на класи. Щойно тільки суспільно - економічне зрівняння всіх членів цілої нації буде повнотю втілювати єдність нації. А таке можливе лише у безкласовому соціалістичному суспільстві. У класовому суспільстві стого зрівняння та єдності не можна дошукатися. Оте балакання про національну єдність, це ніщо інше, тільки обманлива штука панівних клас. Вони то захопивши фактичну репрезентацію, не лише себе але цілої нації — у свої руки, ідентифікують себе і свої класові інтереси із цілою нацією і інтересами всіх клас народу. Вони то при допомозі твердження про мовну, культурну, історичну та територіальну спільноту нації — пересовують зайцем оту мниму теж спільноту економічно-політичних інтересів всіх клас нації, зате пильно, усіма доступними засобами науки, релігії, виховання, фізичної сили — затушковують дійсну життєву протиположність економічно-політичних інтересів поодиноких клас.

Як бачимо, Донцов заплутує свої думки вживаючи таких понять, що існують лише і виключно в його бажаннях. А їх немало. Напр. — геній нації! Щоб тут хто не думав, — нічого путнього не видумає. Відомо, що українська нація — у світі — не передова, тай історично і політично з нею не найкраще. А тут тобі трах — геній нації! Дивлячись на український нарід, на його дотеперішню долю, можнаб лише попросити отого „генія“, чи він не схотів би своєю геніяльністю ущасливити, на приклад, наших сусідів.

Відвагу Донцова писати про літературу повчальні та інструкторські статті характеризує його поділ письменників на старі і нові талани. Оця відвага дуже підозріла. Чому критерій віку, а не критерій росту чи краски волосся? Ні літературних груп, ні шкіл, ні напрямків, ні стилів, ні класової приналежності!

Пуста горіхова лущина, це вимога Донцова, щоб література надхнула енергією мозок нації. Ця вимога характерна для маскованих цілей Донцова. У всіх своїх статтях він ставить на просто недосяжний п'єдестал — волю, енергію, рух, напругу, завзяття, — нічого одначе не згадується про знання, ум, розсудок, критицизм. Навіть тоді, коли Донцов пише про мозок, тоді так пише, щоб воно не мало нічого спільного із звичайним, конкретним людським мозком. Тому маємо в нього колективний мозок, душу нації, навіть генія нації, але для людей він призначає тільки волю, енергію, напругу, тощо.

Ставлячи так справу, Донцов свідомий того, що на неї можуть піти та найшвидше на неї погодитися ті, що з природи речі налиті вщерть вітальними, незіладованими силами та енергією, — а ще настільки життєво недосвідчені, що вважають власний ум — джерелом всього знання, а свою енергію — базою для реалізації всяких можливостей та бажань. Це молодь — найнебезпечнішого — індивідуально і суспільно — віку, віку, закінчування дозрівальної фази розвою організму; молодь, а це не менш важне, — яка ще має змогу користати із батьківського утримання. Нічого теж дивного, що пишучи про літературу, Донцов орієнтується на молоді талани, а в політично-організаційних справах очевидно теж на молодь. Він високо ставить молодь, що в неї „на першій місці стоїть життя, а тоді аж — розсудок“. Що творить органічний коефіцієнт того життя? Оті самі вітальні сили, котрими набухана молодь, коли вона ще й до того добре відгодована — чужими руками. Донцов захлипується від ентузіазму над „ідеями“ окциден-

тальної молоді. „Бійки чинити, пити й за спідничками гонити. — Чи то кому що шкодить?“ Оце для Донцова „нова естетика нового покоління на Заході..., що підносить віру в життя“.

Треба би гадати, що оці „ідеї“ — це теж „ідеї“ Донцова — особисто, що він їх признає не тільки вартісними для інших, але й для себе. Автім воно в дійсності не так. Раз, що він вже до цього дещо за старий. Він уже познайомлений ближче з життям і вже вспів розтратити багато дечого із тих вітальних сил, на які він у молоді орієнтується. А друге, в нього нині на першому місці розсудок, що організує можливості його особистого життя. Донцов воліє нині — користаючи зі свого ума — підготовляти кадри людей, що готові до боротьби для боротьби, воліє закликати до напруження і готовости, аніж розумно вияснювати їм базу, сенс і можливості сучасного життя в цілому.

Колиб йому вдалося зреалізувати свої заміри, тоді він і його одномишленники, не ті „волеві“, але ті спекуляційно-розумові малиб когорти навіть не преторіянів, а звичайних глядіяторів, котрим вони підсовувалиб лише предмет боротьби, а самі капіталізувалиб користі побід, якщо такі були б.

У такому наставленні цього глядіяторського лянїста — треба шукати основних мотивів волюнтаризму і енергетики. Простіше це називається продукція кандидатів на гарматне м'ясо — типу того німецького вояка, що розшарпаний французькою гранатою, випродукованою у великій частині з німецького сирівця, обвис на теж французьких кільчастих дротах, транспортованих до Франції — з Німеччини, але через неутральні держави. Це у великім масштабі прототип донцовської ідеології, тобто енергетика і волюнтаризм — розсудок, це все $\times$ добровільне або примусове напруження або інакше: волюнтаризм і енергетика $+$ розсудок, а це $\times$ капітал і спільнота інтересів.

При таких замірах — нічого дивного, що Донцов хоче, щоби література надихала енергією мозок нації. Існування отого мозку нації звільнює мозки членів тієї нації від думання про своє суспільно-політичне життя, а принайменше не лише не посилює, але навпаки — гальмує оте думання. Такий стан Донцову і йому подібним — корисний. Вони будуть думати за других, за отих волюнтаристів без розсудку — і розуміється, у визначену заздалегідь свою користь. Бо коли відношення між літературою, чи взагалі мистецтвом, та мозком поставимо не на голові, як це Донцов

вчинив, а на ногах, тоді вийде тісне плетиво, яке в окремих, індивідуальних патологічних випадках, може навіть прийняти форму підпорядкування мистецтву всього. Зате при устійнюванню відношення мистецтва до розуму — в суспільному розумінні — мусимо признати перевагу мозкові тобто розумові, а не мистецтву тобто оформленим емоціям. Притім ні мистецтво в цілому, ні зокрема література, — ніяк не годні надхнути енергією мозок, бо мистецтво не може бути її джерелом. Того джерела слід шукати і поза мистецтвом і поза розумом, як такими, а то у відношенні людини до суспільно-економічних умовин та в органічній конституції самої людини. Це унагляднюється на таких актах історії, як революції. Коли суспільно-економічні умовини і умова-фізична конституція людей дозрівають до зміни, тоді приходить до волевого виладування енергії в чин, — але весь час контрольованого і кермованого розумом. Такий перебіг акції, спертій на холоднім розумі, волі, відповідній масі суспільної енергії та на емоціональному ентузіязмі чину, — дає запоруку правильности та успіху.

Те, що найбільш клясичні літературні чи загалом мистецькі твори панівних кляс Греції, ніяк не годні надхнути енергією не то, що якийсь „колективний“ — але будьякий мозок, це факт. Мертві кличуть до себе, а не до життя.

VIII.

Повагу відношення Донцова до літератури визначає теж оригінальний поділ літератури, вжитий в його статтях. З тексту його статей маємо „нашу“ — понад місцем, часом і простором — літературу, маємо старе національне, українське письменство та вкінці маємо радянську літературу. Усі ці літератури презентує Донцов у найбільш нещасному та злиденному виді. Щоби їх могли так спрезентувати, користує Донцов із різних засобів. Для цього він спродукував власне мірило вартости і літератури, — отже естетику траво- і м'ясо-їдів, — чи естетику декадансу та трагічного. Для цього він цитував „повиривані“ приклади, що йому попали під руки. Аж дивно, що йому попадали під руки лише добрі, м'ясоїдні твори окциденту, а він виривав травоїдні твори із української літератури. Перестає бути дивно, коли зрозуміємо, що це йому було потрібне.

Який критерій просвітлював Донцову — при виловлюванні з поняття української літератури — старого, національного, українського письменства — у значінні контексту статей, — невідомо. Зате зовсім гостро позначається признання суспільно-економічного критерія — при вживанні

і признаванні окреслення „радянська література“... Ради, цеж ніщо інше, лише форма суспільно-політичної організації суспільства на базі будівництва соціалістичної економіки. Радянська література це отже література, що повстала і повстає в умовах існування рад, в умовах будівництва соціалістичної економіки.

Оте мінливе ставлення до поділу розвою літератури, без -і різко критерійне, це теж черговий доказ „уважливого і кваліфікованого“ відношення Донцова до літератури.

Однак треба тут розкрити деякі фальші. Чому саме Донцов відділив радянську літературу із поняття української літератури взагалі? Отож тому, щоби викликати фальшиве вражіння, що вся дотеперішня історія України, та її відповідаюча література, творять одноцілий, гармонійний моноліт, якого немає ніякої потреби, ні навіть можності ділити на якінебудь епохи, тай ще на базі економіки. Чому немає потреби? Бо, нині, тут, — де діє Донцов, носієм національного монополю вважається українська буржуазія. Вона вважається теж спадкоємцем української історії взагалі. Натякувати про якінебудь економічні різниці, а вслід за цим і суспільно-політичні в українському минулому, означає небезпеку перенесення свідомості існування цих різниць і в сучасне. Колиж надто приглядатися буржуазній ідентифікації своїх класових інтересів з трансцедентальними інтересами нації як ідеалу, чи „нашої найвищої мети“, — тійже буржуазії стає надто незручно. Вона воліє свої класові інтереси сховати під ширму псевдонаціональних інтересів і так туманити маси псевдонаціональними фетишами. Тому то й краще говорити про українську літературу взагалі, як говорити про українську літературу такої то епохи чи класи. Цілком слушно мігби дехто спитати: а чому Донцов згадує про радянську літературу, не боючись підкреслення її класового характеру і суспільних економічних різниць. Отже навіть буржуазія не годна заперечити наявності фактів в теперішності. Однак вона, користаючи послідовно із свого переконання, що вона репрезентує українську націю, засвоює собі право надавати чи відмовляти фактам, що скоїлися на Україні, український характер. Українським вона вважає лише те, що для неї класово вигідне. Не можуть ніяк заперечити існування рад. літератури, в українській мові, на Україні, — літератури, що бореться проти буржуазії, буржуазія заперечує цій літературі права бути і зватися — українською. Тому й Донцов згадує про літературу сучасної України, — із скрежетом зубів, — бо факту заперечити не годен, але згадує при тому, лише про радянську,

а ніколи навіть не помилились і не напише, що вона українська. Безсильність отакого заперечування вилазить, проти волі Донцова, із самого факту згадування радянської літератури, при розгляді української літератури — як теж із того незалежно від його правдивості, що Донцов — знаходить в обох літературах — отій загально-українській і радянській—ідентичні від'ємні риси, які він вважає за притаманні українській психіці. Дальше стрічаємо закид Донцова, що радянська література, (очевидно українська) — малпує російську і не вміє відрізнити російської революції від революції. Звичайно малпується найбільш характеристичні притаманності. Такі очевидно має російська література. Оті притаманності — приймаючи тезу Донцова за правдиву — повинні, — через малпування теж позначитися на українській радянській літературі. Тимчасом він сам знаходить і в отій загальній українській літературі і в радянській спільні панівні притаманності. Отже, що „змалпувала“ українська радянська література? Може ці притаманності спільні не лише загально українській і українсько-радянській літературі, але і російській? Якщо — так, тоді нічого говорити про малпування українською радянською літературою — російської. Якщо — ні, тоді українська радянська література нічого не малпувала.

Однак річ не у виказуванні таких і подібних формально-логічних путаниць Донцова. Очевидно, що він ганьблюючи свою загально-українську літературу, (читай буржуазну), не міг і не хотів, приневолений при тому згадати і українську радянську літературу, не виганьбити теж і її. Виганьбив її дуже облудно і так, немов по дорозі. Що Донцову дійсно залежить на створенні такої літератури, якаб поширювала і заціплювала отой його волюнтаризм і енергетизм — то певне; але, що він ніяк цього не хоче, і не може хотіти, в сучасній українській радянській літературі, це незаперечливий факт. Не хоче і не може хотіти тому, що йому йде про зміцнення власних позицій і зв'язаної з ними літератури, а ніколи ворожих. Будучи в примусовім положенні — мусів Донцов згадати українську радянську літературу — а був теж в примусовім, власнім класовім, положенні, що не міг її похвалити.

Автім такі засоби „популяризації“ — старі. У свій час більшовизм у б. Росії був для антанти і для російської контрреволюції — німецьким продуктом; нині оцей більшовизм є для Донцова і ще декого — чистим, російським продуктом. Тому то він жовтневу революцію зве московською. Для нього революція булаб тоді українською, колиб

українські трудящі маси прогнали б. царську російську владу і російську буржуазію з України та залишили лише і виключно за українською чистокровою буржуазією владу та право експлуатації приватної власності і трудящих. Такий вчинок називавсяб, у трансцедентальній мові Донцова і йому подібних, — визволенням українського народу ізпід російського ярма. Навіть не зпід царського — бо Донцов за царем, — лише українським. Що суспільно-економічні умовини, які витягнули жили з робітника і селянина — не змінилисяб, про це б. соціал-демократ — Донцов — ні чичирк. За те мозок і душа нації малиб енергію, а гений нації гуляв би румбу.

І от такої клясичної клясової філософії Донцова — українська радянська література не розуміє — очевидно — на його думку. Бо в дійсності вона її теж розуміє, тільки з протилежного кінця.

IX.

Донцов ,щоби мати змогу виконувати свої герці з дефініціями та термінами і переводити свої бажання всупереч явищам дійсности, — додав при визначуванні обсягу діланя літератури — одно, позірно дуже маловажне слово — „може“.

Іменно Донцов написав: „Література, якої предметом є життя природи і людини, може ставитися до них подвійно. Вона може захоплюватися красою... може подивляти ті сили, ту енергію,... тую підсвідому волю...“

Лишім на боці практичну невимірність і льокальну непристосованість слова „захоплюватися“, а звернім увагу на оте „може“. Воно не так дає можливість літературі захоплюватися, — як Донцову дає можливість написати такі статті про українську літературу, які він написав. Бо коли література може займатися тим чи тим, то ця суб'єктивна можливість дає їй змогу нині вибрати те, завтра інше. Раз література має таку можливість вибору, то лише в таким випадкові буде й можливим, що коли Донцов накинеться на літературу за однією „захоплення“ однією сторінкою життя, — та література схаменеться, покине цю сторінку і перейде на другу, що її вкаже для неї Донцов.

Якщоб цього слова, так позірно нікчемного, „може“ забракло, а було сказано — література захоплюється або мусить захоплюватися, тоді ні одна стаття Донцова не моглаб мати місця. Тоді Донцов мусів би написати, чому література захоплюється або мусить захоплюватися, але ніяк не мігби написати „може захоплюватися“. — Те „чому“ —

страшенно перешкодилоб Донцову в цілеспрямованості його статей.

Тепер пригляньмося ближче, чи напrawdę література може захоплюватися, залежно від своїх бажань? Приймаємо тезу Донцова, що література має за свій предмет життя людей і природи. Життя, це лабіринтне плетиво найрізноманітніших відносин людських і природничих у їх процесі, розвитку і взаємодії, починаючи від господарських відносин, а кінчаючи на проявах організації ідеологічних струмів у суспільстві. Ці відносини, в їх сукупності, мають кожночасно свої форми, що відповідають своєчасним виробничим відносинам, які, в свою чергу, відповідають станові виробничих сил. Очевидно, кожна така форма має час свого наростання, повстання, розвою, послаблення, занепаду, загибілі. Не менш очевидно, що ті всі фази характеризують і життя людей у даній фазі. У фазах до розцвіту найдемо елементи сили, енергії, стремління, змагань, бойовості, — у дальших фазах, вже занепадництва, — елементи жалю, суму, жаху тощо. Зокрема найбільше величні форми із життя природи, природи абстрагованої, не можуть надхнути елементами сили чи енергії літературу живих людей, у занепадницькій фазі людського життя. Навпаки! Ці форми природи можуть своєю позірною невміручістю, ще більш пригноблювати, підкреслюючи короткотривалість людських відносин. Конкретна природа бере основну участь у людських відносинах, її форми підлягають змінам диктованим розвоюючою лінією їх існування та кінечностями людського життя. Ця конкретна природа співживе з людиною і в фазі занепаду будьякої форми економічних відносин і навіть вона не в силі тоді ділати на людину життєрадісно. Предмет літератури, це життя людей та природи! Коли життя людей у фазі занепаду, згідно із занепадом даної форми виробничих відносин, чим тоді література може захоплюватися? А не слід забувати, що кожночасна література має за завдання обслуговувати свою сучасність! Отож маючи за свій предмет людське життя, — література ніяк не годна у фазі занепаду цьогож життя та його проявів — захоплюватись силою чи енергією, бо їх ніяк не годна у самій фазі найти. Ніяк не годна — прошу — а ні, може так або може так. Що однак література занепадницької фази може? Згідно із деякими часово щасливішими спробами припинити загибель даної господарської фази, вона може ці спроби фаерверково відбити. Але це має в історичному процесі значіння застриків хемічних речовин, що мають прикмету ще, на деякий час, підтримати

загибаючий організм. На деякий час лише, ніяк однак вратувати його. Що ще може література занепадницької фази? Отже може, не находячи елементів сили чи енергії в сучасності, шукати їх у минулому, у добі розцвіту — на те, щоби вприснути їх у сучасне. Це своєрідна нештайнахова метода відмолоджування, при чому роля павіяна — віддається минулій епосі підйому. Водночас міцно заплющується очі на те, що коли стан виробничих сил, у свій час, стимулював розвій даної форми виробничих відносин, то зміна цього стану стимулює занепад тієї форми і наростання нової форми. Наростаюча форма мусить відповідати, річ очевидна, новому станові виробничих сил. Друга можливість, оце донцівське воскрешування з мертвих, — безвиглядна.

Уживши отого слова „може“, Донцов свідомо бажав затемнити такий фактичний стан спроможности літератури. Предмет літератури, це людське життя. Оте людське, суспільне життя, це якісно змінна величина. Це змінне відношення між силою і зростом нової, наростаючої форми виробничих відносин та послабленням і занепадом відживаючої форми. Згідно з тим література маючи за предмет таке життя, мусить його й таким відзеркалювати. А що оте змінне проявляється боротьбою людей за нове проти старого і навпаки, так і література може відзеркалювати оту боротьбу — отих борців. При тім не треба забувати, що письменник теж людина. Раз він людина, так він зацікавлений теж в тій боротьбі, будьто за, будьто проти. Не дивно теж, що відбиваючи життя, оту боротьбу, письменник видить кращим те, за чим він, а поганішим те, проти чого він. Ясна річ, що при такій продукції літератури ми не можемо дістати жадної „взагалі“ літератури, лише маємо літературу противенств, клясову літературу. І тому Донцов фальшує дійсність, коли пише, що література „може“ захоплюватися. Література мусить займатися тими спроможностями заінтересувань, які їй дає кожночасне плетиво суспільно-економічних відносин. Навіть коли вона чіпляється минулого, то по суті вона в сучасню, хочби ми стверджували, що: автор вжився в епоху, автор виявив зрозуміння до епохи, автор з рідким знанням відтворив епоху. Таке, авторитетно, мігби сказати лише чоловік даної епохи, ніколи сучасник автора. Автім відомо, що людей з минушини, не остало ні одного. Коротко, стан літератури це по суті історична необхідність, обумовлена зовсім не літературними процесами. Раз ми це стверджуємо, то вже не можемо робити закиду, що мовляв стан такий, а не інший. Зокрема не можемо вимагати, щоби література, котра від-

повідает даній епосі, на наше бажання змінилася. Ми можемо лише причиново ствердити такий а не інший стан, та пізнаючи його старатися помагати розвоєві або припинювати занепад, якщо це можливе і раціональне. Донцов не вияснює, чому стан української літератури — декадентський, на якій основі він це стверджує, лише цитує виїмки цієї літератури, повиривані, навмання, мовби це були прояви самостійного, хемічно чистого процесу і цілком не вказуючи на ті основні причини, що зумовлювалиб евентуальну зміну настроїв та тенденцій тієї „взагалі“ літератури, він пусто і голо-словно жадає її направи.

В одному місці Донцов пише, що причина такого стану української „взагалі“ літератури це: „декадентське розуміння краси, вироблене віками рабства і занепадом всякої політичної активності“. Це прорив у донцівському, ідеалістичному зображуванні літератури. Це мимовільний доказ зв'язку між естетикою, отже проявом духової діяльності людини, та економічно-виробничими умовами, у тім випадку, віками рабства. Не будь це мимовільний доказ — лише основа думання, то Донцов не вказував би на рятунок у поверненні до окциденту Європи, лише послідовно вказав би на ті суспільно-економічні преміси, що вказують на можливість і необхідність перевести зміну панівних елементів у літературі. Донцов цього не робить, мимо ствердження зв'язку між розумінням краси та виробничими відносинами. Зате він рекомендує зразки з нашого минулого, і то дуже мало, — а головно наказує йти на Захід. Що естетика Заходу достроєна до економічних і суспільних умовин Заходу, на них повстала і під їх впливом розвивається, — це Донцова нічогосінько не обходить. Він ідеаліст! От просто прочитаєш одного чи другого, Двінгера чи Флягерти, зрозумієш, прочитане надхне твій мозок енергією — і от література на нових рейках.

Але Донцов, це не до досвічених людей. Він до тієї, вже згадуваної мною, молоді. Вона — при недостатчі життєвого досвіду, недостатчі знання або при його неупорядкуванні, та при надмірі вітальних сил, без критичного змислу та критеріїв критики — готова дивитись на Захід — та шукати там, за вказівками Донцова, взорів повних енергії та волі, але без розуму. Вона сліпа, готова вважати, що хліб і екзистенція не варті отого напруження волі й енергії, бо це бувби грубий матеріалізм. Зате вона вважає за цілком природне жити коштами, осягненими напруженням волі й енергії батьків. Хайби такий молодик пожив кілька років, не голодуючи а недокормлюючись лише, хайби клітини його

організму і він цілий послабли, виснажились, хайби він мусів витратити всю енергію й волю на здобуття засобів до злиденного животіння, тоді можна булоб побачити його відпорність і напругу енергії в напрямі окциденту і протиставити його станові отой вплив окциденту.

А тут іще Донцов радить іти на Захід — одинцем, аристократично, не чередою. Бо „артист не має журитися публікою, лише творити відповідно своїм внутрішнім вимогам“. Отже мистецтво, це священний культ, отже те мистецтво, творене людьми, якого предмет — люди, призначене для людей,—це щось понадлюдське, аристократичне,—а люди — прирівнані до череди! А артист, це аристократ, задивлений у своє нутро, у свій пуп, в оті внутрішні вимоги. І що він там побачить, якщо він цього нутра не наповнить людьми, їхньою роботою, життям, оточенням тощо? Вже були такі „артисти“. Це римські гаруспіцес, що творили свої пророцтва відповідно до внутрішніх вимог, але до вимог звірят, не своїх. А тепер має прийти їх донцовська регенерація. Був вже теж такий артист, що одинцем пішов на Захід. Отой самий Панаїт Істраті, на котрого енергетику й волютаризм покликуюється Донцов. І знову забуває додати, що Істраті черпав цю свою тугість — не з власного пупа, а зі свого суспільно-економічного оточення, що це „нешлюбний син“ — грецького пачкаря та румунки-селянки, людина сотки професій і невитід, битий і забіяка.

Той волютарист, повний енергії, цей Істраті, при йшовши на Окцидент, стрінувся з такими сірими, буденними матеріальними умовами, які його миттю повалили на землю. Він намагався поповнити самогубство у 1921. р. у тій розкішній окцидентальній Німці, у тій „перлині культури окциденту“. Саме там. Коби ще ці умовини були чимсь незвичайним, тоді, стрінулась велич з величиною і затряслася дійсність. Але то ні! Річ цілком звичайна. На томуж культурному Окциденті блукала дійсно талановита людина — поти, поки ідеально зморена матеріальним голодом не наложила на себе руку. Оттак виглядає теорія Донцова в практиці. Випадок з Істратім це доказ, що Окцидент, оця мнима, донцівська пристань і джерело культури, цивілізації, аристократизму, волютаризму, енергетизму, пересичена, окрилена і завершена людським духом, це ніщо інше, тільки високо розвинена суспільна організація матеріальних сил, спертих на капіталізмі, а не на якомусь духові, — серед яких марно згинуть з голоду навіть найбільші представники людського духа, якщо не будуть прийняті або не зуміють самі увійти в оту організацію, а попадуть під неї, або поза

неї. Зате, будь який блазень, людина з курячим мозком, але, приймим, рантіє, буде виконувати високо культурну працю, втинати, час від часу, талони акцій чи інших вальорів, буде прекрасно при тому жити, вмере загально поважаною людиною і громадянином отого окциденту, в суспільстві не оставить по собі діри — і буде мати похорон І-ої кляси.

На такий окцидент мають орієнтуватися українці аристократично. Без застережень. Бо Донцов так презентує отой окцидент, що виходить чистий мов кристал. Там мають аристократично манджати ті, що жили віком в рабстві. А про яке тут рабство мова? Національне, економічне, чи одне і друге разом! Треба ствердити, що лише національному — підпадали на Україні: дворяни, промисловці, купці, з роду українці. Сама природа цих шарів не робила їх надто вражливими на отой національний гніт. Вони більше ваги прикладали до матеріяльних дібр, без чого, зрештою не булиб тими, чим були. Виїмки допускаю. Притім вони були і фактично, у свій час, лише вони могли бути — представниками і керманичами української політики і духової творчости. Тому лише про їх рабство і політичну неактивність — міг писати Донцов, пишучи про декадентське розуміння краси. І в тому ніхто йому перечити не буде. Ба, що більше. Оті шари лишилися до нині подібними до своїх предків. Притім ми аж тепер маємо змогу вірно розшифрувати, що належить в дійсності розуміти під поняттям отої української „взагалі“ літератури, про яку так зневажливо пише Донцов. Бо відповідником естетики буржуазії, в ділянці літератури, може бути лише література тієї буржуазії. Отже це мова про літературу української буржуазії і февдалів, що весь час орієнтувалися на чужі сили — і до нині це роблять.

Це мова мовиться про панів повітових маршалків дворянства (Квітка) — професорів університету (Гулак), урядників (Котляревський,) — творців і пропагаторів українського провансальства російської культури; про Падур — репрезентантів українського провансальства польської культури.

Але були ще широченні шари українського народу, що двигали подвійне ярмо, соціяльне й національне. Національне визначене під'ярмленням України Росією, соціяльне — суспільно-політичними відносинами на Україні. І отой Куліш, про котрого тепло згадує Донцов, може бути зразком невідрадних умовин українських селян-кріпаків. Сам він дрібний поміщик, був дуже жорстоким паном для своїх кріпаків, вславився брутальною лайкою та жорстокою бійкою.

Селяни-кріпаки тікали від нього, а раз і підпалили його садибу.

Тим українцям-селянам, гнобленим царською Росією та битим своїми українськими панами, не закидає хіба Донцов політичної неактивності, автім і не закидає рабства. Годі теж їх робити відповідальними за декадентське поняття краси, панівне в українській літературі.

Тепер можемо дещо справити в тезах Донцова про занепадницький характер української „взагалі“ літератури. Можемо спокійно ствердити, що література українського поміщицтва й буржуазії, взагалі література верхів українського суспільства, — так, як і їх політика, мала притаманні для себе риси лизунства, лакейства, опортунізму, що й відбивалося відповідно у мистецькій образності і проблематиці. Зате їх буденна, життєва практика мала для українського селянина, чи опісля й робітника — надмір канчуків, буків, шибениць чи прокльонів. Такими доказами національної спільноти визначалося відношення українського панства, поміщицтва, дворянства чи шляхетчини до отих „найменших братів“ холопів, смердів, черні, поспільства і т. п.

При тому маємо докази на іншу „національну“ спільноту. Прошу звернути увагу лише на те, що відношення між отим „українським“ дворянством і панівною російською буржуазією та феодалами так характеризується одним автором: „Коли в відносинах до російського лібералізму українство всеж здобуваєть ся на слово критики, то зате в інших громадських проблемах воно цілком ідентифікує себе з російським суспільством, беручи багато пануючих в ній ідей за аксіоми. Напр. ще Гулак-Артемівський впадав в захоплене від Паскевича, що „видусив з Ляхів весь жир“. „Патріотичні“ вірші писали й Метлинський, Корсун, Б. Чужбинський. Історичні твори Костомарова пересякнуті офіційним патріотизмом“. Той самий автор писав про „поширену в певних колах нашої інтелігенції безграничну пошану перед російською культурою і дивну якусь залежність від поглядів пануючих в поступових російських кругах. Ся залежність і досі тяжить як над нашою літературою, так і над громадською думкою і публичним життям“. Тойже автор пише теж і про те, як важко ображувалися і як гостро протестували тодішні передові „репрезентанти українського народу“, коли українців російський уряд зараховував до іногородців. — Вони стояли на становищі, що українці це „вітка руського народу“.

Той автор, це теж Дмитро Донцов, — а цитати взяті із його статті „Російські впливи на українську психіку“. Стаття із 1913. р. У ній характеризує він оту українську національну репрезентацію, якій нині закидає лише брак активності коротко: „Инколи се ідейне розпущене українства в російськiм морю“ межує просто з затратою власного національного обличчя“. Це було нормальне явище, коли українська буржуазія й її слуги єдналися з братньою російською буржуазією коштом збереження внутрішніх суспільно-економічних умовин, власне коштом закріплення права експлуатувати українських трудящих.

Такітo умовини зве Донцов віками рабства, „занепадом політичної активності нації“. Яке то м'ягке та лагідне окреслення! І чому „нації“?

Але даремно нав'язує Донцов оту характеристику до тієї взагалі літератури. Українська мистецька творчість думки і слова не вичерпується буржуазною чи февдальною літературою. Ота чернь, ота кріпацька маса, має теж свою мистецьку творчість думки і слова. Цю творчість формально відділюють від української літератури і творять із неї відділ української народної словесности. Це тому, що автори невідомі, згинули у народній гушi, тай твори не написані, а жили лише з уст до вуст між народом. Очевидно, що й Донцов пишучи про літературу, про оту словесність навіть не згадає. Раз тому, що мусівби навести приклади, що в українській народній мистецькій творчості маємо теж елементи сили, витревалости, завзяття, прихованої енергії, розмаху, погорди смерті, зневажливости для долі. А друге — він мусівби переконатися, що елементи отієї народної творчости, продукту колективу, що його швидше можна вважати, у сумі його ділання, за генія нації, ніж отого генія Донцова, виявляють великі різниці при їх порівнанні з літературними та „національно“ політичними тезами та візіонерськими напутниками Донцова, призначеними для енергетиків-волютаристів.

Тай в отій писаній літературі допускає Донцов виїмки. Правда — раз Шевченка, Лесю Українку, Винниченка, другий раз — викидає вже Винниченка а вставляє Стефаника, додаючи, ще пару дрібніших, анонімно. Так як Донцов добирає собі виїмки, так і добирає собі приклади з літератури, щоби виказати такі її прикмети, які йому потрібно виказати.

Х.

Ясно, що коли українська національна література, література донцовських кляс, його серцю близька, вийшла зпід його пера так опоганена, — то його уваги про україн-

ську радянську чи комуністичну літературу, літературу пролетаріату, кляси, що його впроваджує у білу гарячку, — мусять бути для тієї літератури „вбивчі“. На думку Донцова ця література виключно зацікавлена матеріальною нуждою, а майже (Гм! — В. Д.) ніколи моральним поневір'ям, — продукуючи шпитальні образки. Очевидно. Окцидентальний аристократ і волютарист не має ніякого розуміння для орієнтальної нужди, що творить його національне оточення. І розуміння не має і дивується, що хтось, та й ще в літературі, займається нею. Донцов немов забуває, що у капіталістичному суспільстві матеріальна нужда і моральне поневір'я, це дві, функціонально від себе залежні, величини. Це нечуване, щоби багача поневіряли за його напр. неморальність, а бідняка звеличали за його високу моральну вартість. Мораль в лахміттях, це ніяка величина, а десять грошів з двадцятьох — цілого маєтку, — це не жертва! Але найбільша гниль у брилянтах, це достоїнство, а кілька тисяч з мільйонного маєтку, це княжий дар. Для Донцова однак матеріальна нужда, це ніщо інше, лише вона. Зате моральне поневір'я для 100% волютариста може виникнути й тоді, коли йому стануть на ногу, або будуть глядіти на його донну. Обида і двобій — готові.

Значить, що між поняттям моралі пролетаріату а волютаристичного окциденту мається велика різниця. Пролетаріат свідомий, що у капіталістичних умовах основ морального поневір'я треба шукати в матеріальних умовах зорганізованого капіталістичного суспільства. Там де для Донцова лише шпитальні образки, там для другого — канва, на якій снуються тоненькі нитки моральних поневір'янь. Ці нитки непомітні для ока засліпленого Донцова, але помітні напр. для прокуратора. Ці нитки, це елементи, що стимулюють свідомість морального і матеріального поневір'я і природний наслідок тієї свідомості — стремління до кращих матеріальних, а при тому й моральних умовин. Водночас треба підкреслити, що те стремління може заіснувати тільки в таких клясах, перед котрими історична перспектива стелить можливість кращого майбутнього.

Закиди про неможливість виявити динаміку, про позичені російські мотиви, про нерозрізнявання російської революції від революції — не мають великої „моральної“ стійности.

Що радянська література спирається на мотивах революційної дійсности чи соціалістичного будівництва на українських землях, — цього ніяк не можна назвати позичанням мотивів. Зате намагання Донцова сперти українську

літературу на окцидентальних мотивах, це безперечно намагання затагнути позику.

Писати про революцію і московську революцію, це значить шермувати фразою. Революція, яка відбувається на території Росії, буде російською, а на території України — українською. Тяжко подумати, щоби неґри зробили неґерську революцію у Сербії! Зате колиб українцям, що живуть у канадійській Алберті чи Манітобі, удалося зробити революцію, то це булаб канадійська революція, хочби її ідеологічний і теоретичний хребет був виготовлений ананімом. Це по формі.

По змісті кожна революція стремить до зміни відношення суспільних сил у даному суспільстві. З цього боку підходячи, назву революції дає передова революційна класа. Тоді матимемо напр. пролетарську революцію. Закид неможности відрізнити російську революцію від революції подобає на закид неможности відрізнити білого коня від коня.

Аргумент, начебто українська радянська література „хитається між містом а селом, між теоретичним, розумовим приняттям комунізму а чуттєвим його відкиненням“ — не збагачує людського ума. В радянській літературі маємо одних письменників, що творять на базі села, других, що творять на базі міста. І очевидно. Радянська література охоплює всі місця, де живуть робітники і селяни, хочби тим місцем була й джунгля. При цьому оте поняття „село“ — вимагає виточнення. Для сільського дуки — село, це рай; для сільського злидаря: село — злидні. Для робітника місто теж злидні. Так маємо основу, що об'єднує селянина-злидаря з робітником, оті злидні і невгавний труд, ото, що вони оба стоять супроти оточення і природи голіруч. Однакова втіха робітника з чужих міських палат, як і сільського злидаря з чужих ланів чи садків. Однаковий сум з голодних дітей, однаковий жаль з приводу незадоволених потреб однакий гнів зприводу недостач. Емоційні переживання по суті однакові і в робітника в місті і в незаможного селянина на селі. Ні селянин не годен палати любовю до своїх дук-експлуататорів а ненавистю до міських робітників, ні навпаки робітник не годен любити міську буржуазію а ненавидіти сільського злидаря.

Очевидно — мова тут про місто і село капіталістичних умовин, бо лише у цьому розумінні Донцов протиставить їх собі взаємно, навіть коли пише про радянські умовини, хоч там немає ні міських ні сільських експлуататорів.

Ще дивніший аргумент із тим розумовим прийняттям комунізму, а його чуттєвим відкиненням. Оте розумове прийняття це ніщо інше, лише зрозуміння доцільності і правильності економічно-суспільних перемін, що їх проводять на Україні. Мистці, люди емоції, сильніше сприймають почуваннями та сильніше й чуттєво реагують; розумове сприйняття в них зате повільніше. Мистці, на котрих спирається у своїх выводах Донцов, це люди довоєнного росту. В декого із цих мистців мусіли залишитися елементи минувшини, пережитих емоцій. Ці залишки не мусять бути болючі чи неприємні. Раз тому, що не всі радянські письменники, головно старших річників, це робітники чи селяни або їх потомство. Друге — спомини емоцій минувшини можуть бути суб'єктивно дуже приємні, ще й тому, що вони зв'язані більш менш із часом, коли то між безпосередною тверддю життя та молодого людиною стоять звичайно батьки, які своїм батьківським та господарським посередничанням — дуже часто викривляють до основ картину об'єктивної дійсності. Існування отаких залишків та оте розумове прийняття комунізму можуть, а то й мусять, викликати слабші чи сильніші тертя. Це ж природний процес, якого у нового покоління вже не найти. Але треба гадати, що в цьому процесі у нормальних людей перемога буде по стороні розуму. Колиб в когось не так вийшло, воно зле свідчилоби про його розумові кваліфікації, суспільно робилоби його шкідливим, літературно фантастом, мрійником.

Процес чуттєвого сприймання розумових здобутків може тривати в декого коротше, в декого довше; в декого із могутнішими зламами емоційних залишків, що накопичились з минувшини, а в іншого із цілком слабими. Відзеркалення у літературі таких зламів та терть вказує не лише на існування внутрішньо-особових терть. Ще жорсткіше позначається існування боротьби між вимираючою минувшиною і побідними силами теперішності. Оця боротьба відбивається теж у літературі; на творчості поокремих письменників. І не все перемагає теперішність. Перемагає теж, в декого — на деякий час або на постійне те, що вмирає. Буває й таке, що досягнення капіталізму викликають такий подив, що письменник затрачує почуття дійсності та життєвого прогресу і поринає з головою у відживаюче, як напр. це сталося з Хвильовим.

Оці всі явища, це доказ цілком природного розв'язуючого процесу і змін у сфері психіки суспільної людини та ідеологічної надбудови, процесу і змін, що обумовлені зміненним станом виробничих сил та новими економічними відноси-

нами. Відбивання у радянській літературі цих явищ, це ніякий доказ кволости чи хиріння, як це старається показати Донцов, але це доказ великої вражливості радянської літератури в цілому на всі прояви суспільного життя і перемін; безпосереднього тісного її зв'язку із життям і оточенням; просто аж до шкід посуненого об'єктивізму в зображуванні життєвого процесу; матеріальної спроможності проявляти себе в так широкому діапазоні. Цього всього не можна сказати про праву літературу. В неї це все навпаки. Вона не вразлива напр. на матеріальні злидні, хоч вони найменше 75% дійсності, бо це неестетичні шпитальні образки, як Донцов пише. Вслід за цим вона — не відзеркалює тих всіх супровідних явищ, що є похідними тієї нужди, а їх невичерпане просто багатство у капіталістичній дійсності. Права література не є вражлива на негативні риси капіталізму як епохи, і капіталістів, як кляси, бо це „проти правопорядку“ — та непедагогічно — для низів. Права література зв'язана не з життям і оточенням, а з бажаннями і потребами своєї кляси. Вона така струпішла в своїй істоті, що не годна навіть черпати корму із власного існування і оточення, а мусить манджати під проводом Донцова на волюнтаристичний окцидент по пашу для своєї „череди“. Ідеалізація фетишів, авторитетів, протекторів сучасного „правопорядку“ і його творців, бажання і потреби кляси, що вона їй служить, примушують праву літературу зображати життєвий процес тільки й виключно з пункту отієї „найліпшої“ теперішності та з пункту капіталізму, як економічного і суспільного суб'єкта. Навіть усі проекти змін, реформ, критика, постільки знаходять місце в літературі, по скільки вміщаються в рямцях основних форм пануючого економічного і суспільного ладу. Всі інші, хочби по суті одиноко корисні, знаходяться поза бортом правої літератури. У капіталістичних умовах матеріальна база літератури є обумовлена інтересами невеличкої групи капіталістів та їх зорганізованою суспільно політичною силою.

При цьому всьому треба підкреслити, що головні акорди радянської літератури належать позитивному будівництву соціалізму. У цій сфері немає місця для хитких, слабуватих, кволих, невиразних, безхарактерних, ні для їм притаманих елементів. На це не дозволяє патос епохи. Автім цю сторінку радянської літератури обминув Донцов, щоби спасти „ціломудріє“ своїх статей.

Для Донцова немає у російській радянській літературі розбрату між розумом та чуттям. Таке твердження потрібне українському фашистові проти радянської влади на Укра-

їні. Для російського фашиста в боротьбі проти радянської влади в Росії воно інакше. Для нього взагалі немає російської радянської літератури, а є лише жидівська література німецьких агентів, більшовиків, ворогів православного російського народу. Для російського фашиста — у російській літературі не знайти ні почувань ні думки, лише жахіття розперзаного холопа. В обидвох випадках маємо до діла з диктатом інтересів буржуазії та поміщиків, спрямованим на притягнення найбільшої кількості неосвідомих та затуманених людей під свою політично-суспільну керму.

Зокрема при оцінці досягнень радянської літератури треба рахуватися з тим, що припаси енергії суспільства не є невимірною кількістю. Навпаки, є всі дані думати, що наука дійде до того, що зможе з деякою точністю обрахувати кількість енергії даного суспільства. Отже коли візьмемо під увагу, що на Україні покладено найсильніший акцент на плянове будівництво економіки, уґрунтування політичної влади пролетаріату та перебудову суспільства і на ті всі справи витрачається суспільну енергію мало що не поза суспільні можливості, — то безсторонньо мусимо признати, що радянські умовини поширили і інтенсифікували можливість виладування й експанзії суспільної енергії до крайніх меж. В тому маємо зріст і розвоєві можливості й літератури. Протилежне бачимо на тому власне енергетичному окциденті. Енергія армій безробітних виладується в актах розпуки або розпилюється в дожиданні смерті.

XI.

Деяку увагу треба звернути на дійсну роль географічного фактора, тобто підсоння, якому Донцов приписує великий вплив на вдачу людей. Саме він твердить, що українське підсоння творило тип українського гречкосія і пірата. Для зміцнення правдоподібності впливу українського підсоння на людину тягне Донцов Унгера із його теорією активного і пасивного життєвого настрою та в'яже із цим тезу про естетику декадансу і трагічного.

Твердження про вплив клімату на людину не нове. Це вже, так чи інакше, твердили Бокль, Тен, Гердер. Вони теж старалися вияснити різниці між людьми й очевидно їх творчістю, головню мистецькою, впливом підсоння, як основним. Були однак і такі теоретики, що визнавали вплив підсоння на людину й її творчість, але вже тільки посередно, через господарство.

Донцов впевняє, що клімат впливає безпосередно на людину; так безпосередно, — що створює два типи і т. д.

Таке ставлення справи не має ніяких основ. Правдивість цього твердження вимагалаб, щоби одні полоси України постійно продукували гречкосіїв по вдачі, інші — піратів. Так знову не є. Різниці між тими полосами мусілиб бути приблизно такі, як і між ними випродукованими типами. Того теж немає.

Донцов пише, що були епохи історії України, коли тих піратів було більше. Вони надавали тон епосі. Такими епохами він вважає Україну половини XVII ст. і Полтавщини та епоху старої князівської Руси. Тоді то був панівний, отой потрібний нині Донцову, здобувчо-хижацький, піратський дух білої раси. Якщо пірати, — продукт підсоння, то треба би прийняти, що у вичислених Донцовом епохах було на Україні підсоння цілком відмінне від підсоння епох попереджаних і наступних, епох „гречкосійських“. Тимчасом знаємо, що підсоння України, як зрештою кожне інше, міняється так повільно, що його властиво слід уважати за постійне. А в Донцова виходить, що воно міняється так різко, що раз продукує піратів, а раз гречкосіїв, — і так химерно; в часі — князівська доба, половина XVII ст., початок XVIII ст.; у змісті — раз пірати, раз гречкосії. — Немає отже піратородних полос України, немає теж кліматичного обоснування піратородних епох України.

Простіше це так, що як у нашому кліматі, так і в інших — маємо обидва типи людей. Ізотерма, що проходить через Україну, проходить теж через Мадярщину, Францію, Англію, Нью-Йорку, Шікаго і на її лінії, як на Україні, так і в Шікаго, стрінемо обидва типи. Всеж таки треба ствердити, що поруч аналогічних психічних конструкцій, виступають у мешканців різних земель, незалежно від того, що ці землі є у тому самому кліматі, що через ці землі проходить та сама ізотерма, — ще й деякі ризики психіки чи вдачі, притаманні саме для людей, мешканців даної землі. Прикладом можуть бути вдачеві притаманності українців, англійців, мадяр. Хочби ми навіть і не могли виточнити різниці вдач отих народів, всеж ми можемо ствердити, що ті різниці існують. Виходить, що коли незалежно від підсоння у людей виступають деякі відмінні ризики вдачі чи психіки, то зайвиною є зв'язувати вдачу чи психіку людини із кліматом. Воно не вияснює нам різниць, які існують між групами людей, що живуть у тому самому кліматі. Вже швидше вияснює нам ці зміни оточення людини, тобто сукупність впливів усієї природи, серед якої людина живе. Але й цього властиво замало. Існування будьяких копалин у надрах землі ніяк не впливає на психіку людини, що по тій землі ходить. Так-

само ніяких різниць у психіці людини не формує само існування великої рвучої ріки, чи наявність великої кількості диких звірів. Ці всі чинники починають доперва тоді формувати людську вдачу, коли людина стрічається з ними у конкретному житті, тобто у підтримуванні, розвою та захисті існування свого організму, коротко — у своїй господарській діяльності. В цей спосіб ми дійдемо до остаточного висновку, що не клімат формує людські вдачі чи типи, але чинить це властиво оточуюча природа в цілому, і то не безпосередно, а посередно через господарську діяльність людини.

Автім, ота підсонська теорія дуже стара. Вже старі греки гадали, що рушійними силами в індивідуальних і суспільних боротьбах являються стремління і пристрасті зацікавлених. Старинні греки були теж тієї думки, що різnorodність і різноступність цих стремлінь та пристрастей у різних народів обумовлена різnorodністю підсоння. Цю тезу визнавав уже Геродот, та й Тукідид теж на неї спирався. Але й тоді був вже Гіппократ з Кос, що поруч впливів клімату признавав велике значіння суспільно державним а головно державно-устроєвим — впливам на конституцію людини. Це все однак не перешкоджає, що Донцов нині знову приписи є кліматові виключний доміантний вплив на психіку людини.

Подібне можна сказати про оту конструкцію Шпенглера — Донцова — про м'ясо- і траво-їдів. Подібне — про естетику трагічного і декадансу. Це все ніщо інше, тільки нагинання природи, історії, понять, будівництво псевдонаукових конструкцій — для власних бажань і потреб. Це замість, щоби міряти власні бажання і оцінювати власні потреби на основі природничих, історичних, розумових можливостей, хочби й найбільш максимальних.

А тепер пригляньмося, хто ці „додатні типи“, оті донцовські пірати. Це люди, котрих стремління до життя, каже „мордувати один других, ритися в землі, рватися до неба, плисти за море, шукати раю і щастя“. Для них суть життя, це боротьба для боротьби, це постійне прагнення небезпеки, це приклонники чину, не лише як засобу реагування на товчки ззовні, але як наркози, оп'яніння, незалежно від його конкретних наслідків, просто тільки як велике психічне напруження будь у злім, будь у добрім. Пірати, це для Донцова бійці за великі фанти, повні шляхотних людських інстинктів саможертви. Символ пірата, це „абстрактна думка, яка заперечує існуюче, руйнує конкретне“. У піратів криються за брутальністю насильства великі моральні сили,

причім твердне вражливість і грубішають почування, а родиться правдива шляхетність і свобода. Дефініція піратів поступу звучить: „поступ родиться лише з прагнення життя, з волі чину, посідання, з огнистої жадоби скорити собі світ“.

Хіба вистане, для характеристики донцовських піратів.

Що це однак за суспільний тип такий пірат? Він нас може лише із суспільного боку цікавити, раз ми жиємо в суспільстві і для нас цікава роля людини лише у суспільному житті. Що людина шукає раю і щастя, це правда. Але, що вона живе суспільно, гуртом з другими собі подібними людьми, то мусить і в гурті з ними шукати того щастя. Що вона мусить шукати того раю і щастя в оточуючій людину природі включно із небом і землею — це теж факти, бо де інде його може шукати? А природа ставить такі великанські перешкоди в цьому шуканні, що їх людина одинцем ніяк не може перемогти. З цього виходить, що людина в тому шуканні мусить спертися на других людей, на суспільство. Так диктує вже сам розум і інстинкт самозбереження. Колиж такий пірат не руководиться у своїй діяльності потребами життя й умовинами оточення, що перешкоджують йому реалізувати ту потребу, боронити чи забезпечувати життя, лише впирається чином для чину, як своєрідним наркотиком, — тоді це ненормальна людина. Ненормальність ця лише підкреслюється умовиною, коли людина щонебудь робить, незалежно від того, що з цього вийде. Це вже цілком божевільна людина. Те божевілля стає суспільно небезпечним, коли така людина, по рецепті Донцова, береться мордувати других людей. Це божевілля ще більше унагляднюється, коли воно кермується абстрактною думкою, яка заперечує існуюче, руйнує конкретне. Найкраще булоб, якби така божевільна людина, якщоб вона в дійсності конкретно існувала, заперечила своє власне існування та себе, як щось конкретне, зруйнувала. Тоді тільки тип пірата бувби повний шляхотних людських інстинктів, колиб видючи свою шкідливість для суспільства приніс самого себе в жертву. За ніякою брутальністю насильства чину для чину, подуманого чи здійсненого незалежно від його наслідків, не може критися велика моральна сила, тим більше, коли вражливість є притуплена чи згрубіла, так, що нормально не годна нічого відчувати. Згрубілі почування хіба недоступні для будьякої шляхетности, незалежно в якому значінні ми ужилиб цього слова. Що поступ родиться з прагнення життя, це так, але ніколи з абстрактної волі чину і не з волі посідання. Життя містить в собі волю чину, диктовану розум-

ними його потребами і не стремить до посідання, бо можна посідати землю і вмерти з голоду; воно має волю уживання, бо це тільки дає змогу жити. Палка жадоба має за мету досягнути такі засоби світа, чи краще нашого оточення, які найкраще заспокоюють максимально потреби організму людини в її найближчому, співробітницькому оточенні, суспільстві. В ній і разом з ним. Скорити собі світ, це значить вмерти, як його член.

XII.

Коли Донцов писав у 1913 р.: „ідейне розпущене українству в російськiм морю межує просто з затратою власного національного обличчя“, — він обвинувачував у тому українське міщанство, власне буржуазію. Водночас підкреслював, що серед тієї україн. буржуазії існує „якась інстинктова ворожість до всього польського“. Донцов назвав те відношення „засліпленою ворожістю“, яка „межує вже з якимсь політичним атавізмом. Сей політичний атавізм, що свідчить про притуплене в нас почуття дійсности, спостерігається не тільки в щоденнім житю, а й в літературі“.

Донцов теж тоді писав: „якби наші письменники жили своїми думками більше в теперішности, ніж в минулім, якби їх голови не були під неподільним впливом ідеї „триєдиної Руси“, вони б і в історії інстинктивно шукали інших тем“.

Отже у 1913 р. для „соціалдемократа“ Донцова українська буржуазія була носієм і речником модерного, як це Донцов назвав, москвофільства.

Рада на це? Повернути „до першого жерела всякої висшої культури, — до Заходу“.

Донцов був проти отого „політичного атавізму“, що українцям затемнював дійсність, і нічого дивного, що кілька місяців пізніше задекларував: „Але колиб польська політика перейшла в руки мудрійших людей, колиб „в великих рухах світового значіння польський і український прапор ішли разом“, ми-б були перші, що сим людям простягли б руку згоди“. (Сучасне політичне положення нації і наші завдання, 1914).

Нині Донцов вже не обвинувачує української буржуазії у москвофільстві. Він закидає їй нині „занепад політичної активності“. Коли передше політична оцінка епохи йшла по лінії москвофільства і його відповідника в літературі тобто „безграничної пошани перед російською культурою“, нині ту саму епоху характеризує той сам Донцов — як епоху лише занепаду політичної активності і занепаду в літературі мужеських первнів.

А що москвофільство потрібне Донцову, нині вже теж як його особистий політичний атавізм, то репрезентантами того москвофільства являються нині для нього українські марксист.

Що між тими оцінками заіснувало таке, яке обумовляє їх зміну?

Перш за все із соц.-дем. донцовської кукли виловився прекрасний націоналістичний метелик. Повнотою це виявилось вже в 1913 р., коли то Донцов перший кинув такий клич, якого чудове втілення маємо змогу нині обсервувати у т. зв. національному таборі, УНДО.

„Суть моменти в життю нації, коли саме існуване, ціла будуччина її наражена на небезпеку... В такі моменти є оправданим укласти одну спільну політичну програму, коли не для цілої нації, то бодай для її переважаючої більшости“. В цьому лежала для Донцова необхідність конструувати одноцілий національний фронт із „загально-національними інтересами“.

Нині Донцов має змогу із внутрішньою сатисфакцією приглядатися реалізації своїх сердечних бажань та тонких розумових кличів втілених в УНДО.

Нічого теж дивного, що коли Донцов так радикально міняє своє відношення до української буржуазії, широким плигом перескакуючи із своєї соціал-демократичности на плятформу тієїж буржуазії, подібно міняється його оцінка історичної ролі української буржуазії. Ця зневажлива роля, стає нагло, незалежно від свого документарного обоснування зневажливости — фактичною, безприкметниковою історичною ролею. З неї знімає Донцов охоронну марку москвофільства і наклеює її на марксистів.

Зокрема приходить час, коли то Донцов може на державній практиці виявити дійсні форми і характер своїх кличів, як рятувати націю в моменті, „коли саме існуване, ціла будуччина її наражена на небезпеку“ та показати, що належить розуміти під „загальнонаціональними інтересами“. Це стається тоді, коли Скоропадський захопив владу.

Гетьманська влада назначає Донцова директором бюро преси і українського телеграфного агентства. Донцов теж член політичної комісії української мирової делегації гетьмана для мирових переговорів з большевиками.

Очевидно, що відповідальні співробітники уряду, це приклонники тієї системи правління, яку саме репрезентує даний уряд. Отож для б. соціалдемократа Донцова реалізатором „загальнонаціональних інтересів“ — являється гетьманат.

Один із найбільш визначних співробітників гетьмана, Д. Дорошенко, так характеризує суспільну базу гетьманського уряду: „Піддержували Гетьмана і його правительство лиш ті елементи українського громадянства, для котрих найдорожчою уявлялись державність, лад і порядок сами по собі, а не конче в українській національній формі, для котрих самостійність України уявлялась одиноким порятунком, а не сталим національним ідеалом“. Хто це могли бути ті „елементи українського громадянства“? Отже лише і виключно крайні реакціонери, товста буржуазія. Вони лише могли вважати, що повалення російської влади — це упадок державности ладу і порядку, яких вони так прагнули. Їм не залежало яка, по національній формі, буде державна влада, їм ходило лише про їх майно, — а те могла охоронити кожна влада, типу їх розуміння ладу і порядку. Ці люди, що боялися за своє майно, керували державним апаратом гетьманату. Сам Скоропадський, великий землевласник, генерал. Для характеристики візьмім склад гетьманського кабінету міністрів Лузогуба. Лизогуб, прем'єр, внутрішні справи, поміщик; Дорошенко, закордонні справи, дворянин; ген. Рогоза, військові справи, шляхтич; Ржепецкий, фінанси, поляк-шляхтич; Гутнік, торгівля, одеський жид, біржевик; Колокольцов, земельні справи, дідич, людина ворожо настроєна супроти українців, русифікатор міністерства земельних справ; з тих п'ять поміщиків. В уряді було ще чотирьох дворянин, швидко заступлений через Романова, русофіла; Афанасьєв, державна контроля, банкир. Характеристичною рисою обсади уряду це аж шістьох віцеміністрів внутрішніх справ; з тих п'ять поміщиків. В уряді було ще чотирьох професорів високих шкіл.

Як бачимо керма державних справ гетьманської України, а зокрема її внутрішніх справ, була всеціло в руках шляхти, дворян, великих землевласників, банкирів. Це по суті. По формі — маємо росіян, жидів, поляків, русотяпів і теж українців. Про теж українців вражаємо можливим писати, посилаючися хочби лише на устійнення Дорошенка, на кого спирався гетьманський уряд. Те устійнення ми навели вище. Разом із цими репрезентантами „українських загально-національних інтересів“ — керував долею українського народу — Донцов.

Пацифікатори пізніших літ моглиб стати на „позір“ — перед українськими пацифікаторами гетьмана і провідних верств, на яких він спирався, котрих інтереси рін боровив. То не були лише буки й денезде постріл та нищення майна; це був грохот ручних і машинових крісів, це скрипіт

шибениць, артилерійська пальба, зойк і лемент. Це гетьманська влада, панівна буржуазно-поміщицька кляса разом із окупаційною австрійсько-німецькою владою — вчили українських гречкосіїв окцидентального волюнтаризму, вщиплювали йому основи окцидентального правопорядку і культури. М'ясоїдні фолькельтівсько-шпенглерівські типи українських поміщиків не летіли на небо, але мордували людей на землі, впивалися чином, але не для чину, як наркозою, лише просто в обороні своїх великанських маєтків. Це була для Донцова епоха аморальних героїчних емоцій і потрясень, латосу і великих пристрастей.

А шибениці скрипіли. А українських селян і робітників рострілював український поміщицький волюнтаризм і капіталістична енергетика не одинцем, — а рядами.

„Геній пробудженої нації“ мусів затикати вуха від постійних вибухів гарматніх та посвисту шомполів.

Хто має за собою таку чудову епоху загально національного підвищення температури, той не може негувати зла і боротьби як морального героїзму і трагедії. І Донцов не негує. Навпаки він твердить, що „за брутальністю насильства криються великі моральні сили“, однак не докінчує, що лише під умовою, коли це насильство виконують оті модерні пірати, панове шляхта, дворяни й їхні собрати.

Окцидентальним акордом закінчилася гетьманська епоха реалізації „українських загально національних інтересів“. 14 листопада 1918 р. видав ясновельможний пан гетьман всієї України грамоту, в якій заявляє, що політика „нашої України“ повинна бути збудована на принципах, „яким не можуть не співчувати без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу“. Отже принципи не окцидентальні навіть, а універсальні. А ті принципи це: „Ій (тобто — Україні — В. Д.) першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії“.

І треба було бути або добре вивінованим у земельні блага поміщиком чи банкиром, або добре платним, з переконання, їх слугою, щоби нести співвідповідальність за гетьманський уряд і його вчинки; а треба бути ще більшим волюнтаристом, щоби вважати уряд гетьмана, якого національно-суспільну базу так розгромлює схарактеризував Дорошенко, уряд, проти котрого була вся громадська опінія України, за український національний революційний уряд.

Це шедевр уміння відрізнити революцію від російської революції. — Гадаю, що такого розрізнення не вмів тоді

ніхто зробити поза Донцовом і його протекторами. Зате українські маси зуміли відрізнити Скоропадського і його прибічників та пізніших наслідників — від революції. Оті українські гречкосії втратили терпець і прогнали своїх м'ясоїдів. Вже 14 грудня 1918 р. гетьман з божої ласки „відмовився від влади“. Його потопки при владі полетіли швидко теж мов спілі грушки. Для Донцова це сталося тому, що низи не вміли відрізнити революції від російської революції, а для мене тому, що навчилися відрізняти революцію від контрреволюції.

XIII.

Вже на початку своїх висновків про українську літературу Донцов поставив дві дуже оригінальні тези: Перша, що духовна творчість нації переходить болючу й тривожну кризу; друга, що людскість недужа тілом і душею хора. Пишучи про українську кризу — Донцов оперує поняттями душі нації, нового слова, колективного мозку, умового життя; зате пишучи про світову кризу — пише про душу і тіло. Але при тому Донцов радить і закликає, щоби шукати виходу із тієї української кризи саме у тому світі, на окциденті. А там теж криза, матеріальна і культурна. Там гарячково шукають нових цінностей і гасел, що мають вивести хору людскість на новий шлях. Виходить, що хворий має йти до хворого лікуватися. Дальше, формально річ беручи, оті окцидентальні волюнтаристи є хворі душею і тілом, коли наші гречкосії захворіли на... колективний мозок. Гірше, що Донцов призначає окциденталістам роль, що вони винайшли вихід із хвороби людскости, а українським гречкосіям каже лише йти аристократично на окцидент по рятунок. Однак треба гадати, що окцидент не матиме часу, щоби повчати українців, бо сам є, як Донцов пише, „в напруженім шуканні“, ну й сам ще не переборює своєї кризи.

До таких і подібних формальних путаниць і герців може допровадити непередумана квестія, що має бути виходом із кризи.

Це однак ніяк не перешкоджує ствердити, що криза існує як культурна, так і матеріальна, і то не тільки на цілому світі, але й... у нас.

В чому річ? Саме в тому, що господарська структура, капіталізм, на якому спертий світ, поза Радянським Союзом, — знаходиться у такій дезорганізації і так далеко не заспокоює потреб людськості, що велика її частина знаходиться достоту в судорогах загибелі. Тай решті не набагато краще ведеться. Оту повільну загибель функцій капіталізму можна було заобсервувати безпосередно після вій-

ни, а потім, після частинної стабілізації деякого рівня господарських умовин, від 1929. року.

Оте завмирання називаємо кризою. Стан і розвій господарської структури стоїть, більш менш, у простому відношені до стану і розвою культури. Очевидно, що господарський занепад мусів некорисно відбитися на отій „душі“ людськості, на культурі. Отже, одним словом, — недуга тіла і душі, при чому недуга тіла, це явище основніше. Доказ на це, що всі держави роблять всякі зусилля, самостійно і гуртом, щоби вирватися з кліщів господарської кризи. Роблять зусилля, але ніяк не годні вирватися. Ми читаємо про безконечну чергу нарад і конференцій присвячених питанню виходу із економічної скрути, але не читаємо ніде про спроби переборення кризи культури, явища функціонально залежного від економічної кризи і такого, що виступає після того, як заїснувала економічна криза. Ні історія культури, ні економіки, ні людства не знає випадку, щоби криза культури появилася швидше і щойно за собою потягнула кризу економіки.

Треба отже справити тезу Донцова, мовляв, на окциденті напружено шукають заходів лікувати хвору душею і тілом людськість, справити в тому сенсі, що окцидент і загалом капіталістичний світ напружено шукає засобів, але для збереження і охорони стану посідання матеріальних дібр — перед наступаючими новими історичними формами. Ніхто на окциденті не журиться про голову, не журиться про людину, про її душу, — а журиться про калитку, гроші, черево і дальшу їх долю.

Як відомо самі поля, ліси, луки, винниці, ріки, надри землі, засоби продукції, тобто природа або її доцільно переформовані частки, мають і заховують свої прикмети і можливості як у добі кризи, так і кон'юнктури. Зате їх суспільно-економічні функції разюче міняються в добі кризи і добі кон'юнктури. Коли в добі кон'юнктури вони виконують більше або менше задовільно свої суспільно-економічні функції, то в добі кризи ці функції так вкорочуються, що суспільність під тиском кризи починає кривавитись, просто пухнути з голоду. Власне не ціла суспільність, а ця її частина, що не розпоряджає ні сировиною ні засобами продукції, або тільки незадовільною їх частиною. А ця частина суспільства, це подавляюча його більшість.

Очевидно, що ні поля не перестали самі родити чи обмежувати свою засівну площу, ні помаранчі самі топитися в морю, ні фабрики самі ставати. Це все стається з наказу тих, що мають ці засоби в своєму розпорядженні. А ста-

ється те не тому, що люди попереїдалися борошном чи помаранчами, але тому, що продукція не приносить грошей, баришів. Коли таке припинення продукції стає явищем масовим і глибоким, тоді немов смертельний неспокій стортає суспільство, навіщене кризою. Люди тратять заробіток, тратять вигляди на заробітки, тратять не то, що можливість брати активну чи пасивну участь у культурному процесі, але тратять можливість заспокоювати свої найбільш пекучі фізичні потреби, так, що й вигибають. Починають діятися модерні чуда. Люди, що складали гроші в щадницях, нагло довідуються, що напр. доляр упав, а вони зберігали ощадності в долярах, і, що вони за ощаджені гроші замість, скажیم, пари коней можуть купити козу. Інші довідуються, що той самий морг землі, що коштував 400 дол., нині „несе“ найбільше 150 дол. І земля та сама і гроші — теж доляри а кєрєавиця пропала.

Коротко: псується і ломиться суспільно-економічне оточення, система, що лягла в основу тих суспільно-економічних умовин. Але ця система є закріплена існуючим державним правопорядком, як система непорушна. Вже в добрих часах у цій системі живе дехто повною груддю, а більшість ледри, що віддих ловить. В часі кризи це відношення загострюється, бо перші дальше живуть, а іншим вже просто віддиху не стає. Перші навіть не відчувають потреби зміни умовин, другі її прагнуть, до неї стремлять. При тому обсервуємо цікаве явище. Відомо, що донедавна за найкращу правнодержавну форму уважалось парламентарну демократію. Тепер обсервуємо чудове явище, що на парламентарну демократію нападають зправа і зліва з цілим розмахом. Що сталося? Для прагих парламент був так довго прекрасною демократичною інституцією, як довго народ висилав туди таких репрезентантів, які були вигідні. Воєнні і післявоєнні часи та їм супровідні явища піднесли свідомість широких мас до того ступня, що в парламенті почали появлятися, більшими навіть гуртами, такі репрезентанти демократичних низів, що були невимолимим запеченням правих. Треба отже, щоби себе і своє рятувати, розбити п'ятиприкметникові акцєсорії демократії і розгромити парламент. Ліва сторона парламентів знала, що ніяких основних змін суспільно-економічних умовин не можна добитися в парламенті зприводу різного характеру виборів та парламентарної більшости противників.

Тай ще тому, що очевидно, ніхто не віддасть влади добровільно тому, кого вважає своїм смертельним ворогом. Тому і з ліва гасло: Геть з парламентаризмом, як фікцією демократії!

Лишився очевидно нещасний центр, блідий, здавлений між обидвома крилами, з простягнутою жебрацькою рукою до правиці по милостиню, з міщанською етикою й ідеями. Він боронить лібералізму демократії, як самоцілі, недобачуючи, що цей засіб відкидають ті, що його покликали до життя і що ним орудували, аж доки він не постарівся.

Парляментарна більшість правиці була тільки тоді можлива, коли могли зговоритися оті різні відтіні і відломи міщанських буржуазних чи кулацько-поміщицьких партій. Післявоєнна економіка не сприяла нав'язанню дружніх зносин між цими відломами. Кожний хотів для себе якнайбільше. Про парляментарну згоду між ними було тим тяжче. Їх слабина, непорадність підняти засоби для направи економічних умовин, жах перед новими формами економіки і суспільно-державного правопорядку, що їх освідомлення дійсності рисувало на стіні майбутности, — довели до крику: Криза парляментаризму! Парлямент за слабий! Негайно уряд сильної руки!

Правильно. Парлямент за слабий. Правим вилітає влада з старечих рук, але ще невилетіла; ліві ще й за слабі, щоби її вже тепер могли взяти. В тому менті виринає на арену фашизм, останній оборонний загін загибаючого світу.

XIV.

Із фашизмом зустрічаємось уперше в Італії. Це був жовтень 1922. року.

Італія, після війни, найшлась у найбільш скрутному положенні. Вона, держава-побідник, майже нічого не виграла. Зате мала великі втрати в людях, великі втрати у майні поруйновану ворогом територію, виснаження цілого суспільства і його зневіру, зприводу „покривдження“ Італії при розділі воєнної добичі, мала теж дезорганізацію народного господарства, величезне його обезкровлення, через витрату грошей на кошти війни, величезні державні борги, що прислонювали чорною хмарою весь господарський горизонт.

Італійська буржуазія і її уряд, що вели війну, що кинули італійські маси на різню, вернулись із мирової конференції побідниками, але з голими руками. В очах народу вони мусіли впасти із п'єдесталу національних воєнних героїв на низину безвідповідальних авантюристів. В Італії почався розвал капіталізму та буржуазного уряду і його апарату. Ота дія війною дезорганізованого народного господарства — змінилась, через припинення війни і недо-

стачу матеріальних сил і моральних стимулів до реорганізації, у стан одвертого загнивання.

Керівництво господарського життя починає стихійно переймати зорганізоване робітництво, захоплюючи фабрики.

Автім в Італії була ще й дрібна буржуазія. Вона вернулася з надією на національний добробут і своє в ньому тепле, заслужене містечко.

А тут не так.

І ще якісь робітники, ті злидарі, починають надто широко розширюватися. І дрібна буржуазія, матеріально спролетаризована, морально поторощена — не могла і не хотіла погодитися на відступлення свого організаторсько-керівного суспільного становища пролетаріатові. Велика буржуазія не хотіла погодитися на те, щоб відступити своє посідання і майно — пролетаріатові.

От і ця неохота об'єднує перших і других проти пролетаріату. Велика буржуазія дає гроші, зброю і в перспективі право на організацію суспільно-політичних відносин, дрібна буржуазія дає силу, волю, детермінацію, а соціал-демократичні провідники дають свою спекуляцію і зраду. Робітництво розбито і залізом загнано у кайдани капіталістичного визиску праці.

Треба було вибирати між голодовою смертю без роботи, або роботою в таких умовах, які устійнювали десятки капіталістів для мільйонів робітників, при чому фашисти зброєю і терором оформлювали таку дійсність. Демократію і парламент розгромлено. Їїя — єїя — аляля! З таким бойовим окликом фашисти вбивали своїх політичних противників, точніше пролетарів, розгромлювали зібрання, нищили майно, руйнували будинки.

Для таких дій потрібно мати ватаги людей, що втілюють в собі волонтаризм, енергетику, гасла чину для чину, мордування людей, людей рівнодушних, під етичним оглядом, героїчних емоцій.

Лише, щоби вони не застановлялися: Чому воно так є? Вони мають слухати і виконувати! Зате ними обсаджується ліпші місця, їх переодягається в розкішні однострої з масою прикрас, їм доручується організацію і керівництво суспільно-політичного життя.

І в особі такого пахолка прекрасно узгіднюється отой послух і езекутива із невеличким особистим вивінуванням. У висліді дістається драб із невеличкими матеріальними і культурними претенсіями, а розмірно великим засягом суспільно-політичних компетенцій, опертих на терорі.

В тіні цих типів капітал організує економічне життя. Організує його так, щоби із нього витягти найбільше користей при найменших вкладах.

Організує його так, що диктує життєву стопу мільйонів селян і робітників, життєву стопу таку низьку, що вона межує безпосередньо з голодом. Диктує незалежно від того, що сам ніяк не жив би на такій стопі і що сам гладшає та концентрується, щоби даліше гладшати. А фашист наймається за лакейський гріш пильнувати, щоби пролетаріят капіталові в цьому не перешкодив.

Енергія, волютаризм, вбивство, лиш не критицизм, розум, знання. Їя, ейя, аляля!

XV.

З хвилиною коли демократія починає пропускати у парлямент таких репрезентантів, що заперечують існуючий господарський стан, з тією хвилиною і демократія і її форма, парлямент, для правиці пережилися і загнивають. Коли тих репрезентантів мало, тоді решта парляменту кепкує собі з них; коли їх більше, тоді розв'язують організацію, що перевела їх вибір; коли їх починає бути трошки за багато, коли за їх плечима починають появлятися на обрії суспільно-політичного життя маси їх виборців, пролетаріят, коротко коли ситуація стає фізично загрозлива, тоді приходить фашизм, що громить парлямент, пролетаріят, жидів, а рятує... державу. При тому підмінюється окреслення. Лівиця атакує не націю, а господарський устрій. Правиця не каже, що боронить господарський устрій, а націю. Колиж стрінуться дві однонаціональні а економічно протилежні групи, тоді правиця боронить державу. Такими рейками розвиваються суспільні процеси останніх часів, коли їх представимо абстрагованими від випадковостей.

Коли вдуматися, що в давні літа вистарчала вповні демократія і парлямент, щоби гарантувати просто капіталістичний устрій, його розвій і прерогативи, а нині фактично цього вже не вистарчає, як це показалося в Італії чи Німеччині, тоді навіть оборонці інтересів капіталізму мусять проголосити кризу демократії і парламентаризму. А демократія, парламентаризм, лібералізм, це недавні божества, що їх приміщено на найвищих п'єдесталах. Очевидно, коли їх не стає, коли вони за слабі, щоби виповнити свою задачу, а саме дати широким масам фікційне пересвідчення, нібито вони виконують владу, а капіталові власне дати фактичну можливість так організувати економіку, щоби найкраще розжитися, тоді треба шукати інших суспільно-полі-

тичних засобів, щоби забезпечити капітал і його життя. Таким суспільно-політичним засобом, що ніяк не заторкує основ капіталізму, але навпаки його покищо успішно боронить, є фашизм.

Що він годен зробити? Він годен на деякий час стримати природний процес упадку капіталу, а розвою нових суспільно-економічних форм.

Він годен це зробити фізичним вбивством політичного активу противника, розгромленням його організацій, знищенням його майна, загнанням його в підпілля, чим очевидно в великій мірі утруднить роботу.

Фашизм може навіть, при деякій величині своєї власної питомої суспільно-політичної ваги, зменшити в деякій мірі, очевидно незначно, приходи капіталу, щоби ту редукцію маленькими давками вприснути у нарід, власне у своїх поклонників. Фашизм оперуючи радикальними гаслами і обітницями, може притягнути, але лише на деякий час, зз свою сторону симпатії незадоволених із дійсності і тим увести заколот у природний розвій економічно-суспільних випадків. Фашизм, захоплюючи владу, може перевести перемену крови в державнім організмі в цей спосіб, що замінить обсаду адміністраційного і господарського апарату своїми людьми, чим викличе в них переконання, що дійсно щось змінилося. При тому люди, що їх фашизм висадить з сідла, будуть ще перелякані дихати нажитим, не сходячи відразу на низи економічної нужди. Така перемена крови може викликати в декого вражіння, що поліпшилося. У ставлеників нового режиму — напевно. Цеж їх жнива.

Такі магічні штуки не можуть мати впливу на довшу мету. Вони ніяк не зліквідують кризи і її похідних явищ. Вони не вирівняють різниць між капіталом і працею. Осушування понтійських болот, самообманне зусилля Муссоліні, забезпечило працю на деякий час кільком тисячам робітників, забезпечить екзистенцію кільком сотням родин, але в тому самому часі італійська індустрія зредукувала не один раз платні робітників, причинюючись тим до дальшого масового виснажування фізичних сил працюючих мас Італії. А таке виснажування, це прокляття теперішности, але й прокляття майбуття.

Фашизм вже є, вже діє, але ні він, ні хтонебудь інший із його покровителів, не винайшли засобів для не то ліквідації, але хочби для видатного злагіднення економічної кризи. Навіть отой наймолодший фашизм Гітлера, не може вказати, що йому вдалося так покерувати економічним процесом Німеччини, що поємність німецької індустрії на робіт-

ню силу збільшилася, або агрікультура суспільно рентується. Цього він не викаже. Кидання капіталів на публичні інвестиції, це економічні екстратури, це оплачування своїх ватаг, що винесли Гітлера на канцлера, це камфоровий застрик. Стягаючи податками деяку частину народного господарського прибутку держава може його вжити на різні цілі. Вона його може теж ужити на публичні роботи, щоби затруднити деяку частину безробітних. Того однак ніяким чином не можна вважати за поправу самих економічних відносин; це штучна поправа суспільних умовин і примусова філіантропія спрямована на деяке злагіднення суспільної нужди, яка моглаб вилитися у загрозливі форми. Крізь ту філіантропію просвічує надія, що криза минеться сама і буде ліпше. Такі філіантропійні засоби виказують, що й фашизм не береться до корінів нинішнього економічного лихоліття, лише так як нефашисти, тому 50 літ ждали безпорадно на самочинний кінець кризи, так це нині роблять і фашисти. Але між кризою зперед 50 літ а кризою нині — разяча різниця.

Кризи могутніють, а протиділання обмежується до палятивних засобів, які у відворотному відношенні до могутніння криз, слабшають. І це дає змогу видвинути тезу, що боротьба в основній ділянці людського життя, в економіці, боротьба між загибаючими економічними формами та новими, спертими на зміненому взаємовідношенні економічних сил, розсадить фашизм із нутра.

Не у всіх державах окциденту фашизм вже виступив у своєму чистому виді. Але не в усіх державах заіснували такі умовини, які виправдувалиб таку його появу. Автім катастрофальний стан економіки став такий дошкульний на цілому окциденті, що широко на ньому розлягається твердження про безсильність старих засобів оборони старої європейської культури і цивілізації. При тому, очевидно, йдуть напружені розшуки за новими засобами, що краще зумілиб виповнити завдання тієї оборони. Домагання сильної руки для здавлення замахів на правопорядок — стають щораз то голосніші і спричинюють щораз то сильнішу фашизацію умовин.

Для цілости нашої теми нам слід підкреслити, що отой окцидент фальшує категорії думання. Порядок такий: загибельна стадія капіталізму спричинює упадок життєвої стопи аж до голодової смерті включно. Упадок життєвої стопи стимулює шукання виходу із невиносимого положення. Оте шукання йде по основній лінії явища економічній, і дошукується нових економічних форм, видю-

чи зміну взаємовідношення економічних сил. Старі економічні форми, що тримають саме світ у тенетах жахливого сучасся, мають ще у своєму розпорядженні державні установи. Організована сила останніх спинює по змозі розвій нових, наростаючих економічних форм.

Процес і конфлікт, як бачимо, суттєво економічний, а засоби оборони одної сторони — головно адміністративно-державні. Автім чуємо, що загрожена стара культура і цивілізація, що її треба боронити, вважати, щоби не впала, що загрожена нація у своїй істоті, етика, родина, релігія і т. д. Зіставлення головних факторів економічного процесу і його сучасних жахів та безвиглядности із йому неспівмірними функціями, отими супровідними, його явищами, означає фальшування дійсности; по українськи: говорення про образи і гарбузи.

Важним моментом для нас ще й те, що сучасна стадія саме тої окцидентальної культури і цивілізації, це не стадія розвою чи експанзії, це стадія застою і перспектива упадку. Цього доказує і горячкова мобілізація сил на **оборону** тієї культури перед упадком і знищенням.

Це стадія декадансу.

XVI.

А Донцов впевняє, що це навпаки. Тут декаданс і то лише в українців, а там, на заході, „неоромантизм“. При тім вказує Донцов на елементи сили, енергії, волюнтаризму, м'ясоїдства, що слідні в авторів окциденту. Ну, але що з них, в даному моменті? Яке їх суспільне призначення, можливості та напрям? Лишаємо зараз на боці ці елементи та їх форми, в яких вони виступають у лівому таборі. У Донцова вони виступають аморальними, суспільно ворожими, авантурними, розбишацькими, некультурними, звірячими, коротко виступають позбавлені всіх позитивних людських прикмет.

Докази?

„Етичний зміст сих емоцій — неозначений. Вони є ні моральні, ні неморальні, лише аморальні“. — „Волевий світогляд, який все є бунтом особистої волі проти непорушної потенціальної енергії маси“ „подивляти ті сили, ту енергію,... які створюють ті незбагнуті, стихійні сили, той неясний гін... що кажуть їй з одважним усміхом іти на певну смерть, відкривати Америку, або мільйони собі подібних гнати на загибель для оснований світової імперії“. Це емоції, „яких самий успіх, саме зусилля, само напруження волі — були ідеалом“. „Для сторонника енергетичного світогляду

важні були отже не „моральна оправданість“ вчинку, лише сама сила, сама воля до чину; для того, з круга його обсервації не виключені ніякі мотиви людських вчинків, ні „любов ні жажда чести і пр., **ні навіть і злочин**“.

Донцов характеризує два обличчя світа, як, краса і гармонія, енергія і сила“ — є за другого парю. Це „культура“ лицарів розбишак пізнього середновіччя.

„Ми молодь та; яка в ніщо не вірить,
А всеж до праці й до сміху відвагу має
Чи відоме це вам“?

„Бійки чинити, пити й за спідничками гонити
Чи то кому що шкодить“?

От приклади, що характеризують донцівські елементи м'ясоїдного життєвого наставлення. Ці приклади — достатня ілюстрація до моєї характеристики донцовської літературної „ідеології“, що я її навів вище.

І такими елементами, у донцовській інтерпретації менше ніж сумнівної суспільної вартості, бажає Донцов виготовити психофізичну конституцію молодого українського покоління. І по них висилає Донцов письменників на окцидент.

Пощо ці елементи Донцову?

Коли візьмемо під увагу отой висказ: „Волевий світогляд, який все є бунтом особистої волі проти непорушної потенціальної енергії маси“, і розглянемо його практичне суспільно-політичне значіння, тоді прийдемо до деяких висновків, що нам вияснять цілеспрямованість донцовського „виховання“. В ньому маємо протиставлені дві величини. Перша це особиста воля, тобто її персоніфікація, індивідуум, друга, це енергія маси, чомусьто непорушна, потенціальна. Ця теза, це іншими словами з'ясована необхідність сильної руки, якої домагається вже віддавна капіталізм супроти загрозливого руху низових мас. При тому фальшиво сказано про бунт особистої волі проти непорушної потенціальної енергії мас. Навпаки це має бути бунт проти розруханої енергії мас, проти переходу тієї енергії в кінетичну енергію. Спеціально нині важко нарікати на непорушність мас. Навпаки чуємо аж забагато нарікань на аж надто велику рухливість мас. Їм протиставити якісь інші маси годі, бо таких немає. Очевидно протиставити їм отже особи. Але ці особи самі за слабкі. Треба їм додати когорти, що готові булиб ці маси втихомирити. Втихомирити їх персвазією годі, бо як можна переконати людей про те, що так як є зле, так є саме добре. Пити знов по лінії бажань і по-

треб цих мас, значить піти на зміну сучасного економічного устрою на другий. Це ніяк не можна погодити із намаганням зберегти нинішній устрій для тих, що їм в ньому вигідно. Отже втихомирити треба ці маси силою. Тому треба виплекати такі типи піратів, що призналиб волю особи, отого Муссоліні чи Гітлера, за рішаючу і переводили її в життя. А можуть це зробити такі люди, що мають „неясний гін“ до виладування своєї енергії незалежно від оправданости вчинку, з яких круга обсервацій не виключений навіть злочин; треба молоді, що „в ніщо не вірить“, але зате вміє „бійки чинити, пити і за спідничками гонити“.

Ейя, ейя, аляля!

Так Донцов проповідує „ідеали“ фашизму, пильно стараючись про покищо психічне підготовлення українського молодого покоління до наємницької ролі в користь капіталу. Очевидно, що ця молодь, що буде бійки чинити, пити і за спідничками гонити, за такими „висококультурними окцидентальними заняттями“ не матиме часу застановлятися над змістом і цілеспрямованістю наказів, що їй даватиме отой спаситель, дуче чи фірер.

А ті накази будуть прямувати туди, куди прямують накази дуче чи фірера: до розбиття зорганізованого пролетаріату, до припинення розросту його впливів, до відвернення небезпеки захоплення ним влади, до задержання існуючого стану незалежно від його невиносимости для мас.

XVIII.

Булоб воно з отим фашизмом так просто, як виглядає, колиб це не відносилось до українців. Кажуть, що українці мають якусь „історичну місію“ до сповнення, очевидно на Сході Європи. Місія ця і „шляхотні“ сили, які гадають, що мають її виконати, коріняться тепер на західно-українських землях і окциденті включно з Варшавою. Розуміння отієї місії наказує Донцову, вкупі із іншими м'ясоїдами, робити старання, щоби виховати молодь чи навіть суспільність на таких „поживних“ ідеалах, як це ми вище з'ясували.

Автім і Донцов і компанія найшли виправдання для такого напрямку виховання; іменно хемічно чистий „націоналізм“. Це називається „у згоді із пробудженням генієм нації“.

Вправді Донцов нарікає, що в нас кожна дія мусить мати своє виправдання, а саме таке звичайно, що вже спрямована в користь народу; Донцов гадає, що його „геройчні“ емоції цього не потребують, бо вони аморальні; але це йому

не перешкоджує прикласти до своїх поучень і вказівок печать свого духа, духа хемічно чистого „націоналізму“. Свої знамениті ради Донцов благословить і оправдує духом пробудженого генія нації.

Коли фашизм державного народу, наймлені заgonи на службі власної буржуазії, мають із тією буржуазією спільне походження, мову, а що найважливіше та рівночасно найбільш приховане, спільний інтерес, що виявляється в добре платному суспільному службовому відношенні, то фашизм недержавного народу ніяк не годен похвалитися подібними „догідностями“. Фашизм державного народу, організуючи державну владу на свій ґрунт, не організує її лише для оборони капіталу і буржуазії панівної нації. Він боронить економічної системи і суспільно-політичного устрою, в яких містяться клясово без решти капітал і буржуазія недержавних народів. Виходилоб, що недержавний народ не потребує фашизму, бо буржуазія його хорониться фашизмом державної нації. І так властиво є на ділі. Але буржуазія недержавної нації старається захопити вплив над своєю нацією, чи пак даною частиною нації, об'єднати її на базі „націоналізму“ економічно і політично під своїм керівництвом, бо це дає цій буржуазії додаткові експлуатаційні можливості і авторитет політичного виступу. Очевидно, щоби могли це зробити, треба огорнути своєю загальнонаціональною ідеологією, а саме чисто клясово буржуазною, як найширші шари народу. Нині, на тлі загострених економічних умовин, на тлі загострення класових противенств, не годен цього зробити старими засобами. Свіломість і чуйність широких мас нині надто велика. Відомості про воєнні і післявоєнні події, поняття світової економічної кризи протиснулися в найдавші закутини країн. Очевидно протиснулися теж відомості про такі чи інші методи і засоби виходу із сучасного положення. Факти буднів лише поглиблюють оті пересвідчення, оправдують ці відомості, виявляють правдивість тих чи інших методів.

Отже буржуазія недержавних народів, щоби могли утриматися при рештках свого минулого суспільно-політичного авторитету, мусить вживати модерніших засобів, які трималиб широкі маси народу у становищі суспільно-політичного підпорядкування. Нічого дивного, що вона хапається засобів, що ними користується буржуазія державних націй в аналогічних умовах, лише більшого розміру, хапається отже сили, енергетики, волюнтаризму і т. п.

І не раз виходило таке, що селянин прийшов на освітні збори, а там йому кажуть, що його повновласть немає пра-

вильно поставленої крапки. „Можете вертати домів. Читальня не прислала протоколів. Порядок мусить бути“. І селяни вертались сотні кілометрів, на дурно витративши час і гроші. Це однак не перешкоджувало, що на салі зібрань находилися десятки людей, які не мали найменшої формальної підстави бути на зібранні, хіба те, що вони були визначні чи відомі патріоти, а даний селянин приїздив із „заражених“ околиць. Буває однак й так, що розгромлюється управу а дається комісарів, щоби припинити небажані впливи мас; буває й таке, що на освітніх зборах можна дістати палкою по голові. Тінь підозріння за національну а власне буржуазну „неблагонадьожність“ — вистарчає, щоб людину ліквідувати, навіть колиб вона була винятково добрим фахівцем на своєму місці.

Оце методи великого фашизму примінювані маленькими фашистичками в рямах загально національних умовин. Накінець доходить до того, що фашистівські загони і групи державного і недержавного народу співпрацюють разом при ліквідації загрозливих проявів активності широких мас недержавної нації. Це тому, що фашисти недержавної нації не є вистарчаюче сильними, щоби самим дати собі раду. Воно зайвий раз доказує неістотність т. зв. національних а істотність класових спільнот. За те фашизм державних націй у „національно“ щасливішому положенні. Він, виступаючи проти широких мас власної нації, не потребує допомоги фашистів недержавної нації.

І на тлі тієї співпраці фашизму недержавної нації з фашизмом державної нації, співпраці спрямованої проти власних низів, ярко виступає фальш отого хемічно чистого понадкласового і понадпартійного націоналізму та його супровідної фразеології в роді: „Орієнтація на власні сили“, „Свій до свого“, національна демократія і т. д.

Коротко — фашизм державної нації діє у чистіших національних формах і умовинах, зате фашизм недержавної нації діє часто у таких формах, що є негациєю його національного характеру. Це значить бути слугою і наємником власної і чужої буржуазії.

Фашизм недержавної нації і його фальші обнажуються ще більше, коли буржуазія державної і недержавної нації мають спільний класово-політичний інтерес, предметом которого є інші землі заселені рештою недержавної нації. При чому під рештою розуміється навіть таку частину, що творить пень і материк нації. В такому випадку співпраця фашизму недержавної нації із фашизмом державної нації підмінована сильними класовими інтересами проти влас-

ного національного пня і територіяльного материка є підпорядкуванням себе політичним цілям державної нації, бо її цілі в тій спільці будуть панівними. В такій спільці фашизм недержавної нації стає звичайним національним зрадником, агентом державної і національної расії стану державної нації. Туди веде дорога донцівського волюнтаризму і енергетики! Туди веде шлях аморальних людей, що не відвертаються від злочину.

І про це належить пам'ятати людям, що хочуть пізнати природу й істоту Донцова та йому подібних.

Листопад, 1933.

З М І С Т :

стор.

В. Бобинський: Метафори	5
" Уривок поеми	6
П. Безруч: (пер. В. Бобинський) Острава	10
І. Фефер: (пер. В. Бобинський) Так співав бас	11
І. Михайлюк: Різдво	13
М. Гончар: Перед першим гудком	25
" Мій люд	26
" Паровик	26
" Млин	27
" Хор одвічних корифеїв	27
В. Мизинець: Відповідь	28
С. Тудор: Один день отця Михайла Сойки	29
Н. Затіраха: Робітник	34
" Сільські гаразди	35
Є. Зелінський: Зимова ідилля	36
О. Гаврилюк: Шляхи	37
К. Яран: Панорама	42
В. Шаян: Клімонтів	45
" Аванґард	46
П. Козланюк: Лист	47
Я. Кондра: Будинки	55
" Осінній зрив	56
А. Матулівна: Гомін далечини	57
К. Турчан: Злодій	59
С. Домбровський: Тютюневі продукти	71
А. Темера: Село на Підгір'ї	77
М. Гармаш: Нафтовий Басейн	94
В. Дмитрин: Волонтаризм в українській літературі	114

15014

4,35 (1986)

Ціна в зод.

р
л 6318

PRINTED IN POLAND

71 6318